

TÜRKÇE İZAHLI

KÜRTÇE GRAMERİ

(KÜRMANÇÇA LEHÇESİ)

KEMAL BADILLI
URFA MİLLETVEKİLİ

Ankara Basım ve Giltavi - Ankara

1 9 6 5

TÜRKÇE İZAHLI

KÛRTÇE GRAMERİ

(KÛRMANÇÇA LEHÇESİ)

KEMAL BADILLI
URFA MİLLETVEKİLİ

Ankara Basım ve Ciltleri - Ankara

1 9 6 5

A Ç I K L A M A L A R

Bugün Türkiyemizde konuşulmakta olan Kürtçe, asıl Kürtçenin Kürmançça lehçesidir. Bu lehçe üzerindeki çalışmalarım lise sıralarında başlar [1]. O tarihlerden bu yana çalışmalarım esnasında edindiğim notları bir araya getirmekle bu eser meydana gelmiş oldu.

Bu lehçe mıntıkalara göre bir takım farklılıklar arzeder. Biz burada Kürmanççayı genel hatlariyle iki şive üzerinden ele aldık. Birincisi Cizre ve dolaylarında konuşulan ve eskiden beri «edebî dil» olarak kabul edilen şivedir. Diğeri de bu havalinin dışında kalan yerlerde konuşulan şivedir. Bu sebepledir ki iki şivede de müşterek olan hususlar dışında önce birinci ve sonra da ikinci şiveye ait kaide ve özellikler açıklanmıştır.

Kürtçe metinler siyah, bunların Türkçe karşılıkları da - parantez içinde olarak - beyaz puntolarla dizilmiştir.

Türkçede dil bilgisine ait terimler henüz bir anarşi içinde bulunduğundan eski veya umumî olan terimlere de ayrıca parantezler içinde işaret olunmuştur.

Metinler arasında şu kısaltma ve işaretler kullanılmıştır :

- b. — Bakınız.
- ç. — çoğul, çoğulu.
- kk. — kelime kelime.
- M. — Madde.
- ok: — okunuşu, okuyunuz.
- () — Kürtçe metinlerin Türkçe karşılıklarını içine alır.
- [] — Kürtçe metinlerin karşılığı olmayan, ancak anlamın daha iyi anlaşılması için bazı ibare ve izahları içine alır.
- / — Kelimeler arasında «veya, veyahut» anlamınadır.
- : — Misâllerden önce bulunur.
- = — İbareler arasında gelen lugat veya tâbirler ile karşılıkları arasında bulunur.
- — Bir kelimenin kısımları veya değişimleri arasında bulunur.

(1) İstanbul, Kabataş Erkek Lisesi [1941-1944].

Bütün ihtimama rağmen tashihi zarurî şu tertip hataları olmuştur: 13'üncü sahifenin 1'inci satırındaki **eba a mın**, **ebe a mın**; 69'uncu sahifenin 18'inci satırındaki **te?**, **mın?** ; 70'inci sahifenin 8'inci satırındaki **cıtan**, **cıton** olacak ve nihayet 64'üncü sahifenin sondan 2 ve 3'üncü satırları da şöyle olacaktır :

Tekil 2. şahıs [müfret muhatap] : **te** (sen)

» 3. » [müfret gaip] : **wî** (o) [eril için]

wê (o) [dişil için]

Bir tecrübe mahiyetinde olan bu kitapta şüphesiz ki hatalar ve noksanlar bulunacaktır. Değerli okuyucuların görecekları bu hata veya noksanları bildirmelerini şükranla beklerim.

Ankara - Bahçelievler

1. Haziran. 1965

Kemal Badıllı

Urfa Milletvekili, Avukat

İ Ç İ N D E K İ L E R

AÇIKLAMALAR	I
İÇİNDEKİLER	II

G İ R İ Ő

K Ü R T Ç E V E B Ö L Ü M L E R İ

YERYÜZÜNDEKİ DİLLER	3
DİL AİLELERİ	
DİL GURUPLARI	4
1. Tek heceli diller	
2. Eklemeli diller	
3. Çekimli diller	
KÜRTÇENİN DÜNYA DİLLERİ ARASINDAKİ YERİ	5
KÜRTÇENİN BÖLÜMLERİ	
1. Lûrî	6
2. Goranî	
3. Kelhûrî	
4. Kurmancî	7
KÜRTLERİN KULLANDIĞI YAZILAR	

Birinci Bölüm

S E S L E R

SESLERİN ÇEŞİTLERİ	9
1. Sesliler	
2. Sessizler	10
SES OLAYLARI	
1. Ses değişmesi	
2. Ses türemesi	
3. Vokal düşmesi	12
4. Konsonant düşmesi	14
5. Konsonant ikileşmesi	
6. Yabancı kelimelerde	

İkinci Bölüm

K E L İ M E L E R

1. YAPILARI BAKIMINDAN KELİMELEER	15
a) Kökler	
b) Ekler	
EKLERİN YAZILIŐI	
2. MĀNALARI BAKIMINDAN KELİMELEER	16
a) İsimler	
b) Fiiller	17
c) Edatlar	

Üçüncü Bölüm

İ S İ M

1. VARLIKLARA VERİLİŞLERİNE GÖRE	18
a) Özel isim	
b) Ortak isim	19
2. VARLIKLARIN OLUŞLARINA GÖRE	
a) Somut isim	
b) Soyut isim	
3. VARLIKLARIN SAYILARINA GÖRE	
a) Tekil isim	
b) Çoğul isim	20
4. TOPLULUK İSİMLERİ	
5. BİLEŞİK İSİM	
İSİMLERDE ERİLLİK - DİŞİLLİK	
İSİMLERDE TEKİLLİK - ÇOĞULLUK	22
İSİMLERİN ÇOĞUL YAPILMALARI	
Yabancı kelimeler	23
Özel isimlerin çoğullanması	24
İSİMLERDE BİRLİK	
TARİF HARFİ	25
İSİMLERİN İLALİ	27
İLALİN ÇEŞİTLERİ	
1. Özel ilal	
2. Genel ilal	28
İSİM TAMLAMASI	30
TAMLANAN ve TAMLAYANIN ÇEŞİTLERİ	31
ZİNCİRLEME TAMLAMA	
TAMLANAN ve TAMLAYANIN ÇOĞULLANMASI	33
TAMLAMANIN ANLAMLARI	
1. Atfı beyan veya bedel	
2. Genel olarak iyelik	34
3. Diğer anlamları	
KESİK TAMLAMA	35
İSİM TAKIMININ ÇEKİMİ	36
İSİMLERİN ÇEKİMİ	
İSMİN HÂLLERİ	37
1. Yalın hâl	
2. -İ ve -E hâlleri	
3. -E taraf hâli	40
4. İçine hâli	
5. -De hâli	
6. -Den hâli	41
7. İçinden hâli	
8. -Den taraf hâli	
9. Birlik-beraberlik hâli	
10. Vasıta hâli	42
11. İçin hâli	

12. -Nin hâli	
13. Ünlem hâli	
a) Hitapta	
b) Bedduâlarda	43
KÜÇÜLTME İSİMLERİ	
ŞAHİS İSİMLERİNİN KISALTIKMASI	44

Dördüncü Bölüm

S I F A T	46
VAZİFELERİ BAKIMINDAN SIFATLAR	47
A. VASIFLANDIRMA SIFATLARI	
SIFAT TAMLAMASI	
Sıfat tamlamasında teselsül	48
Belirtilen ve belirtenin çoğullanması	
KARŞILAŞTIRMA	49
1. Eşitlik	
2. Üstünlük	
3. Mübâlağa	50
B. BELİRTME SIFATLARI	
1. Sayı sıfatları	
a) Asıl sayı sıfatları	
SAYI TAMLAMASI	52
b) Sıra sayı sıfatları	53
SAYI İLALİ	54
c) Üleştirme sayı sıfatları	
d) Kesir sayı sıfatları	55
SAYI ZARFLARI	56
ÇARPMA	
2. İşaret sıfatları	
a) Genel olarak	
b) Ayrı ayrı olarak işaret sıfatları	58
c) İşaretin pekiştirilmesi	58
YAPILARI BAKIMINDAN SIFATLAR	59
A. BASİT SIFATLAR	
B. TÜREMİŞ SIFATLAR	
a) -î ile türeyen sıfatlar	
b) -kî » »	60
c) -van ... » »	
d) -in » »	
e) bî ∞ » »	61
f) bî, bê ∞ » »	
g) wek ... » »	
h) -tî, -anî » »	
i) -ok » »	
j) -or/-orî » »	62
k) -arî » »	
l) -ax, -e » »	
C. BİLEŞİK SIFATLAR	

Beşinci Bölüm

Z A M İ R

ŞAHİS ZAMİRLERİ	63
A. GEÇİŞSİZ ŞAHİS ZAMİRLERİ	
GEÇİŞSİZ ŞAHİS ZAMİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ	64
B. GEÇİŞLİ ŞAHİS ZAMİRLERİ	
GEÇİŞLİ ŞAHİS ZAMİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ	65
PEKİŞTİRME ZAMİRİ	66
BELİRTME ZAMİRLERİ	67
İLGİ ve İYELİK ZAMİRLERİ	68
SORU ZAMİRLERİ	69
BAĞLAMA ve ULAMA ZAMİRİ	70
BELGESİZ ZAMİRLER	71

Altıncı Bölüm

Z A R F

1. ZAMAN ZARFLARI	74
2. YER ZARFLARI	
3. NASILLIK - NİCELİK ZARFLARI	75
4. TASDİK, NEFİ, ŞÜPHE, SORU ZARFLARI	

Yedinci Bölüm

F İ İ L

YAPILARI BAKIMINDAN FİİLLER	76
I. BASİT FİİLLER	
MASDAR	
A. FİİL TABANI	77
1. Asıl fiil tabanı	
2. Yapma fiil tabanı	
a) Kök kelimeler	78
b) Fiil gövdelerinin teşkili	80
B. MASDAR EKİ	82
II. BİLEŞİK FİİLLER	83
A. BİRİNCİ GURUP BİLEŞİK FİİLLER	
YARDIMCI FİİLLER	
B. İKİNCİ GURUP BİLEŞİK FİİLLER	84
C. ÜÇÜNCÜ GURUP BİLEŞİK FİİLLER	
1. Bir ön-edatlı bileşik fiiller	85
a) Basit ön-edatlar	
b) Bileşik ön-edatlar	
2. Çift ön-edatlı bileşik fiiller	87
Çift ön-edatların özellikleri	

ÜÇÜNCÜ GURUP BİLEŞİK FİİLLERİN ÖZELLİKLERİ	89
NESNE ALIP ALMAMALARI BAKIMINDAN FİİLLER	90
ASLİ GEÇİŞLİ - YAPMA GEÇİŞLİ FİİLLER	
FAİLLERİ BAKIMINDAN FİİLLER	92
ETGEN FİİLLER	
EDİLGEN FİİLLER	
DÖNÜŞLÜ FİİLLER	93
İŞDEŞLİ FİİLLER	
İİE NE Nİ	94
EKSİK FİİLLER	95
EKSİK FİİLLERİN ÖZELLİKLERİ	
İSNADA BENZER FİİLLER	98
FİİL ÇEKİMİ	99
FİİLLERİN DEĞİŞMELERİ	
1. Şahıs	
2. Azlık-çokluk	
3. Zaman	
KİİPLER	100
Bildirme ve tasarlama kipleri	
FİİLLERİN ÇEKİMİNDE GENEL ESASLAR	101
Geçmiş zaman gövdesi	
Geniş zaman gövdesi	
Emir kipi	
Emir kipi hakkında notlar	102
Emri gaip	105
Ek-fiil ve çekimi	
Ek-fiilin geçmiş zamanı	108
Ek-fiilin olumsuz şekli	109
KİİPLERİN YAPIMI	
Genel esaslar	
KİİPLER ve YAPIMLARI	110
I. BASİT FİİLLERDE	
A. FİİL TABANINDAN TÜREYEN KİİPLER	111
1. Görülen geçmiş zaman kipi	
2. Şimdiki zamanın hikâyesi kipi	112
3. Öğrenilen geçmiş zaman kipi	113
4. Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi kipi	114
5. İstek kipi	115
6. Gelecek zamanın hikâyesi kipi	117
7. Geniş zamanın hikâyesi kipi	118
8. Gereklik şeklinin hikâyesi kipi	119
9. Şart şeklinin hikâyesi kipi	120

B. EMİRDEN TÜREYEN KİPLER

1. Geniş zaman kipi	122
2. Şart kipi	123
3. Şimdiki zaman kipi	124
4. Gelecek zaman kipi	126
5. İstek kipi	
6. Gereklilik kipi	

II. BİLEŞİK FİLLERDE

KİPLERİN ŞART ŞEKİLLERİ	128
KİPLERİN İKTİDAR ŞEKİLLERİ	129
OLUMSUZLUK	131
SORU ŞEKLİ	134
PARTİSİPLER	
GERUNDİUMLAR	136

Sekizinci Bölüm

E D A T

1. ÖN-EDATLAR	138
a) Gerçek ön-edatlar	
b) ön-edat olarak kullanılan zarf veya isimler	139
2. SON EDATLAR	140
3. ÜNLEM EDATLARI	
a) Çağırma	
b) Sakındırma	141
4. BAĞLAMA ve ULAMA EDATLARI	142

Dokuzuncu Bölüm

KELİME YAPIMI

BİLEŞMELER	144
A. ULAMA BİLEŞMELERİ	
1. Doğrudan doğruya bileşme	
2. û ve diğer ulama edatlarıyla bileşmeler	145
B. BELİRTME GÖSTEREN BİLEŞMELER	146
C. BİLEŞİK SIFATLAR	147
TÜREME	148
A. -dan, -gün ekleriyle türeme	
B. -van, -vanî ekleriyle türeme	
C. -ok ekiyle türeme	149
D. Diğer ekler	
1. Küçültme şekilleri	
2. -in eki	
E. -e, -a, -an, -î ekleri	

Onuncu Bölüm

S Ö Z D İ Z İ M İ

A. CÜMLE VE ÖGELERİ	151
1. CÜMLENİN TEMEL ÖGELERİ	
a) Yüklem	
b) Özne	152
2. CÜMLENİN YARDIMCI ÖGELERİ	
a) Nesne	
b) Tümleç	153
B. YÜKLEMLERİNE GÖRE CÜMLELER	
1. İSİM CÜMLESİ	
a) İsim cümlesinde özne	
b) İsim cümlesinde yüklem	154
İsim cümlesinde ek-fiiller	156
İsim cümlesinde pekiştirme	
2. FİİL CÜMLESİ	
Fiil cümlesinde özne	
Fiil cümlesinde yüklem	157
Fiil cümlesinde nesne ve tümleçler	158
Fiil cümlesinde ögelerin sırası	159

G İ R İ Ő

K Ü R T Ç E V E B Ö L Ü M L E R İ

Y E R Y Ü Z Ü N D E K İ D İ L L E R

1. Yeryüzünde, her insan topluluğunun bir dili vardır. Bu dil, Kürmanççada o topluluğun adına -î eki getirilerek adlandırılır: **Kurd** (Kürt) - **Kurdî** (Kürtçe), **Tırk** (Türk) - **Tırkî** (Türkçe) gibi. Dili adlandırma, ünlü kişilerin veya onlara mensup olanların adlarına aynı eki ilâve etmek suretiyle de yapılır : **Osman** - **Osmanî** (Osmanlıca) gibi.

Yeryüzünde, mevcut olmuş veya olan kavimler kadar dil vardır. Dillerin sayısını katî surette tâyin ve tesbit etmek mümkün değildir. Bununla beraber, bugüne kadar (2796) dilin konuşulduğu, bunlardan bugün ancak (118)'inin devlet dili olarak kullanıldığı, bunlar arasında en eski bir devlet ve medeniyet dili olarak Kürtçenin de bulunduğu bilinmektedir.

Yeryüzündeki diller bugün birbirinden ayrı ve müstakil bir durumda bulunmalarına rağmen, aralarında gurup gurup bir takım yakınlıklar vardır. Bazan kapalı, bazan da açık olan bu yakınlık ve benzerlikler iki noktada toplanır :

1) K ö k e n (menşe), 2) Y a p ı.

D İ L A İ L E L E R İ.

2. Menşe bakımından birbirine yakın olan diller, bir a n a d i l'den, bir a n a k a y n a k'tan çıkmış bulunan akraba dillerdir. Bir ana dil-den çıkmış dillerin meydana getirdikleri topluluğa d i l a i l e s i denir. Dünya dilleri bu şekilde muhtelif dil ailelerine ayrılırlar. Bir ana dilin, metinleri olmadığı hâlde, bir çok özelliklerini kendisinden türemiş bulunan ailedeki dilleri mukayese etmek suretiyle tesbit bile mümkündür.

Yeryüzündeki başlıca d i l a i l e l e r i şunlardır: Hint-Avrupa Dilleri Ailesi, Bantu Dilleri Ailesi, Çin-Tibet Dilleri Ailesi ve bu diller gibi sağlam bir aile teşkil etmeyen Ural-Altay Dilleri Gurubu.

D İ L G U R U P L A R I .

3. Yapı bakımından yeryüzündeki diller üç guruba ayrılırlar : 1) Bir heceli diller, 2) Eklemeli diller, 3) Çekimli diller.

1. TEK HECELİ DİLLER'de hemen her kelime bir tek heceden ibarettir. Kelimelerin çekimleri yoktur. Cümleler bir çekimsiz ve tek heceli kelimeler sırasından ibarettir. Cümlenin ifade ettiği anlam (mâna), genel olarak kelime sırasından anlaşılır. Meselâ Çince «wo bu pa ta» cümlesi, birer heceli kelimelerden kurulmuştur. Bu kelimelerin sırasıyla anlamları şöyledir : Ben, değil, korkmak, sen. Kürmançça cümlesiyle «Ez ji te na tırsım» (Ben senden korkmam) demektir. Çin-Tibet dilleri bu guruba girer.

2. EKLEMELİ [iltisakî] DİLLER gurubundaki dillerde ise, tek veya çok heceli kelime kökleri ile ekler vardır. Kelimelerden yeni kelimeler, veya kelimelerin geçici hâlleri yapılırken köklere ekler eklenir. Bu eklemes sırasında kökler değişmez, köklerle ekler, hemen her zaman, açık şekilde ayırt edilebilir. Eklemeli dillerde ekler, bazan başa, bazan sona getirildiğinden bu diller ön - ekli veya son - ekli diye adlandırılırlar. Ezcümle Türkçe, eklemeli diller gurubundan son-ekli eklemeli bir dildir. Türkçede kök değişmez. Yapım ve çekim ekleri kelimelerin sonlarına takılır. Örneğin :

göz-lük-çü-lük-ten

gör-üş-tür-ül-e-me-miş-ler-mi-ydi ?

3. ÇEKİMLİ [bükünlü, tasriî] DİLLER'de de tek veya çok heceli kökler ve bir takım ekler vardır. Fakat yeni kelime yapılırken ve çekim sırasında çok defa, köklerde bir değişiklik olur. Kökün konsonantları çok kerre değişmez, vokalleri değişir. Ekler köklere önde, içte ve sonda getirilebilir. Bazı dillerde kelime kökü ile yeni kelime veya kelime hâli arasında açık bir bağ, ilgiyi gösteren belirli bir iz vardır. Samî diller, ezcümle Arapça bu guruba girer. Örneğin Arapça *ktb nıvasandın* (yazdırmak) kökünden türemiş olan *kâtib, mektub, kitab, kütüb* gibi.

Bazı dillerde ise, bu değişiklik çok kerre kökü tanınmaz bir hâle getirir. Yeni kelimedede veya kelime hâlinde kökü hâtırlatacak hiç bir iz, hiç bir ses kalmaz. Hint-Avrupa dilleri ve bu arada Kürtçe böyledir. Misâller:

Hint-Avrupa dilleri ailesinden olan Fransızca *a l l e r çüym* (gitmek) fiilinin geniş zamanının 1, 2, 3. tekil şahısları *je vais, tu vas, il va*'dır.

Bunun gibi, gine aynı dil ailesinden olan Kürtçenin Kürmançça lehçesinde meselâ *hatın* (gelmek) fiilinin görülen geçmiş zamanı *hatım*

(geldim), **hatıy** (geldin), **hat** (geldi), **hatın** (geldiler), fakat geniş zamanı ise, **b'êm** (gelirim), **b'êy** (gelirsin), **b'ê** (gelir), **b'ên** (gelirler) şeklindedir. Gine Kürmanççada meselâ **Gırgın dar şıkand** (Girgin ağaç kırdı), **Gırgın dêr şıkand** (Girgin ağacı kırdı) cümlelerinde görülüyor ki **dar** (ağaç) kelimesi çekimlendiğinde **dêr** (ağacı) olmuştur.

K Ü R T Ç E N İ N

D Ü N Y A D İ L L E R İ A R A S I N D A K İ Y E R İ

4. Kürtçe, dünya dilleri arasında, Hint-Avrupa Dilleri Ailesine dahildir. Bu dil ailesinin içine Macarca, Fince ve diğer bazı küçük memleketlerde konuşulan diller dışında kalan bütün Avrupa dilleri ile Asya dillerinden Kürtçe, Farsça, Ermenice ve Hindistanda mevcut bir çok diller girer. Biri Avrupada, diğeri Asyada olmak üzere iki büyük kola ayrılan bu dil ailesinin Avrupa kolunun içinde Germen, İslâv, Romen dilleri, ezcümle Keltçe, Yunanca, Arnavutça, Litvanca dilleri, Asya kolunun içinde de başlıca Hint-İran dilleri vardır. Bunlar tarihî Sanskritçe ve Vedik dili ile bugünkü başlıca Hint dilleri ve tarihî Avestçe, Pehlevîce ile eski, orta, yeni Farsça dilleri ve nihayet Hititçe, Ermenice ve Kürtçe dilleridir.

K Ü R T Ç E N İ N B Ö L Ü M L E R İ

5. Kürtler, ırk itibariyle Farslar, Afganlılar, Ermeniler v.b. ile birlikte, Aryen ırkının İran şubesine mensupturlar. Kürtçe de, yukarıda işaret olunduğu veçhile, Hint-Avrupa Dilleri Ailesinin İndo-Aryen kolundan İranî dil gurubuna dahildir [1]. Garbî İrana ait olmakla beraber, Şimalî İran dilleri ile de müşterek cihetler arzeden Kürtçenin [2] konuşulmakta olduğu sahaları ilmî ve katî bir surette tâyin etmek cidden zordur. Zira bu dil, Zağros dağları ve civarı merkez olmak üzere Şarkta, Horasan ve Afganistandan Garpte merkezî Anadolu [Ankara-Konya]'ya kadar, Şimalde Sovyet Ermenistanından Cenupta Cenubî İran, Şimalî İrak ve Şimalî Suriyeye kadar olan çok geniş bir sahada, yer yer mevzif veya mütekâsif mntikalarda konuşulmaktadır.

Milâttan asırlarca evvel, aşiret hayatını bırakıp toprağa yerleşen [medenileşen], ancak İslâmiyetin intişarından sonra, bilhassa Arapların

[1] Şemsettin Sâmî Bey, İran şubesini İranlılar, Afganlılar, Kürtler ve Ermeniler diye dörde ayırmaktadır [Kamus el-Alam, 1, 66].

[2] J. Bendryş, Les Langues du Monde, Paris, 1924, p. 39-40.

ve istilâların sosyal etkisiyle tekrar aşiret - göçebe hayatına dönen Kürtlerin konuştuıkları dil, kavmî tasnifleriyle paralel olan klâsik bir tasnife göre dört büyük subeye ayrılmaktadır [1].

1. LÛRÎ (Lürce) :

L û r/Lur (Lur/Lür) veya Ler/Lor, Fîl, Lek ve Bextîyar (Bahtiyar) Kürtlerinin teşkil ettiği gurup tarafından konuşulan Kürtçedir. Bu guruba ve bu lehçeye L û r'ların kavmî adı âlem olmuştur. Bu gurubu teşkil eden Kürtler, genel olarak İranda ve kısmen de Kerkükte bulunur.

2. GORANÎ (Goranca) :

Kendilerine E w r a m a n (Evrâm'lar) da denilen G o r a n (Gor'lar) ile Z a z a [Dımıl]'ların [2] konuştuıkları Kürtçedir. Bu lehçeye Goran ismi âlem olmuştur. Goranlar Musul, Zazalar da Diyarbekir, Siverek ve Dersim dolaylarında bulunurlar.

3. KELHÛRÎ (Kelhürce) veya SORANÎ (Soranca) :

S o r a n (Sor'lar), K e l h û r (Kelhür), B a b a n (Bab'lar) Kürtleriyle Soranlardan olan Ş ê x b ı z ı n î (Şıhbızınlî) Kürtlerinin teşkil

[1] a) Merhum Mehmet Mihri [Hilav] Bey, Kürtçeyi [Lisan-ı Kürdî'yi] Kurdî (Kürtçe) ve Goranî (Goranca) diye iki büyük kola, Gorancayı da Hewramî (Hewramice) ve Zazayî (Zazaca)'ya, Kurdî'yi de Fîlî (Filce/Filice), Bılbasi (Bılbasça) ve Kurdî'ye ve Bılbasçayı da Kurmancî (Kürmançça) ve Bılbasçaya ayırmaktadır [Mukaddime-tül İrfan, İstanbul, h. 1336, s. 4, 5].

b) Müellifi ve ismi meğhul yazma bir Kürtçe gramerinde Kürtçe [Lisan-ı Kurdî], «birbirinden pek az farklıdır» kaydıyla üçe ayrılmakta : Aslı, Eyyûbî ve Zazî, Aslı Kürtçeye de Botî veya Umumî dendiği söylenmektedir. Fakat bu tasnif daha çok Kürmanççaya aittir [Bendeki yazma nüsha, s. 2].

c) Ziya Gökalp, bu şubeleri [lehçeleri] müstakil birer «lisan» saymaktadır [Z. Gökalp, Kürt Aşiretleri Üzerinde Sosyolojik Tetkikler, bendeki yazma nüsha, s. 16, 19].

[2] Türkiyedeki Zazalar, kendilerini asıl Kürt sayarak kendi kendilerine K ı r d ve kendilerinin dışında kalan Kürtlere, daha doğrusu Kürmançlara da -biraz da küçümseme ile müterafik olarak- K ı r d a s ı (Kürdümsü, Kürtçük) derler. Kürmançlar ise Zazalara nadiren Zaza, fakat genel olarak D ı m ı l [Dımılî = Dımılî/Dımılce] derler. Bu kelime bazan yanlış olarak, bilhassa Türkler tarafından Dımbılî, Dımbulî, Dumul, Dumul şekillerinde kullanılır. Mevcut bir rivayete göre, gûya bir zamanlar Viranşehir Millî (Millî) aşiretine tabi olmalarından kinaye olarak Zazalara «Millîlerin arkası, devamı, tabii» mânasına D û M ı l l î denmiş ve zamanla bu kelime Dumulî/Dımılî - Dumul, Dımıl şekillerine girmiştir [Dû, Kürmanççada arka, son, sonra, devam veya kuyruk ve tabii anlamlarıdır].

ettiği şubenin konuştuğu lehçedir. Bu lehçeye bazan Soranî (Soranca) bazan da Kelhûrî (Kelhürce) denir. Bu şubeye de Soran veya Kelhürlerin kavmî adları âlem olmuştur. Bu guruba dahil Kürtler Musul dolaylarında bulunmaktadır. Yalnız Şêxbızınî'ler etrafa dağılmışlardır. Örneğin Diyarbekir, Trabzon ve Haymana dolaylarında bunlara rastlanır.

4. KURMANCÎ (Kürmançça) :

Kürtlerin en büyük şubesini teşkil eden K u r m a n c [Kurdmanç/Kurmac/Kırmanc/Kırmac] (Kürmanç) Kürtlerinin konuştukları lehçedir. Zazalar ile Şêxbızınî'ler hariç, Türkiyedeki bütün Kürtler ile Sovyet Ermenistanı, Şimalî Suriye ve kısmen de Şimalî İraktaki Kürtler bu şubeye dahildirler.

Kürtçenin bu dört şube/lehçesinden her biri de ayrıca şivelere ve şiveler de ağızlara ayrılmaktadır. Bu cümleden olarak Kürmançça lehçesi Kürmançların kavmî tasniflerine paralel olarak B o t î / B o h t î (Botanca/Botice), M e h m e d î (Mehmedlice/Mehmedice), S ı l ı v î (Silivce/Silivice) v.b. ve mıntakavî bir tasnife göre de Garp-Şimal, Şark-Cenup gibi şivelere ve bu şiveler de Diyarbekir, sırûc (Sürûç), Soreg (Siverek)-Viranşehir v.b. gibi ağızlara ayrılır. Örneğin bugün Urfa ve havalisinde konuşulmakta olan Kürtçe, Kürtçenin Kürmançça lehçesine ve bu lehçenin Garp-Şimal şivesine mensup Urfa ağızıdır.

Kürtçenin bu lehçeleri yekdiğerine yabancı olmadıkları gibi şiveler arasındaki farklar da pek cüzî bazı noktalara inhisar etmektedir. Ziya Gökalpın ifadesiyle hepsi K ü r d i - i k a d i m adı verilebilen eski bir Kürtçenin türemeleri [müştakları]'dırler. Neo-Lâtin lisanlarıyla Lâtince arasında ne gibi bir rabita varsa, Eski Kürtçe ile bu Yeni Kürtçeler arasında da o rabita vardır [Z. Gökalp, a.g.e., s. 16].

İşte bu kitap, Kürtçenin Kürmanç lehçesinin grameridir.

KÜRTLERİN KULLANDIĞI YAZILAR

6. Kürtler İslâmiyetin kabulünden sonra, tıpkı Türkler ve Farslar gibi, Arap alfabesini kullanmışlardır. Sâmi fonetiğine ait bu alfabe Kürtçenin bünyesine uygun olmadığından bilhassa İstanbulda Hetavê Kurd (Kürt Güneşi) [1329-1330] ve Roj Kurd (Kürt Güneşi) [1329/1913] gibi dergiler etrafında toplanan Kürt aydınları Lâtinceye yakın bir alfabe üzerinde çalışmışlarsa da araya Birinci Dünya Harbi ve diğer bazı hâdiselerin girmesi dolayısıyla bu çalışmalar inkitaa uğramıştır.

Bugün Arap ve Lâtin alfabeleriyle, Sovyet Ermenistanına münhasır olmak üzere, Rus alfabesi kullanılmaktadır.

Birinci Bölüm

S E S L E R

7. Kürmanççada o t u z s e k i z ses vardır. Bu seslerden üçü, Kürmanççanın esasında mevcut değilse de, bilhassa Arap ve Türkler ile daha çok teması olan Kürmançlarca oldukça benimsenmiştir. Buna rağmen, gerek aslında bulunmamaları ve gerekse diğer büyük çoğunlukça benimsenmemiş olmaları dolayısıyla bu seslerin alfabeye alınmamaları icap eder. Bu sesler, yalnız Arapçaya mahsus olan $h = \text{ح}, \overset{c}{=} \text{ح} [\text{ayn}]$ ve $g = \text{غ} [\text{ğayn}]$ sesleridir. Kürmançlar h sesini h sesinden ve g sesini de $x = h = \text{خ}$ sesinden ayırmazlar : **Hesen** (Hasan), **Xefûr** (Gafûr) v.b. gibi.

Gine bu otuz sekiz sesteki dörtü de aslında Kürmanççada mevcut olmalarına rağmen her nedense üzerlerinde pek durulmamıştır. Bu seslerden üçü c-ç arası **ç**, g-k arası **k** ve b-p arası **p** sesleridir. Kürmanççaya mahsus bu üç ses ne Kürmanççanın **ç, k** ve **p** ve ne de **c, g** ve **b** sesleridir. Meselâ : **çav** (göz), **çek** (silâh), **keç** (kız), **bîçek** (azıcık) kelimelerindeki ç'ler, **kal** (ihtiyar), **kanî** (pınar), **kel** (boynuzsuz keçi), **kew** (güvercin), **kûl** (sürme), **kon** (çadır), **kurîn** (yapmak), **kur** (oğlan), **kûr** (kör) kelimelerindeki k'ler ile **par** (evvelki sene), **pêr** (evvelsi gün), **pîdî** (diş etleri) kelimelerindeki p'ler hep Kürmanççaya mahsus ç, k, p sesleri olup **keza çel/çil** (kırk), **çar** (dört), **çeleng** (güzel), **çep** (sol) kelimelerindeki ç'ler, **kal** (olgunlaşmamış «meyve»), **kanî** (hani?), **kel** (kaynama), **kew** (dağ), **kûl** (yayık), **kone** (kurnaz, hilekâr), **kurrîn** (satın almak), **kur** (sıpa), **kûr** (derin) kelimelerindeki k'ler ile **par** (hisse), **pêl** (dalğa), **pır** (çok) kelimelerindeki p'ler de lâalettayin -Türkçedeki gibi- ç, k ve p sesleridir.

Dördüncü ses de Arapçadaki gibi $t = \text{ط} [\text{ti}]$ sesidir. Örneğin : **tırî** (üzüm), **teng** (dar), **tal** (acı), **tu, te** (sen) kelimelerindeki t'ler Arapçadaki gibi **t** ve **tâlî** (parmak), **teng** (seviye, hiza) kelimelerindeki t'ler de lâalettayin t'lerdir.

Kürmanççaya mahsus seslerden f-v arası diğer bir sesi de bu guruba dahil etmek icap eder. Bu ses eskiden üç noktalı $f = \text{ف}$ ile gösterilirdi [M. 8/2, a].

Bu dört sesin, yani Kürmanççaya mahsus **ç, k, p, t** seslerinin, gerek aslında ve gerekse hâlen var olmaları dolayısıyla alfabeye alınmaları icap ettiği kanaatinde olmamıza rağmen, bu husustaki son sözü ileriye bırakarak burada bu sesleri de lâalettayin diğer **ç, k, p, t** harfleriyle göstereceğiz.

İhtar. — Kürmanççada bu 38 sestem başka bir de lâalettayin **l** ve **r**'den ayrı **l** ve **r** sesleri varsa da bunlar ile esas **l, r** sesleri arasında pek az bir nüans farkı gördüğümüzden şimdilik bunlar üzerinde durmadık.

SESLERİN ÇEŞİTLERİ.

8. Kürmanççada sesler iki ürlüdür : 1) Sestliler, 2) Sestsizler.

1. **SESLİLER** [vokaller]. Kürmançcadaki sestliler sekiz tane olup şunlardır :

a e ê î î o u û

Bu sestlilerden :

ê sesi **êvar** (akşam), **ê min** (benim, benimki), **jêr** (aşağı), **berê** (önce) gibi Kürmançça ve bel, sel, el (yabancı), yel (rüzgâr) gibi Türkçe kelimelerindeki kapalı **e** sesidir.

ı sesi, Türkçedeki noktasız **ı** sesidir : **gır** (tepe), **çır** (yırtilma), **pır** (çok), **bır** (götürdü), **mır** (öldü).

î sesi, Türkçedeki noktalı **i**'den daha kuvvetli - uzun bir sestir : **çîr** (erik kabuğu), **pîr** (ihtiyar), **bîr** (hâtıra; kuyu), **mîr** (emir).

u sesi, Kürmanççaya mahsus bir ses olup Kürmançcadaki **ı-û** ve Türkçedeki **ı-ü-u** arası bir sestir. Fakat ne Kürmançcadaki **ı** veya **û** ve ne de Türkçedeki **ı, u** veya **ü** sesidir. Bu ses **ı** ve **û**'dan ziyade Türkçedeki **ü** sesine yakın ise de bundan çok farklıdır : **kulav** (keçe), **gur** (kurt), **kuvan** (yay; dert) kelimelerindeki **u**'lar bu cinstendir. Keza **Kurmanc** (Kürmanç) kelimesindeki **u** da bu **u**'dan olup bu ses Türkçede olmadığından biz bunu Türkçedeki **ü** ile yazmaktayız.

û sesi, Türkçedeki noktasız **u**'dan daha uzun bir sestir : **dûr** (uzak), **zû** (çabuk), **mû** (kıl), **kûr** (derin), **çûye** (gitmiş).

Geriye kalan **a, e, o** sesleri de Türkçedeki gibi lâalettayin **a, e, o** sesleridir.

Kürmanççada vokallerin uzunluğu [imtidadı] sabittir. Bir vokal ya uzun, veya kısadır. Meselâ İngilizcedeki gibi **a**'nın beş şekilde, **e**'nin iki şekilde, **u**'nun dört şekilde telâffuzu gibi bir hâl Kürmanççada yoktur.

Kürmanççada e, ı, u vokalleri kısa ve a, ê, î, o, û vokalleri de uzundur.

Kürmanççada Türkçedeki ö, ü vokalleri olmadığından meselâ göl kelimesi **gol**, Ömer kelimesi **Omer**, üzüm kelimesi **ûzum**, üç kelimesi de **ûç** şeklinde telâffuz olunur.

2. SESSİZLER [konsonantlar], a) Kürmanççadaki sessizler, yirmi üç tane olup şunlardır :

b c ç d f v g h x j q k l m n p r s ş t w y z

Bu sessizlerden :

v sesi, f sesi gibi alt dudakla üst dişler arasında çıkarılan ve Türkçedeki f-v seslerinden başka olan bir sestir. Eskiden üç noktalı f = ف ile gösterilen bu ses pek mahdut lisanlarda bulunur : av (su), tav (bulut), şev (gece), kulav (keçe), êvar (akşam), vaya (bu), vi b'ine (bunu getir).

x sesi dil kökü ile damak arasındaki darlıktan çıkarılan bir ses olup Arapçadaki h = ح sesinin aynıdır : xanî (dam), ax (toprak), xuya kırın (görünmek), da xıstın (indirmek), ra xıstın (sermek).

İHTAR. — Kürmanççada bu x sesinden başka bir de dudakları yuvarlatarak telâffuz olunan labial x sesi vardır. Yazıda bu x'ların yanında, dudaktan telâffuzu ifade etmek için daima bir w [Türkçedeki v] kullanılır : xwe (kendi), xwestın (istemek), bı xwe (ye), nexweş (hasta), xweyng (kız kardeş). Farsçada da aynı ses mevcut olup bunun önünde kullanılan, vokal veya konsonant göstermeyen, w'ye «vav-ı ma'dule» denir.

q, Arapçadaki k = ق [kaf],

w, Türkçedeki v ve Arapçadaki و sesinin aynıdır.

b) Sürekli - süreksiz sessizler. Kürmanççadaki konsonantlardan şunlar süreklidirler :

f v h x j l m n r s ş w y z

Şunlar da süreksizdirler :

b c ç d g q k p t

SES OLAYLARI

9. Sesler, kendilerinden büyük gramer birliklerini [hece ve kelimeleri] meydana getirmek üzere yan yana gelirler. Fakat bu yan yana gelme sırasında bir takım ses hâdiseleri vaki olur. Kürmanççada başlıca ses olayları [ses hâdiseleri] şunlardır :

1. SES DEĞİŞMESİ. Kelimeler, hayatları boyunca, ses bakımından hep aynı kalmazlar. Kelimelerde bazı seslerin değiştiği görülür. Bu değişme, genel olarak, bir sesin, yerini kendi niteliğindeki başka bir sese bırakmasıyla olur. Hatta bir lisanın lehçelerinin, şive ve ağızlarının farklılaşmasına sebep olan cihet de budur.

Kürmanççada başlıca ses değişimleri şunlardır :

- a) a-î : **da** (ana), **dîya mın** (anam).
- b) a-ê : **nav** - **nêv** (iç).
- c) b-v : **bê** - **vê** (söyle), **bı de** - **vı de** (ver).
- d) b-p : **belk** - **pelk** (yaprak), **bîçek** - **pîçek** (biraz).
- e) c-ç : **bı cırrın** - **bı çırrın** (yurt).
- f) ç-s : **birçi** - **bırsı** (aç).
- g) d-t : **dı êye** - **tı êye** - **t'êye** (geliyor).
- h) ê-î : **rê** - **rî** (yol).
- i) v-b : **c'ye b**.
- j) v-w : **av** - **aw** (su).
- k) ı-u : **bı xwe** - **bu xwe** (ye), **bı kuj** - **bu kuj** (öldür).
- l) ı-î : **cı** - **cî** (yer).
- m) î-y : **hespê te î reş** - **hespê te'y reş** (senin siyah atın).
- n) j-ş : **bi'gvêş** - **bi'gvêj** (sık).
- a) j-z : **bajar** - **bazar** (şehir).
- p) r-l : **gurover** - **gulover** (yuvarlak).
- r) û-î : **rû** - **rî** (yüz, sima).
- s) û-w : **dê û bav** - **dê'w bav** (anne ile baba).
- ş) w-v : **bawer** - **baver** (inanç).
- t) z-s : **zık** - **sık** (karım), **gez kırın** - **ges kırın** (dişlemek).

2. SES TÜREMESİ. a) Sesler gramer birliklerini meydana getirmek üzere yan yana düşerken, bazan birbirleriyle doğrudan doğruya birleşmezler. Diğer bir ifadeyle, Kürmanççada iki vokalin yan yana gelip çatışmasından [hiatus] pek hoşlanılmaz. Yan yana gelen vokaller birleşmeyi sağlamak için ilâve bir ses alırlar. Örneğin : **ser** (baş) ve **ê** gibi bir isimle bir ek bir araya geldiğinde **serê** [mın] (başım) olur. Fakat **ba** (rüzgâr) ile aynı **ê** eki bir araya gelince nadiren **baê** şeklinde, fakat genel olarak **bayê** [subê] (sabah rüzgârı) şeklinde **y** ilâve sesini alır. Bu

olay konsonantlarda da olmaktadır. Örneğin : **hat bû - hatı bû** (gelmişti). İşte bu olaya ses türemesi ve alınan bu sese de kaynaştırıcı veya yardımcı/ilâve ses denir.

b) Kürmanççada yardımcı sesler şunlardır : **e h ı/ı-e f w y**.

Bir vokalden veya vokalle bitmiş bir kelimededen sonra bir vokal, veya vokalle başlayan bir kelime geldiğinde, genel olarak, araya bir **y** ve bazan da, bilhassa birinci şivede **o, u, û** vokallerinden sonra bir **w** yardımcı sesi gelir :

ço - çoyê mın/çowê mın (değeneğim).
derva - dervayê malê (evin dışı).
ê mın - yê mın (benimki).
rû - rûyê mın/rûwê mın (yüzüm).
tu - tuyê mın/y/tuwê mın (sen benimsin).

Görülüyor ki vokallerde yardımcı ses konsonant, konsonantlarda ise yardımcı ses vokaldir.

İHTAR. — Yukarıda üçüncü misâlde görüldüğü veçhiyle bir tek vokalden ibaret olan, veya vokalle başlayan ekler ile bazı kelimeler de, ahenk için **y**, veya **w**, **h** yardımcı seslerini alırlar : **ê mın - yê mın, ezam - wezam** (benim), **ewe - hewe** (odur) gibi.

3. VOKAL DÜŞMESİ. Ses türemesi bahsinde zikrolunan vokal çatışması [hiatus]'nın önlenmesi, veya ahengin temini bakımından yardımcı ses alma hâdisesinden başka bir de vokal düşmesi vardır Şöyleki :

a) İki vokalden birinin düşmesi. aa) Sonunda vokal bulunan bir kelime, ki ekseriya bir ektir, vokalle başlayan bir kelimededen önce geldiğinde, birincinin sonundaki vokal düşer. Yazıda, düşen ses yerine bir apostrof konmalıdır :

bı avê - b'avê [ok : bavê] (atmak'tan at).
bı aqıl - b'aqıl (akıllı).
bı in - b'in (getir).
çı awa - ç'awa (nasıl).
dı avêt - d'avêt [d-t dolayısıyla : t'avêt] (atıyordu).
me avê - m'avê (atma).
ne avê - n'avê (atmaz)...

bb) Sonunda **e** vokali bulunan bir kelimededen sonra **-a** veya **a** vokaliyle başlayan bir kelime geldiğinde bu **e** düşer, **a** varsa **ê** geldiğinde **ya** düşer, veya araya **y** yardımcı sesi gelir. Eğer **a** ile başlayan bir kelime gelirse **ya** araya **y** yardımcı sesi girer, veya birinci **a** düşer :

ebe - eba a mın - eba mın - ebeya mın (benim abam).

ba - baê subê - bayê subê (sabah rüzgârı).

zava - zava ê mın - zavayê mın - zavê mın (benim damadım).

cc) Vokalle biten bir kelimeye vokalle başlayan bir ek geldiğinde, genel olarak araya bir y veya w yardımcı sesleri gelir, veya ekin vokali düşer :

ba - bayê kur (Şimal rüzgârı).

rû - rûyê mın/rûwê mın (yüzüm).

çû - çûm - çûyın/çûwın/çûn (gittiler).

b) Hece düşmesi. İlk hecenin ikinci, veya son hecenin de birinci vokali **ı, u** olan bir kelimededen önce **dı bı jı lı me na ne** edatlarından biri geldiğinde ilk hecenin **ı** ve **u** vokalleri düşer. Eğer bu kelimededen sonra **-a, -ê** tamlama ekleri gelirse bu defa son hecedeki **ı, u** sesleri düşer. Bu **ı, u** vokallerinin düşmesiyle aynı zamanda hece düşmektedir. Eğer ilk ve son hecede **ı, u** vokalleri varsa, edatların gelmesiyle, önceye ise ilk, sonraya ise son ve eğer hem önceye hem de sonraya ise o zaman yalnız son hecenin vokali düşer. Yalnız, ilk hece vokalinin düşmesi hâlinde, kelimenin ilk konsonantı önceki edatın vokaline ulanacağından ikisinin arasına, yani düşen vokalin yerine behemhâl bir apostrof konmalıdır. Son hecede buna lüzum yoktur. Zira sona gelen **-a** ve **-ê** ekleri zaten son konsonanta ilâve olunacaktır :

bı kıra - bı'kra [ok : bıkra] (etseydi).

dı kıra - dı'kra [bı hata] (gelecekti).

jı vıra - jı'vıra [herre] (buradan git).

lı vıra - lı'vıra [mesekın] (burada durma).

me şıkın - me'skın (kıрма).

na gıre - na'gre (tutmaz).

ne kıra - ne'kra (etmeseydi).

c) **Bı dı jı lı** edatlarından önce **çı (ne), ne (ne)** geldiğinden, hece düşmesinde olduğu gibi bunların **ı** vokalleri düşer :

çı bı kım - çı'b kım [ok : çıbkım] (ne yapayım ?).

çı dı kır - çı'd kır (ne yapıyordu ?).

çı jı tera - çı'j tera (sana ne ?).

çı lı mın dı - çı'l mın dı (bende ne gördü ?).

ne bı kıra - ne'b kıra (ne etseydi...).

ne jı teraye - ne'j teraye (sana değildir).

ne lı mane - ne'l mane (bende değildir).

d) Bazı kelimelerde başta bulunan ve bir sessizden önce gelmiş olan **vokal düşer**. Bu vokal, çift konsonanttan evvel gelirse, yine düşer. Fakat **Kürmanççada** çift konsonantla başlayan kelime bulunmadığından birinci konsonant ı vokalini alır :

istandım - sıtandım (satın almak).

ıstıran - sıtıran (şarkı söylemek).

4. **KONSONANT DÜŞMESİ**. a) Bazı kelimelerin evvelinde veya sonunda bulunan **h** ve **y** vokalleri düşebilir : **hesp - esp** (at), **hıstı - ıstı** (ense), **padışah - padişa**, **deh - de** (on), **Yûsif - Üsif** (Yusuf), **hatiy - hatı** (geldin).

b) Kelime sonundaki **t** düşebilir : **dest - des** (el), **mast - mas** (yoğurt).

c) Son hecedeki **f** düşebilir : **şıkeft - şiket** (mağara) gibi.

5. **KONSONANT İKİLEŞMESİ**. Kürmanççada, gerek tek ve gerekse birden fazla heceli kelimelerin sonunda sürekli konsonantlardan [M. 8, n. 2/b] biri bulunduğu ve bu hece veya kelimelerden sonra bir vokal veya vokalle başlayan bir ek geldiği takdirde hece veya kelimenin sonundaki sürekli konsonant genel olarak ikileşir, eski tâbirle şeddelenir, müşeddet olur : **ger** (gezme) - **gerriya** (gezdi), **Badıl - Badıllı** (Badıl'lı) gibi.

6. **YABANCI KELİMELERDE**. Kürmanççaya geçmiş yabancı kelimelerdeki vokal çatışmaları da türlü şekillerde giderilmektedir :

a) Çatışan iki sesliden birincisi **y** 'ye çevrilir : **radio - radyo**.

b) Çatışan iki vokalden ikincisi **y** 'ye çevrilir : **faide - fayde**.

c) Çatışan vokaller arasına bazan bir **y** girer : **faide - fayide**.

d) Çatışan iki vokalin ikisi de atılır, veya bir sese çevrilir : **faide-fêde**.

e) Çatışan vokallerin ikincisi **û** ise, **o** veya **w** 'ye çevrilir : **Europa - Ewrûpa** gibi.

f) Çatışan vokaller **au**, **ua**, **ai**, **ui** ise, araya bazan bir **w** girer : **Austria - Awûstûriya**, **biskuit - bîskuwît** gibi.

İkinci Bölüm

K E L İ M E L E R

10. Kelimeler, anlamı veya gramer vazifesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya sesler topluluğudur. Kelimelerin büyük bir kısmı anlamlı [mânalı] olmakla beraber bazılarının tek başlarına mânaları yoktur. Bunlar ancak diğer kelimelerle birlikte kullanılırken mânalı bir vazife görür, bir dereceye kadar mâna kazanırlar. Kelimeler yapıları ve mânaları bakımından ayrı ayrı tetkik edilebilir.

1. YAPILARI BAKIMINDAN KELİMELELER.

11. Kelimelere ses yapıları bakımından bakıldığında, ses veya seslerden [hece, kelime], şekil bakımından bakıldığında da kök ve eklerden meydana gelmiş olduğu görülür.

a) KÖKLER. Bir kelimenin mânası ve yapısı bozulmadan parçalanamayan şeklidir. Şekil bakımından bir veya bir kaç sestem ibaret olan kökler, mâna bakımından da ikiye ayrılırlar. Bir kısmı kâinattaki canlı-cansız varlıkları ve mefhumları, bir kısmı da bu varlık ve mefhumların hareketlerini karşılar. Birincilere isim kökleri, ikincilere de fiil kökleri denir.

b) EKLER. Tek başına mânası olmayan ve kullanılmayan, ancak köklerle birleşmek suretiyle kullanılan ve mâna ile ilgili bir vazife gören şekillerdir.

Kökleri işlek hâle getirmek, böylece köklerden dilde kullanılan bütün kelimeleri teşkil etmek için eklerden istifade edilir. Kökler işlek hâle geldiğinde, kendi bünyeleri içinde de bir takım değişmeler olur. Halbuki Türkçe eklemeli bir dil olduğundan kökler hep aynı kalır [M. 3/2]. Kürmanççada ise, kökler de değişikliğe uğramaktadır [M. 3/3].

E K L E R İ N Y A Z I L I Ş I.

12. Ekler tek başlarına kullanılmadıkları için yazıda da kelimeler gibi müstakil hüviyetli değil, özel bir işaretle yazılmalıdırlar.

Kürmanççada ekler kelimelerin ya önüne veya sonuna gelirler. Öne gelen eklerin hepsi, sona gelen eklerin de bir kısmı kelime ile birleşmez, ayrı olarak, sona gelen eklerin diğer kısmı da kelimelerle birleşirler. Kelimelerle birleşmeyen ekler, öne geliyorsa kendilerinden sonra, sona geliyorsa kendilerinden önce bir [∞] işaretiyle, kelimelerin sonuna ve bitişik olarak gelen ekler de kendilerinden önce bir [-] işaretiyle yazılmalıdırlar.

İHTAR. — Biz bu kitapta birleşen ekler hakkında «ek» ve birleşmeyen ekler hakkında da «edat» tâbirini kullanacağız. Bunun gibi, kelimelerle birleşen ekler hakkında «ilâve etmek» ve birleşmeyen ekler hakkında da «getirmek» tâbirlerini kullanacağız.

Misâller : **bı dı jı lı me na ne** edatları hep kelimelerden önce ve ayrı, **da/de ra...** edatları da hep kelimelerden sonra keza ayrı olarak geldiklerinden birinciler **bı∞ dı∞ jı∞ lı∞ me∞ na∞ ne∞** ve ikinciler **∞ da/de ∞ ra ...** şeklinde, **a ê êd êt ên m m ıy** gibi ekler hep kelimelerden sonra ve bitişik olarak geldiklerinden bunlar da **-a -ê -êd -ên -êt -ım -m -ıy** şeklinde yazılmalıdırlar.

2. MÂNALARI BAKIMINDAN KELİMELE R.

13. Kelimeler anlam [mâna] veya vazife bakımından üçe ayrılır : 1) İsim, 2) Fiil, 3) Edat.

Bunlardan isimlerle fiiller mânaları olan, edatlar ise vazifeleri olan kelimelerdir.

a) İSİMLER. Nesnelere karşılayan kelimelerdir. Burada **n e s n e** tâbirini, hareket dışında kalan şeylerin hepsi için kullanıyoruz. [1]. Nesnelere, canlı-cansız bütün varlıklar, mefhumlar, vasıflar, şahıslar, durumlar, hülâsa zaman ve mekân içinde ve insan hafızasında mevcut olan bütün maddî ve mânevî varlıklardır. İşte isimler bütün bu nesnelere karşı olan kelimelerdir. Burada isim tâbiri geniş mânasında kullanılmıştır. Nasıl ki nesnelere kendi aralarında bir takım sınıflara ayrılıyorsa, isimler de karşıladıkları nesnelere, yani mânalarına göre kendi aralarında bir takım kelime çeşitlerine ayrılırlar : İsim, sıfat, zamir, zarf gibi. Bunlarda isim, dar mânasıyledir.

[1] M. 229/a'daki «nesne» ile karşılaştırınız.

b) **FİLLER.** Hareketleri karşılayan kelimelerdir. Burada hareket kelimesini de geniş mânasiyle alıyor ve nesnelere zaman ve mekân içindeki her türlü oluş ve yapıları veya olmayış ve yapmayışları karşılığı olarak kullanıyoruz.

c) **EDATLAR.** Tek başlarına hiç bir şeyi karşılamayan kelimelerdir. Edatlar, ancak isim ve fiillerle birlikte kullanılırken bir mânâ kazanan, bir şey ifade eden kelimelerdir.

Edatlar isim ve fiillerden çok farklı olmakla beraber, bazı bakımlardan isimlere daha yakın sayılabilirler. Hatta aynı kelimenin bazan isim, bazan edat olarak kullanıldığı bile görülür.

14. Biz bu kitapta, kelimeleri sekiz çeşit üzerinden ele alıp inceleyeceğiz : İsimler, Sıfatlar, Zamirler, Fiiller, Zarflar, Edatlar, Bağlaçlar ve Ünlemler.

Üçüncü Bölüm

İ S İ M

[Substantiv]

GENEL OLARAK

15. İsimler, canlı - cansız bütün varlıkları ve mefhumları tek tek veya cins cins karşılayan, varlıkların ve mefhumların adları olan kelimelerdir.

İsimler türlü bakımlardan kısımlara ayrılırlar.

1. VARLIKLARA VERİLİŞLERİNE GÖRE.

a) ÖZEL İSİM [ism-i mâna].

16. Varlıkları ve mefhumları tek tek karşılayan isimlere denir :

Asiya (Asya), Deştâ Gewran (Gevran ovası), Diyarbakır (Diyarbakır), Enqere (Ankara), İstembol (İstanbul), Çiyayê Sîpanê (Süphan Dağı), Cızıra Botan (Bohtan Ceziresi «Cizre»), Behra Sîpî (Ak Deniz), Ehmedê Xanî (Hani'li Ahmet), Ferat (Fırat), Axızxan (Ağızhan)

gibi kıta, bölge, köy, dağ, nehir, deniz ve insan adlarıyla bazı hayvanlara verilmiş adlar özel [hâs] isimler'dir.

Bundan başka :

aa) Memleket, millet, aşiret, devlet adları da özeldir :

Tırkıya (Türkiye), Kurd (Kürt), Tırk (Türk), Rewwadi (Revvatlı aşireti «Salâhattini Eyyubünin mensup olduğu aşiret»), Badıl (Badıl «Badıllı» aşireti), Hükûmeta Tırkıya (Türkiye Hükûmeti).

bb) Gazete, mecmua ve kitap isimleri de özeldir :

Hawar, Jîn, Şerefname.

cc) Kurum, dernek, okul, hastane ve devlet daireleri isimleri de özeldir :

Civata Heyva Sor (Kızılay Cemiyeti), **Debistana Dîrok û Zımanan** (Dil ve Tarih Fakültesi), **Nexweşxana Çêlan** (Çocuk Hastanesi).

dd) Dil adları da özeldir :

Kurdî (Kürtçe), **Tırkî** (Türkçe), **Fırensızî** (Fransızca).

İHTAR. — Özel isimlerin ilk harfleri hep büyük harfle yazılır.

b) **ORTAK İSİM.** [İsm-i cins].

17. Varlıkları ve mefhumları cins cins karşılayan isimlerdir :

peyya (adam), **jîn** (kadın), **behr** (deniz), **bajar** (şehir).

İHTAR. — Cins isimlerin ilk harfleri, satır ve mısra başı olmadıkça hep küçük harflerle yazılır.

2. VARLIKLARIN OLUŞLARINA GÖRE.

a) **SOMUT İSİM** [ism-i 'ayn].

18. Hakikatte mevcut olup duygularımızla varlıklarını hissettiğimiz şeyleri bildiren isimlere denir :

xanî (dam), **zınar** (kaya), **ber** (taş), **dar** (ağaç).

b) **SOYUT İSİM** [ism-i ma'na].

19. Maddî bir varlığı değil, tasavvurda mevcut bir şeyi bildiren isimdir :

daxwaz (istek, dilek), **mêranî** (yiğitlik), **hêl** (kuvvet), **tırs** (korku).

3. VARLIKLARIN SAYILARINA GÖRE.

a) **TEKİL İSİM** [müfret isim].

20. Bir varlığı anlatmaya yarayan isimlere denir. Şimdiye kadar verilen misâllerdeki isimler hep tekildirler.

b) ÇOĞUL İSİM [cemi isim].

21. Birden fazla varlığı anlatmaya yarayan isimlere denir :

kevıran (taşlar), **peyyan** (adamlar), **janan** (kadınlar).

4. TOPLULUK İSİMLERİ [ism-i cemi].

22. Müfret oldukları hâlde birden fazla şahıs veya şey bildiren isimlere denir :

lek (asker topluluğu), **telep** (insan veya atlı topluluğu), **keri** (sürü), **bêl** (sürünün bir kısmı).

5. BİLEŞİK İSİM [mürekkep isim].

23. Birden ziyade kelimelerin birleşmesiyle meydana gelen ve bir tek mânaya delâlet eden isme denir :

piştîmêr [pişt + mêr'den] (hâmi, arka), **serqot** [ser + qot'dan] (başaçık), **mêrkuj** [mêr + kuj'den] (çok adam öldürücü).

İ S İ M L E R D E

E R İ L L İ K D İ Ş İ L L İ K

[Keyfiyet, Cinsiyet]

24. Kürmanççada isimlerin er il [müzekker] ve di ş il [müennes] olmaları, yani erillik-dişillik [tezkir-te'nis] mühim bahislerden birini teşkil eder [1].

Kürmançça isimlerde, ister canlılara, ister cansızlara delâlet etsinler, iki cins vardır : 1) Erillik [müzekkerlik], 2) dişillik [müenneslik]. Ve bu erillik ve dişillik ya gerçek [hakikî], veya sözde [mecazî, itibarî]'dir.

25. Bazı isimlerin karşılıkları, yani karşıladıkları varlıklar [medlûl ve müsemmalar] hakikaten erildir [2] :

meriv (adam), **law** (oğul), **dîk** (horoz), **ıra** (erkek kardeş).

[1] Kürtçenin akrabası olan Farsçada eşyaya delâlet eden isimlerde erillik-dişillik [cinsiyet] yoktur. Canlılara delâlet eden isimlerde ise, ya erkek veya dişiyi gösteren ayrı ayrı kelimeler vardır, veya sıfatlarla bunların cinsiyetleri işaretlenir : nerre ga (erkek öküz/öküz), made ga (dişi öküz/inek) gibi.

[2] İsim derken, karşıladıkları varlıklar, medlûl ve müsemmalar kasdolanmaktadır.

Bazı isimlerin karşıladıkları varlıklar da hakikaten dişildirler :

jin (kadın), **keç** (kız), **murışk** (tavuk), **xuşk** (kız kardeş).

İsimlerin karşıladıkları varlıklar gerçekten eril ise, bu isimlere **g e r ç e k e r i l** [müzekker-i hakikî], karşıladıkları varlıklar hakikaten dişil ise, bu isimlere de **g e r ç e k d i ş i l** [müennes-i hakikî] denir.

26. İsimlerin bazılarının da karşıladıkları varlıklar hem eril ve hem de dişil olabilirler :

berx (kuzu), **kar** (oğlak), **şêr** (aslan), **pale** (işçi).

Bu gibi isimlerin erillik veya dişiliklerini belli etmek için insanlarda erkekler için **peyya** (erkek, adam), kadınlar için de **pîrek** (kadın), hayvanlarda erkek için **nêr** (erkek), dişi için de **mê** (dişi) sıfatları, sıfat tamlaması [M. 60] şeklinde getirilir :

paleyê peyya (erkek işçi), **paleyâ pîrek** (kadın işçi)

berxê nêr (erkek kuzu), **berxâ mê** (dişi kuzu).

27. Halbuki bazı isimlerin karşıladıkları varlıklar, hakikatte ne eril ve ne de dişildirler. Fakat Kürmanççada bunlar eril veya dişil olarak kabul edilmişlerdir. Bunlardan eril sayılanlara **s ö z d e e r i l** [müzekker-i mecazî veya itibarî], dişil sayılanlara da **s ö z d e d i ş i l** [müennes-i mecazî veya itibarî] denir.

28. Gerçek eril ve gerçek dişil olan isimlerin izahına lüzum yok. Sözde eril ve sözde dişil isimlere gelince :

Bir ismin eril veya dişil olduğu işitilmekle [semaî olarak] öğrenilir. Bunların erillik veya dişiliklerini gösteren özel ekler ve şekiller yoktur. Meselâ sayı sıfatları hep sözde erildirler. Bunun gibi şu isimler de hep sözde dişildirler :

- a) Belde isimleriyle coğrafyaya ait isimler,
- b) Masdar ve masdar mânasını ifade eden kelimeler ile masdar isimleri,
- c) Sou harfleri sürekli bir konsonant [M. 8] olan tek heceli kelimeler,
- d) Zaman bildiren isimler,

e) Arapçadan alınmış sonları kırık y [ya-ı maksura] ile biten, yani sonlarında **ç** [ya] = i bulunduğu hâlde **ı** = a okunan kelimeler ile sonlarında **ا** = a' bulunan kelimeler ve gine Arapçadan alınmış **مَفْعَلٌ** = maf'al, **مَفْعِلٌ** = maf'il, **مَفْعَالُهُ** = maf'ala, **مَفْعِلُهُ** = maf'ila vezinlerinde olan yer adları.

İHTAR. — İsa, Musa, Yahya ve Mustafa gibi isimlerin, sonlarında kırık ya olmasına rağmen, sözde eril oldukları bedihidir.

Harf isimleri hem eril ve hem de dişil sayılırlar [1].

29. Arapça ve Farsçadan veya sair dillerden Kürmanççaya geçmiş kelimeler, Kürmançça erillik-dişillik kaidelerine tabi olurlar.

30. Erillik-dişillik, tekil isimlerde bahis mevzudur. Çoğul olan isimlerde erillik-dişillik söz konusu olmaz. Yani çoğul olan isimlerin cinsiyeti yoktur.

31. Kürmanççada erillik-dişillik tamlamalarda [M. 60, 73], işarette [M. 78-87], hitapta [M. 206] v.b. görülür ki sırası geldikçe üzerlerinde ayrı ayrı durulacaktır.

İ S İ M L E R D E T E K İ L L İ K Ç O Ğ U L L U K [K e m i y e t]

32. Bir isim hiç bir ek almadan normal şekliyle tek bir nesneyi karşılar. İsmi tek bir nesneyi karşılan bu asıl ve normal hâline **t e k i l** adı verilir. İşte ismin karşılığı nesnenin sayısının birden fazla olduğunu ifade etmek için, tekil şekline **ç o ğ u l e k l e r i** [cemi edatları] getirilerek **İsmi ç o ğ u l** şekli yapılır. Kürmanççada bir de **b i r l i k** [tevhit] şekli vardır.

İ S İ M L E R İ N Ç O Ğ U L Y A P I L M A S I

33. Kürmanççada iki türlü çoğul hâli vardır. Birincisi mutlak olarak, Türkçedeki gibi çoğulluk hâli olup bunun eki **-an** ile bunun hafifletilmiş şekli olan **-a** 'dır :

mırov (adam) - **mırovau/mırova** (adamlar)

İkincisi kısmî çoğulluktur ki bunun da eki **-na** 'dır :

sêvan b'ine (elmaları getir) - **sêvna b'ine** («bir miktar, mahdut sayıda» elmalar getir)

İHTAR. — Tamlamalarda, hitapta çoğul ekleri başkadır [M. 42/d, 43/d, 64, 206].

34. İsimlerin mutlak çoğul şekli yapılırken sonlarında şu değişiklikler olur :

[1] Arapça **m a l** [çoğulu : emvâl] Kürmanççada eril, fakat Kürmançça **mal** (ev) kelimesi ise dişildir : **malê min** (malım), **mala min** (evim).

1. İsimlerin sonunda a veya e varsa, bunlar atıldıktan sonra çoğul ekleri ilâve olunur :

fera (kap) - feran (kaplar)
çêle (çocuk) - çêlan (çocuklar)

Bazan araya y yardımcı sesi girer [M. 9/2] :

fera - feran - ferayan
çêle - çêleyan - çêlan

2. İsimlerin sonunda ê î o û vokallerinden biri varsa,

a) Araya y yardımcı sesi girer : **dê** (ana) - **dêyan** (anneler), **gazi** (imdat) - **gaziyan** (imdatlar), **ço** (değnek) - **çoyan** (değnekler), **rû** (yüz) - **rûyan** (yüzler),

b) Bilhassa birinci şivede o û vokallerinden sonra w yardımcı sesi araya girer : **çowan**, **rûwan** gibi.

c) Kürmançça kelime içindeki ı î vokalleri düşebildiğinden [M. 9/3-4] sonunda bu vokaller bulunan isimler çoğul ekleri aldıklarında bunlar düşer, fakat bu takdirde y yardımcı sesi behemhâl kullanılır. Aksi takdirde kelimenin mânası kaybolur :

gazi - **gazyan**, **hêvi** - **hêvyan** (ümitler)

Eğer y yardımcı sesi olmazsa **gazan** ve **hêvan** şekilleri mânasız olur.

İHTAR. — Ayrıca işaret ve tasrih edilmedikçe «çoğul» tâbirlerinden hep bu mutlâk çoğulluk kasdolunmaktadır.

KISMÎ, MAHDUT ÇOĞULLUK eki olan -na da isimlerin sonuna ilâve olunur. Bunun ilâvesinde isimlerin sonunda hiç bir değişiklik olmaz :

sêv (elma) - sêvna **b'ine** (bir miktar elma getir)
tû (dut) - tûna **b'ine** (bir miktar dut getir)

YABANCI KELİMELER.

35. Kürmanççaya girmiş yabancı kelimeler Kürmançça kaidelere göre çoğul yapılırlar. Kendi asullarında çoğul olan isimler Kürmanççada yeni baştan çoğul yapılabilirler. Bunun gibi, Arapçadan geçmiş isimlerin sonundaki erillik-dişillik t 'leri [ta-ı tenis] veya bağlama t 'leri [ta-ı merbute] Kürmanççada çoğul yapılmalarda atılırlar :

ecaîb - ecaîban (acaipiler), begler - begleran (beyler), paşeler - paşeleran (paşalar).

ÖZEL İSİMLERİN ÇOĞULLANMASI.

36. Özel isimlerin çoğullanması şu hâllerde olabilir :

1. Çoğul eki her özel isme «ve benzerleri» mânasını katar :

Dîrokê Kurdan bî Ehmedê Xaniyan, bî Selaheddînê Eyyûbîyan,
bî Rustemê Zalan t'ê xemilandın (Kürtlerin tarihi Hani'li Ah-
metler, Salâhattini Eyyubiler, Zaloğlu Rüstemler ile süslenir)

Burada **Ehmedê Xaniyan** (Hanili Ahmetler) Hani'li Ahmet ve ben-
zerleri, Hani'li Ahmet gibi olanlar, demektir.

2. Ünlü veya mâruf aileler ile onlara mensup olanları anlatmak için
de özel isimler çoğullanırlar :

Merwanîyan (Mervanlılar), **Eyyûbîyan** (Eyyuplular), **Osmani-**
yan (Osmanlılar), **Şerefxanan** (Şerefhanlılar).

İHTAR. — Kürmanççada aşiret isimleri genellikle çoğul olarak kul-
lanılır :

Heyderan (Haydarlılar), **Hesenan** (Hasanlılar), **Badıllan** (Ba-
dıl'lılar).

Aşiretler ve aşiretleri teşkil eden göbek [batın], boy v.b. subeler
umumiyetle bir şahıstan neşet etmiş kimselerden teşekkül ettiğinden o
şahsın ismi o aşiretin, göbek veya boyun adı olur. Bu hâllerde menşe
olan şahsın ismi behemhâl çoğul olarak kullanılır :

Heyderan, **Hesenan** gibi aşiret isimlerinde aşiretlerin menseleri
Haydar ile **Hasan** şahıslardır.

Burada kelime mânası Haydarlar, Hasanlar'dır. Türkçede bu hâl -li
eki ile ifade olunur : Haydarlılar, Hasanlılar gibi.

İ S İ M L E R D E B İ R L İ K

[T e v h i t]

37. Kürmanççada isimler çoğu zaman belli bir cins veya nevi göste-
rir. Örneğin : **peyya** (adam), **ga** (öküz), **zava** (damat) denildiği zaman
belli bir cins kastedilmiş olur. Bu cins ve nevin bir ferdi kastedilecek
olursa, o ismin sonuna bir -k eki ilâve olunur ki bu eke birlik eki ve-
ya birlik k'si denilir. Örneğin : **peyyak** (bir adam), **gak** (bir öküz),
zavak (bir damat) gibi. Bu -k eki yerine **yek** (bir) sayı sıfatının getiril-
mesi mümkünse de çok enderdir : **yek peyya**, **yek ga**, **yek zava** şekilleri
çok az kullanılır.

İHTAR. — Bu birlik eki veya k'si belirsizlik [tenkir] de gösterebilir : ro (gün) - rok (bir gün «birlik»/günlerden bir gün «belirsizlik»). Bu hâlde bu eke belirsizlik eki veya k'si denir. Tabidir ki bu son hâlde bu ek yerine yek (bir) sayı sıfatı kullanılamaz.

37. Bir ismin sonuna birlik/belirsizlik eki ilâve edilince ismin sonunda şu değişiklikler olur :

1. İsmi sonunda bir vokal varsa :

a) -k eki doğrudan doğruya ilâve olunur. Yukarıdaki misâller.

b) -k ekinden önce -ya- veya -ye- gelir : royak/royek, gayek, zava-yek.

c) İsmi sonunda e vokali varsa en münasibi bu vokalin atılmasından sonra yerine a vokalinin getirilmesidir : gelle - gellak (bir sürü) gibi.

2. İsmi sonunda bir konsonant varsa, bu ekten önce bir e getirilir : berx - berxek (bir kuzu), bajar - bajarek (bir şehir) gibi.

İHTAR. — Bazan bu e yerine ı getirilmekte ise de, hem kaideye uygun düşmemesi ve hem de küçültme ismi [M. 56/1] ile karışıklığa sebebiyet vermesi ihtimali dolayısıyla uygun değildir : berxık (bir kuzu) ve aynı zamanda (kuzucuk, kuzucağız).

T Â R İ F H A R F İ

[H a r f - ı t â r i f]

39. Kürmanççada bugün harfi târif kullanılmamaktadır. Önceleri kullanıldığı, kelimelerin çoğunun sonunda bulunan -ke veya -eke eklerinden anlaşılmaktadır. Bugün yalnız Cizre [Cızıra Botan] dolaylarında çok görülen bu ekler bir harfi târiften başka bir şey değildir. Fakat bunlar erillik-dişillik [M. 24] veya tekilik-çoğulluk [M. 32] göstermez :

kerke [Arapça : el-himar] (eşek).

İ S İ M L E R İ N İ L A L İ

G E N E L O L A R A K

40. Kürmançadaki, daha geniş bir ifadeyle Kürtçedeki çekimlilik özelliği evvelce izah olunmuştu [M. 3/3]. Çekimli bir dil olan Kürtçenin müteaddit lehçelerinden [M. 5] birini teşkil eden Kürmanççada kelimeler konuşmada ve anlam değişmelerinde, oldukları gibi kalmazlar. Kelimelerin esas şekilleri değiştiği gibi bazan da ya sonlarına çeşitli ekler alırlar veya bünyelerindeki bazı vokaller değişirler :

anîn (getirmek) - **în** [b'în] (getir)

bırın (götürmek) - **b** [be, bı be] (götür)

dıyın (görmek) - **bîn** [bı bîn] (gör)

hatın (gelmek) - **ê** [bı ê - b'ê] (gel)

dar (ağaç) - **Gırgîn dêr şıkand** (Girgin ağacı kırdı)

hesp (at) - **hêsp b'îne** (atı getir), **mın wê hespê dî** (ben o atı gördüm)

hespê mın (benim atım «at erildir»)

hespa mın (benim atım «at dışıldır»)

yukarıdaki misâllerde görüldüğü üzere, gerek fiillerin ve gerekse isimlerin [kelimelerin] bu şekilde değişikliğe uğraması bir çekimdir, bir tasrifdir. Fakat biz **ç e k i m** [tasrif] tâbirini, fiillerin kiplerinin ve isimlerin hâllerinin teşkilinde yapılan işleme hasrederek -münasip bir terim bulununcaya kadar- isimlerin bu şekildeki çekimleri için **ilal** [il'al °عِلَال] tâbirini kullanacağız.

41. Kürmanççada ilal, isimlerin, sonlarına **-a**, **-ê**, **-î**, **-êd**, **-êt**, **-ên** eklerinden birini almasına, veya bünyelerindeki **a** veya **e** vokallerinin **ê** vokaliyle yer değiştirmesine denir. İsimlerin sonlarına gelen bu eklere de **ilal** ekleri veya **illet** ekleri ve bu ilal eklerinden birini almış veya bünyesindeki vokal değiştirilmiş isme de **m u t e l** [mu'tel = °مُتَل] ve nihayet bu işleme sebebiyet veren mâna veya kelimeye de **m u i l** [mu'il = °مُعِيل] denir. Misâller :

hesp (at)

hespê mın (benim atım) |burada at erildir|

hespa mın (benim atım) |burada at dışıldır|

wî hespî b'îne (o atı getir) |burada at erildir|

wê hespê b'îne (o atı getir) |burada at dışıldır|

ez lı hespê suwar bûm (ben ata bindim) |burada at dışıldır|

ez lı hêsp/hespî suwar bûm (ben ata bindim) |burada at erildir|

hespêd/hespêt mın/hespên mın (benim atlarım)

Görülüyor ki burada **hesp** (at) kelimesi **-ê**, **-a**, **-î**, **-êd**/**-êt**/**-ên** eklerini almış veya bünyesindeki **e** vokali de **ê** vokaliyle yer değiştirmiştir. Bu vaziyette **hesp** ismi ilal edilmiş, mutel olmuştur. Keza **hesp** isminin almış olduğu **-ê**, **-a** ve diğer ekler ilal/illet ekleridir. Burada ilala sebebiyet veren ise ilk iki hâlde tamlamanın mânası, üç ve dördüncü hâllerde **wî** ve **wê** işaret sıfatları, beş ve altıncı hâllerde **lı** çekim eki ve nihayet yedinci hâlde de çoğul tamlama hâlidir.

İlala sebep bir anlam ise [buradaki tamlama anlamı gibi] bu şekildeki ilala *m â n a i l a l i* [ilal-ı mânevî] ve eğer ilala sebep olan bir kelime ise [buradaki *wî, wê, lı* gibi] buna da *l a f ı z i l a l ı* [ilal-ı lafzî] denir.

Kürmanççada isimler ya yalın, yani ilaldan mücerret, veya mutel olurlar. Fakat her zaman mutel olmazlar. İsimlerin mutel olabilmeleri için bir mülin, yani ilala sebep olacak bir mâna veya kelimenin bulunması şarttır. İlalin sebepleri pek çoktur. Sırası geldikçe bunlara ayrı ayrı işaret olunacaktır.

İHTAR. — Yalın [mücerret] tâbiri, hem bir ismin ilal edilmemiş aslî şekli için, hem de ismin çekimi bahsinde geçen ve meselâ *-e hâli, -den hâli, -i hâli* şekline girmemiş, çekim ekleri almamış şekli için kullanılır. Biz burada birinci şekil için *y a l ı n* [mücerret] ve ikinci şekil için de *i l a l d a n m ü c e r r e t* tâbirlerini kullanacağız.

İ L A L İ N Ç E Ş İ T L E R İ

Kürmanççada dört türlü ilal vardır : 1) Özel ilal, 2) Genel ilal, 3) Sayı ilali, 4) İşaret ilali. Sayı ve işaret ilallerini kendi bahislerine bırakarak burada diğer iki çeşit ilal üzerinde duracağız.

I. **ÖZEL İLAL** [hususî ilal, ilal-ı hâs].

42. Özel ilala «belirtilen [mevsuf] veya tamlanan [müzaf] ilali» da denir. Çünkü ileride görüleceği veçhiyle [M. 44, 60] belirtilen ve tamlanan, özel ilalla ilal edilirler. Özel ilalda :

- a) Tekil eril olan isimler *-ê* ekini alırlar :
- ba** (rüzgâr) - **bayê sar** (soğuk rüzgâr)
 - bav** (baba) - **bavê min** (benim babam)
 - ser** (baş) - **serê min** (benim başım)

Burada **ba, bav, ser** isimleri hep tekil erildirler ve *ê* ekini almışlardır.

- b) Tekil dişil olan isimler *-a* ve pek nadiren de *-ad* ekini alırlar :

Diyarbakra reş (Kara Diyarbakır)
av (su) - **ava zela** (berrak su)

Burada **Diyarbakır** ile **av** isimleri tekil dişildirler.

- c) Birlik eki almış olan isimler *-î* ekini alırlar :

bav (baba) - **bavek** (bir baba) - **bavekî dılovan** (merhametli bir baba)

ba (rüzgâr) - **bak** (bir rüzgâr) - **bakî sar** (soğuk bir rüzgâr)

Burada birlik ekini almış olan **bav** ile **ba** isimleri *-î* ekini almışlardır.

- d) Mutlak çoğul olan bir isim, ki çoğullukta erillik-dişillik olmaz, özel ilalla ilal edileceği zaman sonunda bulunan *-a* veya *-an* çoğul eki atı-

İlâk bunun yerine birinci şivede -êd veya -êt, ikinci şivede de -ên çoğul ilâl ekleri getirilir. Bu -ên eki birinci şivede de kullanılmaktadır :

sêv (elma) - sêvan (elmalar) - sêvêt/sêvêd mın (benim elmalarım)

bav (baba) - bavan (babalar) - bavêu mın (babalarım)

Mahtut çoğul olan bir isim, ki sonunda -na eki bulunur, evvelâ tekil hâle getirildikten sonra sonuna -ne eki ilâve olunur. Diğerk bir ifadeyle, mahtut çoğul olan bir isim özel ilalla ilâl edileceğı zaman sonundaki -na eki yerine -ne eki getirilir :

sêvna - sêvne mın (benim elmalarım «burada elmalar mahtut çoğuldur»)

IHTAR. — Birinci şivede bazan çoğul dişil isimlerin ilali -ê ile de olmaktadır. Tekil eril isimlerin özel ilalleri de -ê ile olduğundan bu iki hâl anlam karışıklığına sebep olabilir. Bu sebeple bu hâlde ya çok dikkatli olmak veya en iyisi bu şekli terk etmek daha münasıptır :

ava zelal (berrak su)

avê zelal (berrak sular) gibi.

Şu hâlde özel ilâl, tekil eril isimlerin -ê, tekil dişil isimlerin -a, ister eril ister dişil olsun, çoğul isimlerin de -êd/-êt/-ên eklerini almasıdır.

Hiç bir isim özel ilaldan müstağni olamaz. Çünkü özel ilalsiz hiç bir tamlama yapılamaz.

e) Bir isim özel ilalla ilâl edilirken sonundaki değışiklikler için ses olayları bahsine bakınız [M. 9/2, ayrıca M. 34] :

zava (damat) - zavayê/zavê/zavayêt/zavayêd/zavayên...

berx (kuzu) - berxê/berxa/berxêd/berxêt/berxên...

IHTAR. — Kürmanççaya geçmiş Arapça kelimelerin sonunda bağlama veya erillik-dişillik t 'leri varsa bunlara e nazariyle bakılır. Gine Arapça olan ma'na, fetva, da'va gibi sonlarında ع = i olduğü hâlde a okunan kelimeler sözde dişil kabul edildiğinden ya oldukları gibi veya menaya, fetwaya, dewaya... şeklinde mutel kılımlar. Liva, deva, rica, temenna, şifa gibi sonlarında ا = a' bulunan Arapça kelimeler de aynı şekilde kullanılırlar. [M. 28/8]

2. GENEL İLAL [umumî ilâl, ilâl-ı âm].

43. Genel ilala «belirten [sıfat], tamlayan [müzafünileyh] ilalı» da denir. Çünkü ileride görüleceğı veçhiyle [M. 44, 60] belirten ile tamlayan, genel ilalla ilâl edilirler. Genel ilalda :

a) Bir ve iki heceli tekil eril isimler hiç bir ek almazlar, yalnız eğer bünyelerinde a veya e vokalleri varsa bunlar ê 'ye çevrilirler. Bu çevrilme de şöyle olur :

aa) İsim bir heceli ise, hecenin a veya e vokali ê 'ye çevrilir :

ap (amca) - êp (amcayı, amcaya)
ar (ateş) - êr (ateşi, ateşe)
bar (yük) - bêr (yükü, yüke)
dew (ayran) - dêw (ayranı, ayrana)
ga (öküz) - gê (öküzü, öküze)
şe (tarak) - şê (tarağı, tarağa)

bb) İsim iki heceli ise, ve :

1 — Yalnız ilk, veya yalnız son hecede a veya e varsa, bunlar değişir :

agır (ateş) - êgır (ateşi, ateşe)
derî (kapı) - dêrî (kapıyı, kapıya)
çuval (çuval) - çuwêl (çuvalı, çuvala)
serî (baş) - sêrî (başı, başa)
mejî (dimağ) - mêjî (dimağı, dimağa)

2 — Her iki hecede de a veya e varsa, son hecedeki a veya e 'ler' ê olur :

zava (damat) - zavê (damadı, damada)
gavan (davar çobanı) - gavên (çobanı, çobana)
kelem (diken) - kelêm (dikenli, dikine)
kereng (kenger) - kerêng (kengeri, kengere)

3 — İlk hecede a ve ikinci hecede e, veya ilk hecede e ve ikinci hecede a varsa, yalnız a 'lar ê 'ye çevrilir :

baxçe (bahçe) - bêxçe (bahçeyi, bahçeye)
hacet (alet) - hêcet (aleti, alete)
Kemal - Kemêl (Kemali, Kemala)
ezman (sema) - ezmên (semayı, semaya)

b) Tekil dişil isimlere bir -ê ilâve olunur :

Kurdistan - Kurdîstanê (Kürdistanı, Kürdîstana)
şev (gece) - şevê (geceyi, geceye)

c) İsim ikiden fazla heceli veya bir ve iki heceli dişil de olsa sonunda a veya û vokallerinden biri varsa oldukları gibi kalırlar, yani ilâf edilmezler.

d) Sonlarında birlik/belirsizlik eki bulunan isimler genel ilalda -î ekini alırlar [M. 9/] :

ava çêm (derenin suyu) - ava çemekî (bir derenin suyu)
hespek (bir at) - zînê hespekî (bir atın eđeri)

İHTAR (1). — Şahıs zamirleri ile işaret zamirleri hiç bir zaman ilal edilemezler, oldukları gibi kalırlar.

İHTAR (2). — Mal (ev, hane) kelimesinin ilal edilip edilmemesinde bir fark yoktur :

çûm mal veya çûm malê (eve gittim) [mal tekil dışıldır].

İHTAR (3). — Bilhassa birinci şivede olmak üzere, tekil eril isimlerin, bünyelerindeki vokal değışmeksizin, bir -î ekini aldığı görülür :

Ez çûm êş (ben değirmene gittim) [ikinci şivede ve umumîyetle]

Ez çûm aşî (ben değirmene gittim) [birinci şivede]

H U L Â S A :

1. Özel ilalda : Tekil eril isimler -ê, tekil dişil isimler -a alırlar.

2. Genel ilalda : Bir ve iki heceli tekil eril isimler ya oldukları gibi kalırlar ve bünyelerindeki a , e vokali ê olur. Veyahut da genel olarak birinci şivede olmak üzere hece farkı olmaksızın sonlarına -î alırlar. İki-den fazla heceli isimler ile sonlarında o ve û vokalleri bulunan isimler oldukları gibi kalırlar, bir şey almazlar. Tekil dişil isimler bir -ê alırlar.

3. İsimlerin ilal edilmeleri sırasında, sonlarına -ê , -a , -î ilal eklerini aldıklarında, sonlarında şu değışiklikler olur :

a) Özel ilalda : İsimlerin sonunda a veya e varsa, bunlar atılır veya araya bir y yardımcı sesi girer [M. 34/1].

b) Genel ilalda : Ek alma sırasındaki değışme, özel ilaldaki gibidir.

İ S İ M T A M L A M A S I

[İ z a f e t]

44. İki isim, veya bir isimle bir sıfat, bir masdar, bir etken ortağ yahut bir zamir arasında mantıkî bir ilgi veya bağılılık ifade etmek için, Kürmançada ilk kelime özel ilalla, ikinci kelime de genel ilalla ilal edilerek bir araya getirilirler.

Bu suretle teşkil edilmiş bir takım [terkip]'da ilk kelimeye t a m l a n a n [müzaf] ve ikinci kelimeye de t a m l a y a n [müzafünileyh] denilir. Yani Kürmançada tamlanan önce, tamlayan da sonra gelir. Tamlanan ve tamlayandan her biri hem muil ve hem de mutel bulunur.

45. Tamlananın ilal eklerinin bitişik, veya ayrı yazılıp birlikte veya ayrı telâffuz edilmesine göre mâna değişikliği olur :

hespê mune (benim atımdır)

hesp ê mune (at benimdir)

Fata min (benim Fatmam)

Fat a min (Fatma benim)

Xeca te (senin Haticen)

Xec a te (Hatice senin)

IHTAR. — Kürmanççada bazan, edebiyata münhasır olmak üzere, Farsça izafet kaideleri kullanılır. Bunun için de ilk kelimedden [tamlanan] sonra telâffuz edilen bir -ı kullanılır ki bu -ı 'ya Farsçada tamlama r'sı [hemze-i izafet], veya tamlama y'si [ya-yı izafet] derler. Tabiidir ki bu takdirde ikinci kelime [müzafünileyh] ilalsız kahr :

kitabê Fatmê (Fatmanın kitabı) [Kürmançça]

kitabı Fatme (Fatmanın kitabı) [Farsça]

TAMLANAN VE TAMLAYANIN ÇEŞİTLERİ.

46. Tamlanan veya tamlayan daima isim olmayıp, masdar ile öznesi, tümleci, etken ortağ ile tümlecinden ve tümleç ile zarftan bileşik olabilir :

kuştına şêr (aslanın öldürülmesi), **kırrına hespê** (atın satın alınması).

ZİNCİRLEME TAMLAMA [tetabu-ı izafet].

47. Birkaç tamlamanın birbirini tâkip etmesinden ibarettir. Şöyleki:

1. Her takım bir isim sayılıyor ve başka bir isme tamlayıcı veya başka bir ismin tamlayanı oluyor.

2. Böylece ikileşen tamlama da başka bir isme tamlayıcı olabilir. Bu yolla, tamlamaların üçüzlü, dördüzlü ve daha fazla şekilleri kullanılabilir. Fakat isim tamlamasında dört ilali tecavüz etmemelidir.

Zincirleme tamlamada :

48. 1. Tamlanan [müzaf] bir isim tamlaması ve tamlayan [müzafünileyh] da bir isim ise tamlayanın, yani isim tamlamasının tamlayanı, ki genel ilalla muteldir, evveleminde ilaldan kurtarıldıktan sonra özel ilalla ilal edilir. Bu tamlayan ilaldan kurtarılmadan özel ilalla ilal edilirse iki ilal bir arada içtima ile iki ilal eki bir araya gelecektir ki Kürmanççada buna cevaz yoktur. Yani iki ilal içtima edemez ve bir kelime ayrı cinsten veya aynı cinsten iki ilalla ilal edilemez. Örneğin : **çavê keçikê** (kızın gözü) bir isim tamlamasıdır. Burada **çav** (göz) tamlanan olup özel ilalla, **keçik** (kız) tamlayan olup genel ilalla ilal edilerek **çavê** ve **keçikê** olmuşlardır. Şimdi bu **çavê keçikê** tamlaması meselâ **Fat** (Fatma) isminin tamlananı olacağı zaman tamlamanın tamlayanı olan **keçikê** evveleminde

de genel ilaldan tecrit edilip aslı şekliyle **keçik** olur. Ondan sonra **Fat**'ın tamlananı olarak özel ilalla ilal edilerek, tekil dişil olduğundan, **keçika** olur. Böylece **çavê keçika Fatê** (Fatmanın kızının gözü) olmuş olur. Burada ikinci tamlayan olan **Fat** da genel ilalla ilal edilerek **Fatê** olmuştur. Eğer **çavê keçikê** isim tamlaması bir isim olarak tamlanan olacağı zaman tamlamanın tamlayanı olan **keçikê** ilaldan tecrit edilmeden özel ilalla ilal edilseydi o zaman **çavê keçikêya Fatê** olacaktı ki **keçik** isminde genel ilal eki olan **-ê** ile özel ilal eki olan **-a** bir araya gelmiş olarak **keçikêa** - **keçikêya** olacaktı. Bunun gibi :

hespê Kemêl (Kemalin atı)

hespê Kemalê Seid (Sait oğlu Kemalin atı)

Burada da önce, mutel olan **Kemêl** ismi ilaldan kurtarılıp **Kemal** olmuş ve ondan sonra da özel ilalla ilal edilerek **Kemalê** olmuştur.

Bu **çavê keçika Fatê** takımı da başka bir ismin, meselâ **Xec** (Hatice)'in tamlayanı olacak ise bu defa da **Fatê** genel ilaldan özel ilalla çevrilerek, tekil dişil olduğundan, **Fata** olur : **Çavê keçika Fata Xecê** (Hatice kızı Fatmanın kızının gözü). Görülüyor ki bir takım, bir isim tamlaması diğer bir ismin tamlananı olacağı zaman kendisinin tamlayanı genel ilaldan tecrit edildikten sonra özel ilalla ilal edilmektedir. Bu son takım da meselâ **Xudo** (Hudo) isminin tamlananı olduğunda, aynı usule uygun olarak **çavê keçika Xeca Fata Xudo** (Hudonun kızı Hatice'nin kızı Fatmanın kızının gözü).

2. Tamlanan bir isim ve tamlayan da bir isim tamlaması olursa, tamlanan olan isim özel ilalla ilal edilir. İsim tamlaması olan tamlayan da ise hiç bir işlem yapılmaz. Çünkü isim tamlaması olan tamlayanın tamlayanı genel ilalla ilal edilecekti. Halbuki zaten kendisi içinde bulunduğu tamlama dolayısıyla genel ilalla mutel bulunduğu ve iki ilal da bir arada içtima edemediğinden ikinci bir defa -genel ilalla- ilal edilmesine cevaz olmaz. Örneğin : **bjang** (kirpik) ismi, **çavê keçikê** (kızın gözü) isim tamlamasının tamlananı olacağı zaman kendisi özel ilalla ilal edilerek, tekil eril olduğundan **bjangê** olur. İsim tamlaması ise zaten genel ilalla mutel olduğundan olduğu gibi kalır. Yani isim tamlamasının sonu, tamlayanı olan **keçikê** bir daha genel ilalla ilal edilemez : **bjangê çavê keçikê** (kızın gözünün kirpiği). Eğer ikinci defa ilal edilebilseydi o zaman **bjangê çavê keçikêê/keçikêyê** olurdu.

N E T İ C E :

Zincirleme tamlamada tamlanan veya tamlayan bir tamlama ise her biri bir isim kabul edilir. Tamlanan bir isim tamlaması ise, ki genel ilalla muteldir, evvelâ ilaldan tecrit edilerek özel ilalla ilal edilir. Tamlayan bir isim tamlaması ise, ki genel ilalla muteldir, olduğu gibi kalır. Kısacası

daima son kelimeler ilal edilir. Zincirleme tamlamada dört ilaldan fazlası uygun değildir :

Gulê baxê iremê Bohtanım (Bohtan ireminin [cennetinin] bağı-
Şebçiraxê şevê Kurdistanım nın gülü, Kürdistan gecelerinin
(**Melayê Cızîrî**) şebçırağım).
(Cizreli Molla)

dara girê Axızxana Kemêl (Kemalin Ağızhanının tepesinin ağacı).

İHTAR. — Yukarıdaki misâllerde verilen **keçik** ismi aslında **keç** ile küçültme eki olan **-ık**'den bileşik olup asıl mânası (kızcağız)'dır. Fakat bu **keçik** şekli de ekseriya (kız) anlamında kullanılır.

Cizreli Molla Ahmedin bu beytinde geçen **şev** (gece) ismi özel ilalla ilal edilmiş gibi görülürse de aslında çoğul dişil olarak birinci şivede kullanılan **-ê** çoğul ilal ekini almıştır [M. 42, ihtar]. Sonra, bu isim tekil dişil olduğundan özel ilali **şeva** şeklinde olacaktır.

TAMLANAN VE TAMLAYANIN ÇOĞULLANMASI.

49. Kürmanççada isim tamlamasında tamlanan ve tamlayandan her biri, veya her ikisi de çoğullanabilir :

çavê keçikê (kızın gözü)
çavêd/çavêt/çavên keçikê (kızın gözleri)
çavê keçikan (kızların gözü)
çavêd keçikan (kızların gözleri).

T A M L A M A N I N A N L A M L A R I .

50. İsim tamlamaları, ifade ettikleri anlamlara göre bir takım zümrelere ayrılırlar ki bunlar şunlardır :

1. **ATFTI BEYAN** veya **BEDEL** [apposition].

a) İsimle isim arasında . :

aa) **A ç ı k l a y ı c ı t a m l a m a** [izafet-i beyanîye]. Burada tamlayan, tamlananın cinsini, neden yapıldığını, neye benzediğini v.b. gibi hususları bildirir ki Türkçedeki ikinci ve üçüncü nevi isim tamlamasının ifade ettiği anlamı verir :

hespê suwarbûnê (binek atı)
dara sêvê (elma ağacı)
axatiya eşîrê (aşiret ağalığı)
Reisê Belediyê (Belediye Reisi)
Valitiya Ruhayê (Urfa Valiliği)
Pıra Batmanê (Batman Köprüsü)

bb) Benzetme gösteren tamlama [izafet-i teşbihîye]. Benzetilenle benzeyenin birbiriyle meydana getirdiği tamlamadır :

şûrê zumên (dil kılıcı)
nûrê ilmê (ilim nuru)

cc) İstiare gösteren tamlama [izafet-i istiarîye]. Benzetilen bir şeyi, bir isme izafe etmektir :

Ax ji destê mirnê! (Ah ölümün elinden) [Mâlumdur ki ölümün eli olmaz. Burada ölüm önce bir canavara benzetilmiş, sonra onun eli ölüme izafe edilmiştir].

b) Belirtilen [mevsuf] ile belirtenini, yani sıfatını birleştirir :

ava zelaî (berrak su) [Burada belirtilen bir şahıs zamiri de olabilir : ezê bextereş (ben zavallı), konuşan erildir. Eza bextereş (ben zavallı), konuşan dişildir].

Bu, aslında bir sıfat tamlamasıdır. Sıfat tamlamalarında sıfatlar ilal edilemezler [M. 60].

Zamirler 2, 3. şahıslar ise ve yukarıda gösterilen şekilde kullanılmış-salar belirtilen de ilal edilmeyebilir :

tuya reben/tu reben (sen zavallı)
hûnê reben/hûn reben (siz zavallılar)

Belirtilenin birkaç sıfatı varsa, bunlar birbirleriyle ilal ile bağlanabilir, yani belirtilenin sıfatı, belirteni ikinci belirtene, ikinci belirteni üçüncü belirtene... özel ilalla bağlanır :

keçka delal (nazlı kız)
keçka delala bejnızırav (ince boylu nazlı kız)

2. GENEL OLARAK İYELİK, İHTİSAS [genetiv].

a) Burada tamlananın, tamlayanın mülkü, malı olduğu mânası ifade edilir, ki Türkçedeki birinci nevi isim tamlamasına tekabül eder. Buna mülkiyet tamlaması [izafet-i mülkiye] veya [izafet-i lâmiye] de denir.

b) Bu anlam, Kürmanççada tamlanan ile tamlayanın ilalsiz bir araya getirilmesi suretiyle de ifade olunur :

destê mın (benim elim)
bı destê mın ne ket/bı dest mın ne ket (elime düşmedi)

3. DİĞER ANLAMLARI.

Tamlamanın, bu gösterilen türlerinden az çok ayrı anlamlar ifade ettiği de vardır ki bunlar şunlardır :

a) Tamlama iki şahıs ismini birleştirmişse, evlât ile ebeveyn alâkasını gösterir. Tamlanan evlât, tamlayan da ana-babadır. Eğer tamlama ikiden fazla şahıs ismini bağlıyorsa, bu alâka dede ve daha ötelere kadar gider :

Kemalê Seîd (Sait oğlu Kemal)

Kemalê Seîdê Hemmê (Mehmet oğlu Saidin oğlu Kemal)

Kemalê Seîdê Hemmê Hec Şêxo (burada Kemal, Saidin oğlu, Mehmedin torunu ve Hacı Şeyhin de torununun oğlu olmaktadır).

b) Bir şahıs ismi ile bir yer ismi arasındaki tamlama, o şahsın o yere aidiyetini gösterir :

Kemalê Ruhayê (Urfanın Kemali)

c) Bir şahıs ismi ile bir aşiret, millet ismi arasındaki tamlama da o şahsın o aşiret, o millete aidiyetini gösterir :

Kemalê Bêdil (Badıl'ın Kemali)

d) Bir şahıs ismi ile mensupluk eki, yani -î eki almış [M. 94/a.] bir isim arasındaki tamlama ise, o şahsın, ismin karşıladığı şeye mensup olduğunu gösterir :

Melayê Cızîrê (Cizrenin Mollası) - **Melayê Cızîrî** (Cizreli Molla)

Ehmedê Xanê (Hanın Ahmedi) - **Ehmedê Xanî** (Hanlı/Hanlı Ahmet)

Kemalê Bêdil (Badıl'ın Kemali) - **Kemalê Badilî/Badillî** (Badıllı Kemal)

K E S İ K T A M L A M A [izafet-i maktu].

51. Tamlanan ve tamlayanın ilaldan kurtarılmasıyla elde edilen tamlama ki bu ilaldan kurtarmaya tamlamanın kaldırılması [fekk-i izafet] denir ve meydana çıkan takım bileşik bir isim veya sıfattır :

serê gır (tepenin üstü) - **sergır** (tepe üstü)

berê kayê (samanın önü) - **berka** (samanönü)

Her tamlamadan bu türlü bir tamlama elde etmek mümkün değildir. Bunlar daha çok duymaya bağlıdır. Fakat **xudan**, **xwedî**, **xu** (sahip), **ser** (baş), **paş** (arka), **bin** (alt), **ber** (ön), **pêş** (ön) v.b. gibi bazı kelimelerin içinde bulunduğu bu türlü tamlamalar her zaman elde edilebilir :

xwediyê pêz (davarın sahibi) - **xwedipez** (davar sahibi)

binê êrd (yerin altı) - **binerd** (yeraltı)

İHTAR. — Yine bu neviden, bir kelime hâline gelmiş bazı terkipler vardır ki cüzüleri birbirine karışmış gibi olduğundan bunlara karış-

mı ş t a k ı m [terkib-i mezcî] denilir :

destmêj (abdest), mêrxas (çok yiğit, kahraman), avri (su artığı)

Bu türlü bileşik isimler çoğullanmalarda, ilallarda bir kelime gibi kabul edilirler :

xwedipezan (davar sahipleri), perêt xwedipez (davar sahibinin paraları)

İ S İ M T A K İ M İ N İ N Ç E K İ M İ .

52. Her takım bir isim sayılarak bir isim gibi çekim [tasrif, hâl] ekleriyle çekimlenirler [M. 53...] :

hespê mın (benim atım)
ji hespê mın (benim atımdan)
h hespê mın (benim atıma)
ji hespê mın ra (benim atıma)...

İ S İ M L E R İ N Ç E K İ M İ

[D e c l i n a t i o n]

53. İsimler kelime gurupları ve cümleler içinde diğer kelimelerle münasebetleri sırasında, münasebetin cinsine göre, çeşitli hâllerde bulunurlar. İsimlerin kelime gurupları ve cümleler içinde isimlerle, edatlarla ve fiillerle çeşitli münasebetleri olur. Bu münasebetler kurulurken isimler hep aynı durumda bulunmaz, münasebetin cinsine göre ayrı ayrı hâllere girerler. Demek ki ismin hâlleri, ismin diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumlardır. Her hâl, her durum bir çeşit münasebet ifade eder. Her münasebet ifadesi için isim bir hâle, bir duruma girer.

Kürmanççada isimler bu münasebetleri bazan sadece mutel olmak ve bazan da ek almak suretiyle ifade ederler.

İşte isimlerin bu suretle mutel olmalarına, veya ek almalarına isimlerin çekimi [isimlerin tasrifi, declination] ve bu şekillere de ismin hâlleri [hâlat-ı isim, cas] denir. İsimlerin cümlelerdeki vazifelerini iyice kavramak için onların hâllerini, çekimlerini iyice bilmek icap eder.

54. Kürmanççada isimlerin hâllerini gösteren çekim ek veya şekilleri müteaddittir. Yalnız, -i ve -e hâlleri için hususî bir ek olmayıp bu hâller fiillerin mahiyetine göre tâyin olunmaktadır.

Önce şuna işaret edelim ki her isim çekim sırasında evvelemerde genel ilalla ilal edilir. Şahıs zamirleri ile işaret zamirlerinin hiç bir surette ilal edilmeyecekleri hâtırlanmalıdır [M. 42/2, 100/4, 101/4].

İ S M İ N H Â L L E R İ .

55. İsimlerin, ifade ettikleri münasebetlere göre şu hâlleri vardır :

1. YALIN HÂL [mücerret hâl, casus rectus].

Çekimlenmemiş, yani çekim için ilal edilmemiş veya çekim eklerinden birini almamış olan isim yalın hâldedir. Bu hâl, ismin karşıladığı nesne ve kendisine tabi olan isim dışında hiç bir münesebet ifade etmeyen hâldir. Demek ki isimlerin başka bir unsura bağlı olmayan normal tekilik-çoğulluk şekilleri yalın hâldedir. Örneğin : **kevir** (taş), **av** (su) isimleri tekil yalın hâlde, **keviran** (taşlar), **avan** (sular) çoğul yalın hâlde ve bunun gibi meselâ **min nan xwar** (ben ekmek yedim) cümlesinde **nan** (ekmek) kelimesi de tekil yalın hâldedir. Görülüyor ki yalın hâlin özel bir şekli yoktur.

2. -İ HÂLİ [yapma hâli, mef'ulünbih, accusativ] ve -E HÂLİ [yaklaşma hâli, mef'ulünileyh, dativ].

a) Kelime guruplarında ve cümlede fiilin doğrudan doğruya tesir ettiği isimler -i hâlinde, fiilin kendisine doğru yaklaştığını, yöneldiğini ifade eden isimler de -e hâlinde bulunurlar.

Karşıladığı hareket doğrudan doğruya bir isme tesir eden fiiller geçişli fiiller [müteaddi fiiller]'dir. Şu hâlde -i hâli, ismi, kendisine tesir eden geçişli bir fiile bağlayan hâldir. -E hâlinde ise, fiilin istikameti gösterilir. Ve yaklaşma ifade edilir.

b) Kürmanççada -i ve -e hâllerinin ekleri yoktur. Mutel hâlde olan her isim, hem -i ve hem de -e hâlini ifade eder. Fakat ismin cümledeki yeri, daha doğrusu fiilden önce veya sonra bulunuşu ile bu iki hâl ayrı ayrı ifade olunur. Bu mevzuda ismin yerini ve dolayısıyla -i ve -e hâllerini fiilin mahiyeti tâyin eder. Bu sebeple şimdi fiillerin bu yönlerine bakalacağız.

c) Kürmanççada geçişli fiiller nesne [M. 229] almaları bakımından ikiye ayrılır :

aa) Yalnız ismin -i hâlinde nesne alabilen geçişli fiiller. Meselâ :

alastın (yalamak)

barandın (yağdırmak)

bıraştın (kızartmak)

bırrın (kesmek)

bılıştın (işitmek)

cûyın (çiğnemek)

çıkandın («pınar» kurutmak)

çırrandın (yırtmak)

dizzîn (çalmak)	kırrîn (satın almak)
dîn/dîtan (görmek)	liskandın (oynatmak)
dotın (sağmak)	mirandın (öldürmek)
durûn (dikmek)	niwisandın (yazdırmak)
fırrandın (uçurmak)	pelaxtın (ezmek)
geryan (aramak, gezmek)	pirsîn (sormak)
gerrandın (gezdirmek)	payın (beklemek)
girtın (tutmak)	pîvan ¹ (ölçmek)
guhartin (değiştirmek)	rûçkandın (yolmak)
hêran (öğütme)	rijandın (dökmek)
hustıran (yoğurmak)	ristın (eğirmek)
xıstın (düşürmek)	sotın (yakmak)
xwarın (yemek)	şewitandın (yakmak, yandır- mak)
xwendın (okumak)	şuştın (yıkamak)
jumartın (saymak)	weşandın (silkmek)
ıstandın (almak)	zayın (doğmak, doğurmak)...
qelaştın (yarmak)	
kırın (yapmak, etmek, kılmak)	

bb) İsmi hem -i ve hem de -e hâlinde nesne alabilen fiiller. Meselâ:

avıtın (atmak)	gırın (örtmek)
anîn (getirmek)	hîştın (bırakmak)
bırın (götürmek)	xıstın (sokmak)
buhurandın (geçirmek)	kışandın (çekmek)
erivandın (toplatmak)	kırın (komak, sokmak)
çandın (ekmek)	kuttın (sokmak, çakmak)
çıkandın (saplamak)	meşandın (yürütmek)
dayın (vermek)	pêçandın (sardırmak)
fırotın (satmak)	piçkandın (tırındırmak)
gotın (söylemek)	sıpartın (dayamak)
guvaştın (sıkmak)	şandın (göndermek)
gihandın (eriştirmek)	weşandın (savurmak)...
gerrandın (sarmak)	

IHTAR. — Kürmanççada geçişsiz fiiller nesne alamazlar. Bunlarda yüklemi tamamlayan tümleç bahis mevzu olabilir [M. 222]. Geçişsiz fiillerde ismin -e hâlinde bulunan tümleçleri kendilerinden sonra gelirler. Örneğin : **çûyın** (gitmek) fiili geçişsiz olduğundan -e hâlli tümleci kendisinden sonra gelir : **Ez çûm mal** (ben eve gittim.)

d) Bunlara işaret ettikten sonra mevzuumuza dönelim.

aa) Basit/asıl fiillerde :

1 — Yalnız -i hâlli nesne alabilen geçişli fiillerde, nesne olan isim genel ilalla mutel olarak kendilerinden önce gelir. Bu şekilde, fiilden önce gelen nesnelere -i hâlidirler. Eğer nesne mutel olmazsa o vakit yalnız hâlde demektir :

nan cûyın (ekmek çığnemek) - **nên cûyın** (ekmeği çığnemek)
hesp kurrîn (at satın almak) - **hêsp kurrîn** (atı satın almak)
Mın dar şıkand (ben ağaç kırdım) - **Mın dêr şıkand** (ben ağacı kırdım)

2 — Hem -i ve hem de -e hâlli nesne alabilen fiillerde mutel olan isim fiilden önce ise -i hâlinde, fiilden sonra ise -e hâlidir. Diğer bir ifadeyle, -i ve -e hâlli nesne alabilen fiillerde -i hâlli nesne [isim] fiilden önce, -e hâlli nesne de fiilden sonra gelir. Bu türlü fiillerde ilaldan mücerret olan nesne fiilden sonra aslâ gelemmez, fakat fiilden önce gelebilir ve bu takdirde de yalnız hâlde demektir :

Mın nan da (Ben ekmek verdim)
Mın nên da (Ben ekmeği verdim)
Mın da nên (Ben ekmeğe verdim)
Mın da nan olamaz.

3 — Geçişsiz fiillerde, ki bunların nesne almaları mevzubahis değildir, ancak tümleçler fiilden sonra gelir. Binaanaleyh geçişsiz fiillerin tümleçleri kendilerinden sonra gelir, fakat kendilerinden önce gelemmez. Kendilerinden sonra gelen tümleçler ancak -e hâlinde bulunabilir. Demek oluyor ki geçişsiz fiillerden sonra gelen isimler [tümleçler] -e hâlinde bulunurlar ve muteldirler. Mutel olmayan bir isim, geçişsiz fiillerden sonra gelemmez :

Ez cûm bajêr (ben şehre gittim)

Ez cûm bajar veya **Ez bajar cûm** veya **Ez bajêr cûm** olamaz.

4 — Nesne birden fazla ise, önce -i hâlli ve sonra da -e hâlli nesne gelir :

Mın dêr anî gund (Ben ağacı köye getirdim) gibi.

bb) Bileşik fiillerde :

Bileşik ve çift ön-edatlı bileşik fiillerin bu yönleri kendi bahislerinde ele alınacaktır [M. 146/b, 147/9].

H U L Â S A :

Yalnız -i hâlli nesne alabilen fiillerde :

şahıs zamiri + mutel nesne + fiil : **Mın nên xwar** (Ben ekmeği yedim)

Hem **-i** ve hem de **-e** hâli nesne alabilen faillerde :

şahıs zamiri + fiil + mutel nesne [**-e hâli**] : **Mın da Fatê** (Ben Fatmaya verdim)

şahıs zamiri + mutel nesne + fiil [**-i hâli**] : **Mın nên da** (Ben ekmeği verdim)

Geçişsiz fiillerde :

şahıs zamiri + fiil + mutel isim [tümleç] : **Ez çûm bêxçe** (Ben bahçeye gittim) [M. 230]

e) Bunun dışında **-e hâli** **jı** ... **ra** ekleriyle de yapılabilirse de buradaki anlam daha ziyade «için hâli»'dir :

B'ine jı mın ra (Bana getir, fakat daha ziyade: benim için getir)
Jı Xecê raye (Haticeyedir/Hatice içindir)

f) Sayı sıfatlarında ve sayı takımlarında [M. 70] **-e hâli** için ekseriya **bı** ... kullanılır. Yalnız, tabiatıyla buradaki isim genel ilalla değil sayı ilaliyle [M. 72] ilal edilir :

Bı çend zêrane? (Kaç altınadır?)

Bı bist zêrane (Yirmi altındadır)

3. -E TARAF HÂLİ.

Burada cihet anlamı vardır. İsim [tümleç], kendisine tevcih olunan taraftır. Bu hâlin eki müteaddittir :

bı ... **da** ile : **bı Ruhayê da** (Urfaya taraf)

berve ... ile : **Berve bajêr herre** (Şehre taraf git)

berbi/berbı/berbe ile : **Berbe peyyê çû** (Adama taraf gitti)

4. İÇİNE HÂLİ.

bı ... **da** ile : **Bı erdê da çû** (Yere, yerin içine gitti)

bı ... **ve/va** ile : **Bı dîwêr ve kutta** (Duvara, duvarın içine çaktı)

dı ... **va/ve** ile : **Dı qullê ve çû** (Deliğe, deliğin içine gitti)

dı ... **da/de** ile : **Dı roda çû** (Nehre gitti, suya aktı, boğuldu)

İHTAR. — **Pêda**, **pêve**, **têda** ön-edatlı bileşik fiillerin nesnelere bu haldedir.

5. -DE HÂLİ [bulunma hâli, mef'ulünfih, locativ].

Kelime guruplarında ve cümlede fiilin kendi içinde cereyan ettiğini ifade etmek için isim **-de** hâlinde bulunur.

Fiilin cereyan ettiği yeri gösteren, böylece bir bulunma ifade eden bu -de hâlinin ekleri müteaddittir :

dı ∞ ... : **dı** Diyarbekrê (Diyarbakırda)

dı ∞ ... ∞ **da** : **dı** bajêr **da** (şehirde)

lı ∞ ... : **Bu daha ziyade yer isimlerinde** kullanılır ve aslında -e hâli ekidir : **Lı** bajêr **rûne** (Şehirde otur). Aslında : (Şehire otur).

Lê, **têda** ön-edatlı fiillerin nesnelere -de hâlidir.

İHTAR. — Bazan **sal** (sene) isminin mutel şekli -de hâli yerine ek-siz olarak kullanılır : **salê çar caran** (senede dört defa) [**sal**, dışıdır].

6. -DEN HÂLİ. [uzaklaşma hâli, mef'ûlünminh veya anh, ablativ].

Kelime guruplarında ve cümlede fiilin gösterdiği hareketin kendisinden uzaklaştığını ifade etmek için isim bu hâlde bulunur.

Bir ismi bu hâle sokmak için **ji** ∞ eki kullanılır :

ji İraqê (İraktan), **ji** min (benden), **ji** bajêr (şehirden)

Jê, **jêda** ön-edatlı bileşik fiillerin nesnelere bu hâlidir.

Bazan **ji** ∞ ... ∞ **da** ekleri de kullanılır, fakat bu pek uygun değildir.

7. İÇİNDEN HÂLİ.

İsim, kendisinden, içinden geçilen veya içinden gidilen, tâkip hattı ve geçilen yerdir. Bu hâlin ekleri **dı** ∞ ... ∞ **ve**, **va** ve **dı** ∞ ... ∞ **ra**'dır :

dı **diwêr** ve (duvardan, duvarın içinden geçerekten)

Ez **dı** **Ruhayê** **ra çûm** (Ben Urfadan, Urfanın içinden geçerekten gittim)

Dı **rê** **ra** **bı** **meş** (Yoldan, yolun içinden yürü)

Têra ön-edatlı bileşik fiillerin nesnelere bu hâlidir.

8. -DEN TARAF HÂLİ.

Bu hâlin ekleri şunlardır :

bı ∞ ... ∞ **va/ve** : **Bı** **min** **va** **t'êye** **xuyane** (Benden taraf görünmektedir)

ji ∞ ... ∞ **va/ve** : **Jı** **jêr** **va** **dı** **hat** (Aşağıdan taraf geliyordu)

9. BİRLİK-BERABERLİK HÂLİ.

Bu hâl Türkçede «ile» ile yapılan hâle tekabül eder. Ekleri şunlardır:

bı ∞ ... ∞ **ra** : **bı** **hespê** **ra** (atla, at ile birlikte)

gel ... , **dıgel** ... : **Gel/dıgel** **wî** **herre** (Onunla git)

Pêra ön-edatlı bileşik fiillerin nesnelere bu hâlidir.

10. VASITA HÂLİ.

Kelime guruplarında ve cümlede fiilin kendisi ile, kendi vasıtasıyla yapıldığını göstermek için isim bu hâlde bulunur.

Kürmanççada bu hâlin eki $\text{bi} \sim$ 'dır. Kürmanççada bu hâlin ifade ettiği mâna, Türkçedeki «ile hâli»'ndekinden farklıdır :

Bi ço lê xıst (Değenek ile, değenek vasıtasıyla vurdu)

II. İÇİN HÂLİ [liecele hâli].

İsmin evveline «için» mânasına gelen **bo, ji bo, bon, ji bon, li bo, li bon, seb** gibi edatların doğrudan doğruya veya tamlama şeklinde getirilmesiyle olur :

bo min/bona min/bon min/ji bo min ... (benim için)

Bu hâlin esas eki $\text{ji} \sim \dots \sim \text{ra}$ 'dır. Bu, -e hâli için de kullanılır :

ji min ra (benim için/bana)

12. -NİN HÂLİ [ilgi hâli, müzafünileyh, genitiv].

Bir isim tâbi olduğu başka bir isme -nin hâli ile bağlanır. Bunun özel bir şekli yoktur. Yalnız, isim tamlaması bahsinde [M. 44] bu anlamın nasıl ifade edildiği görüldüğünden burada şu kadarına işaret edelim :

Bir isim tamlamasında tamlanan hafzedilmekle beraber ilal ekleri ipka kılınırsa bu anlam ifade edilmiş olunur. Bu takdirde ilal eklerinin telâffuzundaki ahengi temin için **y** yardımcı sesinden istifade edilir. Demek oluyor ki kısa bir ifadeyle bu hâlin ekleri eril, dişil, çoğul olmalarına göre sıra ile $\hat{e}/y\hat{e}; a/ya; y\hat{e}d, y\hat{e}t, y\hat{e}n$ 'dir :

hespê min (benim atım)

ê min/yê min (benim)

a gund/ya gund (köyün)

êd Gulçin/yêd Gulçin (Gülçinin)...

İHTAR (1). — Şahıs zamirlerinden yalnız geçişli olanların iyelik eklerini aldığı unutulmamalı : **yê ez** denemez, **yê min** (benim) denir, **ya wî** (onun) [M. 100/5, 102/5].

İHTAR (2). — İyelik hâli, aynı zamanda aitlik hâli mânasını da verir : **yê min** (benim/benimki) gibi.

13. ÜNLEM HÂLİ [nida hâli, vocativ].

a) **H i t a p t a.**

aa) Dinleyen [muhatap] tekil eril ise : İsmine evveline $\text{lo} \sim$ ünlem

edatı, sonuna da **-o** ünlem eki getirilir : **Lo Hesso** (Ey Hasan! Bire Hasan)

bb) Muhatap tekil dişil ise : **lê ...-ê** : **Lê Xecê** (Ey Hatice!).

cc) Muhatap çoğul ise :

1 — İsmi sonuna **-no** getirilir : **çêleno** (ey çocuklar!).

2 — İsimlerden önce ve isim tamlaması şeklinde **gel** edatı getirilir, isimler de herhâlde çoğul hâlde bulunurlar. Topluluk isimleri tekil de olabilirler. Hitapta, çocukluk bakımından, mübalâğa için **-êd**, **-êt**, **-ên** çoğul ilal ekleri kullanılır :

Gellê peyyan! (Ey adamlar!).

Gellê civatê! (Ey cemaat!).

Gellêd peyyan! (Ey adamlar!).

dd) **gello**, **gıdî** tekil hâllerde, **gellono**, **gıdîno** da çoğul hâllerde ve fakat hepsi müstakilen kullanılır. Şu kadar ki **gellê gıdîyan** 'da **gıdî** nida edatı olmayıp isimdir, **gelle** (sürü) de isimdir. Asıl anlamı : Gidiller sürüsü.

İHTAR. — **Lo** ve **Lê** müstakil olarak da kullanılırlar : **Lo were vır** (Ey buraya gel!), **De lê bı meş** (haydi yürü!) gibi. Bunun gibi **-o** ve **-ê** 'ler de yalnız kullanılırlar : **Bekko** (Ey Bekir!), **Zinê** (Ey Zeynep!).

b) **B e d d u â l a r d a .**

Bilhassa geniş zaman kiplerinin tekil üçüncü şahıslarının sonuna, muhatap tekil eril ise **-o**, tekil dişil ise **-ê** ve iki cinsin çoğulunda da **-no** ekleri kullanılır :

têda hatın (anî ölümü intaç eden bir hastalığa tutulmak, nüzul indirmek)

têda hato (nüzul indiresi)

qurçumiyo (bükülesi) [eril]

qurçumiye (bükülesi) [dişil]

qurçumîno (bükülesiler) [çoğul]

K Ü Ç Ü L T M E İ S İ M L E R İ

[**İ s m - i t a s ğ i r**]

56. Bir varlığın küçük olduğu anlatılmak istenince ismin evveline **biçûk**, **piçûk** (küçük), **hûr** (ufak) v.b. sıfatlar, sıfat tamlaması [M. 60] şeklinde getirilir :

gîrê hûr (ufak tepe), gundê bîçûk (küçük köy)

Fakat çok defa bu sıfatların anlamları bir ek ile de ifade edilebilir. Kürmanççada bunun için iki tane ek vardır. Bunlar **-ık** ve **-ing/ng** ekleridir.

1. **-ık** : Her ismin sonuna ilâve olunabilir :

keç (kız) - **keçık** (kızcağız, kızcık)

mêr (erkek, adam) - **mêrık** (adamcık, adamcağız)

dar (ağaç) - **darık** (ağaçcık, çöp)

2. **-ing/ng** : Bu ek bilhassa tamlanan olan isimlerde kullanılır :

xwe (kız kardeş) - **xweyinga min/xwenga min** (bacıcığazım)

İHTAR (1). — İsimlerin sonunda olacak değişiklikler için [M. 9/2, 34]'e bakınız.

İHTAR (2). — Küçültme isimleri yerine göre sevgi, acıma veya tahkiri ifade eder.

Ş A H İ S İ S İ M L E R İ N İ N

K I S A L T I L M A S I

56'. Kürmanççada şahıs adları genel olarak tek heceye irca edilir. Bu tek hece, esas ismin ya ilk hecesidir veya bazan da diğer bir hecesidir. Örneğin : Fatma - **fat**, Hatice - **Xec**, Elif - **El**, Hasan - **Hes**, Kâmil - **Kam**, Bekir - **Bek**, Abdurrahman - **Avd**, Zeynep - **Zîn**, Mehmet - **Mem/Hem**, Ömer - **Om**, Mustafa - **Mıst/Mıç/Mıs** v.b.

Tek heceye irca edilen şahıs adları ya oldukları gibi veya hitapta da olduğu gibi, erillerde **-o** ve dişillerde **-ê** ekleriyle birlikte telâffuz olunurlar. Fakat tamlamalarda bu eklerin kalktığı da olur :

Hes/Hesso - **Hessê Elê** (Elifin oğlu Hasan)

Bek/Bekko (Bekir) - **Bekkoyê Hemmê** (Bekir ibni Mehmet/
Mehmet oğlu Bekir)...

Mem/Hem/Memo/Hemmo (Mehmet)

Hus/Husso (Hüseyin) - **Hussê Hemmo/Hussoyê Hemmo** (Mehmet oğlu Hüseyin)

Diğer bazı isimlerin kısaltılmış şekilleri :

Eyş (Ayşe)	Mih/Miho (Mahyettin)
Cem (Cemile)	Cef/Cefo (Cafer)
Zel/Zelê (Züleyha)	Xel/Xello (Halil)
Boz/Bozo (Bozan)	Ahm/Ahmo (Ahmet)
Em/Emê (Emine)	Xan/Xanê (Hanım)
Îm (Ümmühan)	Xêri (Hayriye)
Sud/Sudê (Sidika)	Bengzo (Bayazıt)
Nec/Necê (Naciye)	Sıl/Sılo (Süleyman) ...

IHTAR. — Gerek bu kısaltma hâlinde ve gerekse hitaplarda bazan **-o** ve **-ê** ekleri cinsiyet fark edilmeksizin de kullanılmakta ise, bu genel kurallara aslâ uymamaktadır. Örneğin : **Xecê** yerine **Xeco** veya **Hemmo** yerine **Hemmê**'nin kullanılması gibi.

Dördüncü Bölüm

S I F A T

[A d j e c t i v u m]

57. Sıfatlar vasıf ve belirtme isimleridirler. Nesnelerin çeşit çeşit vasıfları, çeşit çeşit belirtileri vardır. İşte sıfatlar bu vasıfların ve belirtilerin isimleridir. İsimler nesnelerin adları, sıfatlar ise nesnelerin değil, vasıflarının adlarıdır. Eğer nesne birçok vasfı olan bir varlık değil de yalnız vasıftan ibaretse o takdirde sıfat nesnenin ismi olur. Örneğin *kesk* (yeşil) otun, yaprağın bir vasfının adıdır. Yani otun, yaprağın sıfatıdır. Fakat tek başına bir rengin asıl ismidir. Demek ki sıfatlar asıl isimleri başka olan nesnelerin vasfını belirttikleri zaman sıfat, tek vasıftan ibaret olan nesnelere karşıladıkları zaman isimdirler. Şu hâlde sıfatlar tek başlarına vasıf ve belirtme isimlerinden başka bir şey değildirler. Bu isimler, bu vasıf ve belirtme isimleri başka isimlerle birlikte kullanılıp onların bir vasfını veya belirtisini, hususiyetini ifade ettikleri zaman sıfat olurlar, sıfat ismini alırlar.

58. Sıfatlar birlikte kullanıldıkları isimleri, daha doğrusu isimlerin karşıladıkları varlıkları iki şekilde vasıflandırır, onların ya iç vasıflarını veya dış vasıflarını belirtirler. Varlığın iç vasıfları kendi bünyesinde olan vasıfları, dış vasıfları ise kendi bünyesine yapışık olmayan, kendi bünyesi dışındaki durum ile ilgili bulunan vasıflardır. Varlığın kendi vasıflarını ifade eden sıfatlara *vasıflandırma sıfatları* [sıfat-ı *vasfiye*], varlığın dış vasıflarını ifade eden sıfatlara ise *belirtme sıfatları* [sıfat-ı *tâyiniye*] adı verilir.

Birinciler varlıkların vasıflarını, ikinciler ise varlıkların yerlerini, sayılarını ve diğer dış durumlarını bildiren sıfatlardır.

Biz burada sıfatları iki yönden, vazifeleri ve yapıları yönünden ele alarak inceleyeceğiz.

V A Z İ F E L E R İ B A K I M I N D A N

S İ F A T L A R

Sıfatlar vazifeleri bakımından ikiye ayrılırlar : 1) Vasıflandırma sıfatları, 2) Belirtme sıfatları.

A. V A S I F L A N D I R M A S İ F A T L A R I.

59. Vasıflandırma sıfatları hakkında yukarıda M. 57'de verilen izahattan başka bir şey söylemeye lüzum yok. Bunlar dilde aslen mevcut olup işitilmekle [semaen] öğrenilirler :

gewr (beyaz), reş (siyah), kesk (yeşil), hûr (ufak), gır (iri), cûne (haki), dirêj (uzun), tenk (yufka), kın (kısa), xurt (yigit)...

S İ F A T T A M L A M A S I

[T e r k i b - i v a s f î]

60. Sıfatın vasıflandırdığı nesneye belirtilen [mevsuf], sıfatla belirtilenin teşkil ettiği guruba da sıfat tamlaması [terkib-i vasfî, terkib-i tavsifî] ve bunların birbirine izafe edilmesine de sıfat tamlaması [izafet-i vasfiye] denir.

Kürmanççada belirtilen sıfattan önce gelir. Belirtilen özel ilalla [M. 42] ilal edilir. Sıfat ise ilal edilmez, ilaldan mücerret olarak kalır. Sıfatın ilali yoktur. Demek ki sıfat muil, belirtilen de muteldir. Belirtilen muil olmadığından sıfat mutel olmaz.

Sıfatın belirtileni kaldırılmış [mahzuf] ve sıfatın kendisi belirtilenin yerinde kullanılırsa o zaman sıfat ilal edilir. İlahı da tamlayanın ilahı gibi genel ilaldir : dara kesk (yeşil ağaç) - dara keskê (yeşilin ağacı).

61. Belirten veya tamlayan müteaddit ise yalnız son belirten, tamlayan ilal edilir. Bazan diğer tamlayan, belirtenler de ilal edilirler :

deriya mal û mektebê veya deriya malê û mektebê (ev ve mektebin kapısı)

Birincide yalnız son belirten, tamlayan, mektep ikincide de hem mekteb ve hem de mal kelimeleri, belirten, tamlayanlar ilal edilmişlerdir.

Eğer belirten, tamlayanlar sıfat iseler o zaman hepsi ilalden mücerret olarak bulunurlar :

deriya mezzın û reş (büyük ve siyah kapı)

62. Belirtilen veya tamlanan bir sıfat takımı ise, takımın sıfatı özel ilalla ilal edilir. Ve bu ilalin muili ikinci sıfattır :

kîtêba reş (siyah kitap) [bir sıfat tamlamasıdır]

kîtêba reşa mezzın (büyük siyah kitap)

Görülüyor ki sıfat tamlaması bu defa **mezzın** (büyük) sıfatının belirttini olmuş ve tamlamanın sıfatı olan **reş** de özel ilalla ilal edilerek, tekil dişil olduğundan **reşa** olmuştur. Birinci sıfat tamlamasının, **kîtêba reş**'in muili ikinci sıfat, yani **mezzın**'dır [Ayrıca b. M. 47].

SIFAT TAMLAMASINDA TESELSÜL.

63. Zincirleme tamlamada olduğu gibidir. Yalnız belirtenin, sıfatın ilali olmadığından burada genel ilaldan kurtarıp yeniden özel ilala çevirme diye bir şey yoktur. Sıfat tamlamasının sıfatı doğrudan doğruya özel ilalla ilal edilir, o kadar :

hespa mezzın (büyük at)

hespa mezzına bezza (büyük çok koşucu at)

Burada **hespa mezzın** sıfat tamlaması, **bezza** sıfatının, belirteninin belirttini olmuştur.

hefsarê hespa mezzın (büyük atın başlığı)

Burada **hespa mezzın** sıfat tamlaması, **bezza** sıfatının, belirteninin belirttini olmuştur :

İHTAR. — Sıfat tamlaması altı ilali tecavüz etmemelidir :

telayê ışkê dara mezzına tûyê reşa Axızxnê (Ağızhanın büyük dut ağacının kuru dalı)

BELİRTİLEN ve BELİRTENİN ÇOĞULLANMASI.

64. 1. Belirtilenin çoğullanması aynen tamlananın çoğullanması gibidir [M. 42/d]. Yalnız bazan belirtilen **-an** ve **-a** mutlak çoğulluk eklerini aldıktan sonra çoğul tamlama ekini alır :

çavê reş (siyah göz)

çavêd reş/çavêt reş/çavên reş (siyah gözler)

çavan/çava (gözler)

çavanêd reş (siyah gözler)

çavne reş (siyah gözler)

çavnî reş (siyah gözler)

2. Belirtenin çoğullanması olmaz. Yani sıfat tamlamalarında sıfatlar çoğullanamazlar. Çoğullandıkları takdirde sıfatlıktan çıkıp bir isimmiş gibi tamlayan olurlar. Sıfatlar tamlama dışında çoğullanabilir :

çavê reş (siyah göz)

çavê reşan (siyahların gözü)

Eğer sıfat belirtilenin yerinde kullanılmışsa, her zaman çoğullanabilir :

nanê cıkkosan (cimrilerin ekmeği)
şûrê mêran (yiğitlerin kılıcı)

BELİRTEN ve SIFAT TAMLAMASININ ÇEKİMİ.

65. Sıfatların yalnız başlarına çekimleri yoktur. Fakat isim yerine kullanıldıklarında çekimlenebilirler. Sıfat tamlaması, isim tamlaması gibi, yani bir isim gibi çekimlenebilir :

mezzın (büyük)
jı mezzınan (büyüklerden)
Diyarbakra mezzın (büyük Diyarbakır)
jı Diyarbakra mezzın (büyük Diyarbakırdan),
jı Diyarbakra mezzın ra (büyük Diyarbakır için)...

K A R Ş I L A Ş T I R M A

[N i s b e t - M u k a y e s e]

66. 1. EŞİTLİK [müsavat].

Eşitlik için qand, qas (kadar) kelimeleri özel ilalla ilal edilerek isim v.b. kelimelerden önce getirilir :

qandê mın (benim kadar)
qasê girekî (bir tepe kadar)

2. ÜSTÜNLÜK [comparativ].

Üstünlük teşkili için sıfattan önce hın (daha), en-üstünlük [superlativ] için de hın yerine tewî, tewrî zarfları kullanılır :

yê biçûk (küçük, küçük olan)
yê hın biçûk (daha küçük olan)
yê tewî/yê tewrî biçûk (en küçük olan)

Cümle içinde, aralarında karşılaştırma yapılan iki mefhum birbirinden,

a) Birinci derecede jı ∞ ile ayrılıp kıyaslanana bir -tır eklenir;

b) İkinci derecede jı ∞ ile ayrılıp kıyaslanandan önce hın (daha) ve

c) üçüncü derecede de gine jı ∞ ile ayrıldıktan sonra kıyaslanandan önce tewî, tewrî zarfları kullanılır :

Mem jı Tacdin biçûktire (Mehmet Tacettinden küçüktür)

Mem jı Tacdin hın biçûktire (Mehmet Tacettinden daha küçüktür)

Mem ji Tacdîn tewî/tewrî biçûktire (Mehmet T. den çok küçüktür)

yê ji Çeko biçûktir (Çekodan küçük olan)

yê ji Çeko hîn biçûktir (Çekodan daha küçük olan)

yê ji Çeko tewî biçûktir (Çekodan en küçük olan)

En-üstünlükte sıfat -tır eki aldıktan sonra belirtilene özel ilalla bağlanır :

Rustemê Zalê Kurd, mêtîrê mêran bû (Kürt Zaloğlu Rüstem, yiğitlerin yiğitiydi)

Kurmanç ji Zazan hîn pirtırin (Kürmançlar Zazalardan daha çokturlar)

Xwedê çêtîrê padîşane (Allah padişahların en iyisidir, daha iyisidir)

En-üstünlük göstermek için üstünlük şeklinden önce **ji gışkan, ji hemî, ji hemîyan/ji Hemyan, ji gî, ji gış/gışk** (hepsinden) ... gibi kelimeler kullanılmaktadır :

Va hespa ji hemyan bezzatîre (Bu at hepsinden daha koşucudur)

3. MÜBALAĞA.

Mübalâğa için şu zarflar kullanılır : **pır, zaf/zeht** (çok), **gellek** (bir hayli, birçok), **xurt, rınd, bêhûde** (pek fazla, çok, iyi) ... :

Selaheddîne Eyyûbî bêhûde mêrxas bû (Salâhattin-i Eyyubî fazlasıyla kahramandı).

B. BELİRTME SIFATLARI.

67. Belirtme sıfatları nesnelere belirten sıfatlardır. Nesneyi birkaç yönden belirtmek mümkündür. Nesnenin ya sayısı gösterilir, ya yeri işaret edilir, ya nesne soru şeklinde belirtilir, veya nesne belirsiz şekilde ifade edilir. İşte belirtme sıfatları bu şekillerine göre dörde, dört büyük çeşide ayrılırlar.

1. SAYI SIFATLARI

68. Sayı sıfatları nesnelere, sayılarını bildirmek suretiyle belirten kelimelerdir. Bunlar aslında ve tek başlarına sayı isimleridirler. Sayı sıfatları [esma-ı adât] nesnelere sayı bakımından ya yalnız adet olarak, ya dereceli olarak, veya bölük bölük, ya parça parça hâlinde veya topluluk şeklinde belirtirler. Bu fonksiyonlarına göre asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, üleştirme sayı sıfatları, kesir sayı sıfatları, topluluk sayı sıfatları olmak üzere beşe ayrılırlar.

a) **Asıl sayı sıfatları** [ism-i adet].

69. Bunlar nesnelere sayısını gösteren sıfatlardır. Bunlar asıl sayı sıfatları, dolayısıyla asıl sayı isimleridir. Diğer sayı sıfatları, sayı isimleri bunlardan yapılmıştır. Bu sayı isimleri ya tek kelime hâlinde, ya sıfat tamlaması, veya sıfat takımı olarak kelime gurupları hâlinde bulunurlar.

aa) Kelime hâlinde olanlar :

adet

0 — sıfır	15 — panzde/pazde
1 — yek	16 — şanzde/şazde
2 — du/do/duddu/duddo/dıddo	17 — hıvde/hıfde
3 — sê/se/sıssê/sısse	18 — hıjde/hışde
4 — çar	19 — nozde
5 — pênc/pênc	20 — bıst
6 — şes	30 — sı/sı/sih/sih
7 — heft	40 — çel/çıl
8 — heşt	50 — pênce/pênci
9 — neh	60 — şêst
10 — deh	70 — heftê/heftî
11 — yanzde/yazde	80 — heştê/heştî
12 — danzde/dazde	90 — nod/not
13 — sêzde	100 — sed/set
14 — çarde	1000 — hezar.

bb) Kelime gurubu hâlinde olanlar :

Tek kelime hâlinde olmayıp, kelime gurubu şeklinde bulunan sayı sıfatları ise, ya **deh û yek** (on bir), **deh û duddu** (on iki), **bıst û pênc** (yirmi beş), **bıst û şes** (yirmi altı) v.b. şeklinde sayı gurubu, veya **du sed** (iki yüz), **pênc sed** (beş yüz), **deh hezar** (on bin) v.b. şeklinde sıfat tamlaması olan sayı isimleridir. Bunlar da iki şekilde olur :

1 — Aralarında doğrudan doğruya birleşenler :

çar sed (dört yüz), **şes hezar** (altı bin) ...

Bunlarda şu özellikler vardır :

a — **Duddu/duddo/dıddo** (iki), **sıssê/sısse** (üç) sayı sıfatlarının saydıkları nesne [mâdut] mevcut olduğu veya başka bir sayı sıfatından önce geldikleri vakit **du/do** ve **sê/se** şekilleri kullanılır :

du hesp (iki at) denir, fakat **duddu hesp** denemez.

du hezar (iki bin) denir, fakat **duddu hezar** denemez.

sê sêv (üç elma) denir, fakat **sıssê sêv** denemez.

sê sed (üç yüz) denir, fakat **sıssê sed** denemez.

b — **Du sed** (iki yüz)'den **neh sed** (dokuz yüz)'e kadar olan guruplarda **sed** (yüz) sayı sıfatı **sıd** şeklinde de kullanılır :

du sed/du sıd (iki yüz)
sê sed/sê sıd (üç yüz)
çar sed/çar sıd (dört yüz)
pênc sed/pênc sıd (beş yüz) ...

c — Aynı şekilde **hezar** (bin) sayı sıfatı da **hızar** şeklinde kullanılır :

du hızar (iki bin)
sê hızar (üç bin)
çar hızar (dört bin)
pênc hızar (beş bin)
şes hızar (altı bin) ...

2 — Bunların dışında sayı sıfatları bir terkip hâlinde birleşir. Şöyle ki :

Sayı sıfatlarının terkihi, büyük küçüğe tekaddüm etmek suretiyle, yani rakamlar söylenirken daima büyükten başlanır. Evvelâ binler, sonra yüzler, sonra onlar ve sonra da birler gelir. Ve bunlar kendi aralarında **û** (ve, ile) bağlama edatıyla birbirlerine bağlanırlar [M. 211/a] :

- 11 — **deh û yek** [ok : dehû yek]
12 — **deh û duddu**
13 — **deh û sissê/deh û sê** ...
112 — **sed û danzde/sed û deh û duddu**
120 — **sed û bîst**
121 — **sed û bîst û yek**
122 — **sed û bîst û duddu**
140 — **sed û çel**
149 — **sed û çel û neh** [ok : sedû çellû neh]
200 — **du sed/du sıd**
201 — **du sed û yek**
202 — **du sed û duddu**
210 — **du sed û deh**
212 — **du sed û danzde/du sed û deh û duddu**
1056 — **hezar û pence û şes**
1964 — **hezar û neh sed û şest û çar**
26749 — **bîst û şes hezar û heft sed û çel û neh**
234671 — **du sed û sı û çar hazar û şes sed û heftê û yek** ...

SAYI TAMLAMASI [terkib-i tâdadı].

70. Eşya sayılırken sayı sıfatları önce ve sayılan [mâdüt] ise ilâdâ mücerret olarak sonra gelir :

pênc hesp (beş at), **deh dar** (on ağaç), **bîst û yek peyya** (21 adam)

Sayı sıfatından sonra gelen isim yalın hâlde ise tekil, çekimli hâlde ise çoğul olarak bulunur :

Mın çar nan anî (Ben dört ekmek getirdim)

Mın jî çar nanan nanek ne dî (Ben dört ekmekten bir ekmek görmedim)

Bazan sayılan ile sayı sıfatı arasında **s a y m a k e l i m e s i** olarak **serî** (baş), **heb** (tane), **eded** (tane, adet), **qat/tebek** (kat, tabaka), **dest** (el), **destî** (demet), **max** (oda), **tene** (tane), **fer** (tek), **zo** (çift), **neqûl** (dönüm, nakla), **ta** (tel, kat) v.b. kelimeler bulunur :

du heb peyya (iki tane adam, iki adam)

du fer ga (iki tek öküz)

çar destî gennûm (dört deste buğday) ...

Yek (bir) sayı sıfatı nadiren sayı tamlamasına girer. Genel olarak birlik şekli [M. 37] kullanılır :

yek kitêb yerine **kitêbek** (bir kitap)

Sed (yüz) ve **hezar** (bin) sayı sıfatlarının yanına bazan pekiştirmek için **yek** (bir) sayı sıfatı gelir :

du hezar û yek sed (iki bin yüz)

hezar û yek sed û çar (bin yüz dört) ...

Sayı sıfatlarının tasrihi için kendilerine bir **-e** veya **-ê** ilâve olunduktan sonra **tenê** (yalnız) kelimesi kullanılır :

Çare tenê b'ine (Yalnız dört tane getir)

Pêncê tenê anî (Yalnız beş tane getirdi) ...

Misâl göstermede **çar** (defa) kelimesi, misli gösterilmek istenenin evveline isim tamlaması şeklinde getirilir :

Ew çar carê teye (O senin dört mislidir)

Çar carê malê mın heyve (Malımın dört misli vardır) ...

b) **Sıra sayı sıfatları** [rütbî sayı sıfatları].

71. Bunlar nesnelere derecelerinin sayısını gösteren ve [roja] **yekî** (birinci [gün]), [dara] **pênce** (beşinci [ağaç]) gibi sıfatlardır.

Sıra sayı sıfatları, asıl sayı sıfatlarının sayı ilaliyle [M. 72] ilal edilmesiyle teşkil olunur. Kürmanççada sıra sayı sıfatlarının yalnız başlarına kullanıldıkları pek nadirdir. Ya belirttikleriyle veya belirttiklerinin ilal ekleriyle birlikte kullanılırlar. Örneğin : **Si** (otuz) asıl sayı sıfatıdır, **siyî/sihî** (otuzuncu) sıra sayı sıfatıdır. Fakat yalnız başına değil de ge-

nel olarak ya **hespa sîhî** (otuzuncu at) veya **a sîhî** (otuzuncu) şeklinde kullanılır.

S A Y I İ L A L İ [ilal-i adedî].

72. Asıl sayı sıfatlarından **yek** (bir) ve **yek** ile biten sayılarla, **sî** (otuz), **çel** (kırk), **pênce** (elli), **şêst** (altmış), **heftê** (yetmiş), **heştê** (seksen), **nod** (doksan), **sed** (yüz) ve **hezar** (bin) sayı sıfatları -î ve diğerleri de -a ile ilal edilirler. Yalnız, **bîst** (yirmi) sayı sıfatı hem -î ve hem de -a ile ilal edilebilir. Bunun gibi **yek** de iki ekten biriyle ilal edilebilir. Birinci şivede bütün sayı sıfatlarının yalnız -î ile ilal edildikleri de vakidir.

Sayı ilali yapılırken kelimelerin sonundaki olan değişmeler için M. 9/2, 34'e bakınız. Yalnız :

aa) **Yanzde/dehû yek** (on bir)'ten **nozde/deh û neh** (on dokuz)'e kadar olan kelime hâlindeki sayı sıfatları, yani **yanzde**, **danzde**, **sêzde**, **çarde** ... sayı sıfatları ilal edilirken sonlarındaki e 'ler düşer veya -î ve -a sayı ilali eklerinden önce araya **y** veya **h** yardımcı sesi girer.

bb) **Sî** (otuz) sayı sıfatının daha çok **sîh/sîh** şekli kullanılır.

cc) **Sîssê/süsse** (üç) sayı sıfatında -ê ve -e 'ler yerine **y** yardımcı sesi gelebilir.

Sıra sayı sıfatlarının çoğul hâllerinde kendilerinden önce çoğul tamlama ekleri olan -êd/-êt , -ên getirilir.

İHTAR. — Saatlarda da saat sayısı daima çoğul şeklinde söylenir :

Saet pênca şeş derbas dı biye (Saat beşi altı geçiyor)

Saet pênca ra şeş deqqe maye (Saat beşe altı dakika kalmış)

Sıra sayı sıfatlarının sayı tamlaması.

73. Belirtilen özel ilalla ilal edildikten sonra evvel, sıra sayı sıfatları da sonra gelir :

hespa pênca/hespa pencî (beşinci at)

hespê çara/hespê çarî (dördüncü at)

hespêt şeşî (altıncı atlar)

Asıl sayı sıfatları birkaç rakamlı ise ve bunlar sıra sayı sıfatına çevrilmek istenirse, en sonuncusu ilal edilir :

a çar sed û pênce û şeşa/şeşî (dört yüz elli altıncı)

c) **Üleştirme sayı sıfatları** [tevziî sayı sıfatları].

74. Bunlar bir bölme, bir ayırma, bir paylaşırma ve bir dağıtma ifade eden, nesnelere sayısını bölük bölük gösteren sayı sıfatlarıdır. Bunlar da asıl sayı sıfatlarından yapılırlar.

Kürmanççada üleştirme sayı sıfatları asıl sayı sıfatlarının tekrar edilmesiyle yapılır. Yalnız,

aa) Bazan kelime hâlinde olan ikinci sayının evveline bir $bı\infty$ getirilir :

yek bı yek (birer birer), **çar bı çar** (dörder dörder)

bb) Bazan da, gine kelime hâlinde olan sayı sıfatlarında, konsonantla biten birinci sayı sıfatının sonuna bir $-e$ ilâve edilir ve artık $bı\infty$ 'ya lüzum kalmaz :

yeke yek (birer birer), **çare çar** (dörder dörder)

İHTAR. — Kürmanççada üleştirme sayı sıfatlarından sonra üleştirilen nesne aslâ gelemez. Örneğin **Sêvan pênce pênc bı de** (Elmaları beşer beşer ver) şeklinde üleştirilen nesne çoğul olarak, üleştirme sayı sıfatından önce gelir.

d) Kesir sayı sıfatları. [kesrî sayı sıfatı].

75. Bunlar nesnelere parçalarını belirten sayı sıfatlarıdır. Kesir sayı sıfatları tek kelime hâlinde değil, bir kelime gurubu şeklinde bulunurlar :

ji çaran yek (dörtte bir), **ji dehan duddu** (onda iki)

Kürmanççada bu sıfatlar fazla kullanılmaz. Parça ifadesi için bunların isim gibi kullanılması, sıfat gibi kullanılmasına tercih edilir.

Kesir sayı sıfatlarının yapımı şöyle olur :

Bölünen sayı [bütin], sayı ilaliyle ilal edilip evveline $ji\infty$ veya $lı\infty$ edatları getirildikten sonra diğer sayı ilaldan mücerret olarak getirilir, yani payda [mahreç] olan sayı mutel olarak evveline mezkûr edatları aldıktan sonra pay [suret]'dan önce getirilir :

ji nelia çar (dokuzda dört), **ji sedî deh û duddu** (yüzde on iki)

Bölüneni «bir» olanlar, bazan iki sayının bir araya getirilmesiyle elde olunur :

sê yek (üçte bir), **deh yek** (onda bir)

Bazan **par** (hisse, kısım) kelimesi, kendisinden sonra gelen sayı ne şekilde mutel olacak ise o şekilde ilal edilerek kullanılır, sayı sıfatları ilaldan mücerret olarak kalır :

ji çar paran parek (dört hissede bir hisse/dörtte bir)

İHTAR. — Yarım için **nîv**, buçuk için de kullanılır, fakat tam sayıya **û** (ve, ile) ile bağlanır :

Mın nîv sêvek xwar (Ben bir yarım elma yedim)

heşt û nîv (sekiz buçuk)

Yüzdeler sedî, nadiren de **jî sedî** (yüzde) ile ifade edilir :
sedî heft (yüzde yedi) / **jî sedî heft** (yüzde yedi)

S a y ı z a r f l a r ı .

76. Genel olarak **car**, **dob** (kerre/defa) kelimeleri ilaldan mücerret olarak veya 10, 20, 30, 40... için **-î** ve diğerleri için de **-a** ile mutel şekilleri kullanılır :

du car/du cara (iki defa/iki kerre)
pênc dob/doba (beş defa)
sı carî (otuz defa)
hezar carî (bin defa)

Mutel şekilliler daha uygundur.

Ç a r p m a [darp].

77. Kürmanççada çarpma göstermek için gine **car** ve **dob** kelimeleri yukarıda anlatılan, mutel şekilleriyle kullanılır :

çar cara çar (dört defa dört)
sed carî deh (yüz defa on)

2. İŞARET SIFATLARI

[Demonstrativ]

a) G e n e l o l a r a k .

78. Nesneleri, yerlerini işaret etmek suretiyle belirten kelimelerdir. Bunlar aslında ve tek başlarına işaret zamirleridirler. Demek ki belirtme zamirleri [M. 109] ismin önünde buldukları zaman, yani ismin önüne gelerek onu belirttikleri zaman işaret sıfatı olurlar. Bunlara eskiden **i s m - i i ş a r e t** de denirdi. Kürmanççada işaret sıfatları şunlardır :

yakın için : **ev va vê vî** (bu)
uzak için : **ew wa wê wî** (o)

79. İşaret sıfatları isimlerden önce gelirler. Kendilerinden sonra gelen isimlere **müşarünileyh**, işaret sıfatıyla müşarünileyhin teşkil ettiği guruba **işaret tamlama sı** [terkib-i işarî] ve bu işaret terkinde müşarünileyhin ilal edilmesine de **işaret ilali** [ilal-i işarî] denir. Örneğin : **va hespa** bir işaret tamlamasıdır. Bu tamlamada **va** işaret sıfatı, **hesp** (at) müşarünileyh ve **hesp** isminin **a** olarak **hespa** olması da ilal-i işarîdir, anlamı da (bu at)'dır.

80. **Ev**, **ew** (bu, o) hariç, bütün işaret sıfatları muildirler. Yani önüne geldikleri isimleri işaret ilaliyle ilal ederler. Mutelleri de müşarünileyh-

leridir. Hiç bir kelime işaret ilalinden vareste olamaz. Binaenaleyh **ev** ve **ew** dışında kalan işaret sıfatlarından sonra gelen her isim **va**, **wa** için **-a**, **vê**, **wê** için **-ê** ve **vî**, **wî** için de **-î** ile ilal edilirler :

va hespa (bu at), **wa hespa** (o at)
vê hespê (bu atı/bu ata), **wê hespê** (o atı/o ata)
vî hespî (bu atı/bu ata), **wî hespî** (o atı/o ata)

Edebî lisanda muteber olmamakla beraber **ev** ve **ew** işaret sıfatları da çok defa **-a** ile muil olmaktadır :

ev hespa (bu at), **ew hespa** (o at)

81. **vê**, **wê**, **vî**, **wî** işaret sıfatlarından sonra gelen isimler [müşarünileyhler] hiç bir zaman çoğul olamaz. Fakat **ev**, **ew**, **va**, **wa**'lardan sonra gelen isimler çoğul olabilirler. Bu takdirde yalnız **va**, **wa**'nın çoğul şekilleri **van** (bunlar/bunları/bunlara), **wan** (onlar/onları/onlara) kullanılır. **Vê**, **wê**, **vî**, **wî** işaret sıfatlarının kendileri de çoğul olamazlar. Çünkü bunlar eril ve dişiller içindir. Erillik-dişillik çoğulunda cinsiyet zail olur, yani çoğulda erillik-dişillik olmaz [M. 30].

82. İşaret sıfatlarından **ev** ve **ew** hariç, diğerlerinin evveline bir **e** ilâve edilerek **evê**, **ewê**, **evî**, **ewî** şekilleri de kullanılırsa da edebî dilde bu şekil pek makbul sayılmaz.

83. Müşarünileyhleri yerine kaim olan işaret sıfatları, ki artık işaret zamiridirler, katiyen ilal edilemezler.

84. **roj/ro** (gün), **sal** (sene), **şev** (gece) kelimelerinden önce **ev** (bu) ve diğer işaret sıfatları yerine **î** kullanılır :

iro (bugün), **îsal** (bu sene), **îşev** (bu gece) gibi.

Fakat **ro**, **sal**, **şev** kelimeleri tamlanan olarak veya lâalettâyin bir zaman ismi olarak kullanıldığında böyle bir **î** kullanılmaz :

Tu işev were (Sen bu gece gel)

Tu vê şevê ku da bı çıy? (Sen bu gece nereye gidersin?)

b) Ayrı ayrı olarak işaret sıfatları.

85. aa) **Ev**, **ew** (bu, o) işaret sıfatları :

1 — Her isim için kullanılırlar.

2 — İşaret tamlaması, özne ve haber olursa bunlar kullanılır. Çünkü özne ve haber [müpteda ve yüklem] daima ilaldan mücerret olarak bulunurlar.

3 — Bunlar ashında muil olmadıklarından müşarünileyhleri de mu-tel olmaz. Fakat halk arasında **-a** ile muil oldukları da vardır.

86. bb) **Va**, **wa** (bu, o) işaret sıfatları :

1 — Herhangi bir vazife ve hizmette bulunan bütün isimler için kullanılırlar. Binaenaleyh **ev**, **ew**'in yerini tutabilirler.

2 — Muıldirler, terkiib-i işarileri özel ilalla da mutel olabilir.

3 — Müşarünileyhlerinin çoğul olması hâlinde kendileri de çoğul olabilir, yani **van** (bunlar), **wan** (onlar) gibi.

87. cc) **Vî, wî** (bu, o) işaret sıfatları :

1 — Eril müşarünileyhler için kullanılırlar.

2 — Yalnız tamlayanın işaret sıfatı olabilirler.

3 — Müşarünileyhleri **-î** ile ilal edilir : **vî hespî, wî hespî**.

88. dd) **Vê, wê** (bu, o) işaret sıfatları :

1 — Dişil müşarünileyhler için kullanılır.

2 — Yalnız tamlayanın işaret sıfatı olurlar.

3 — Müşarünileyhleri **-ê** ile ilal edilir : **vê hespê, wê hespê**.

İHTAR (1). — **Vê** ve **wê** için ayrıca M. 102'ye bakınız.

İHTAR (2). — **Ev, ew** dışında kalan işaret sıfatları çekimlenebilirler :

ji vê (bundan), **ji vî ra** (buna, bunun için), **li wê** (ona) ...

İHTAR (3). — Kürmanççada mahal/yer için şu işaret sıfatları vardır : **vır** (bura), **wır** (ora), **vıra** (bura), **wıra** (ora) ...

Keza Kürmanççada mahal/yer anlamına gelen **der** kelimesi dişil olduğundan **vî, wî** ile birlikte kullanılmaz :

Were vê derê (Buraya gel), denebilir, fakat **wî derî** denemez.

c) İşaretin pekiştirilmesi [tekid-i işaret].

89. İşaret sıfatlarının pekiştirilmesi, kendilerinden önce **ha** (işte) edatının getirilmesiyle olur :

ha va hespa (işte bu at)

pellê ha vê darê (işte bu ağacın yaprağı)

90. İşaret sıfatlarından önce **ha** geldiğinde, müşarünileyhler ilaldan mücerret olarak bulunursa o zaman anlam değişir :

ha va hespa (işte bu at) - **ha va hesp** (işte at)

Çünkü : **va, wa, van, wan**'dan önce **ha** geldiği takdirde «işte» mânasına sahip olur ve muillik vasıflarını kaybederler. Bu şekilde hâsıl olan **ha va, ha wa, ha van, ha wan**'dan sonra gelen isim mahzuf, kaldırılmış ve kendileri de o ismin yerine kaim olurlarsa **ha va, ha wa** [tekil], **-ya** ve **ha van, ha wan** [çoğul] da **-a** alırlar :

ha vaya (işte bu), **ha waya** (işte o)

ha vana (işte bunlar), **ha wana** (işte onlar) gibi.

91. **Ha** kelimesi **weha, wesa/wisa/wusa, wulo** (böyle) zarflarından önce gelirse bunların mânası «işte böyle» olur.

YAPILARI BAKIMINDAN SIFATLAR

Sıfatlar yapıları bakımından üçe ayrılırlar : 1) basit, 2) türemiş ve 3) bileşik sıfatlar.

A. BASİT SIFATLAR.

92. Yapım eki almamış, aslında sıfat olan kelimelerdir : **reş** (siyah), **gürover** (yuvarlak), **mezzın** (büyük), **fere** (geniş), **teng** (dar), **nızm** (alçak) ... Bunlar semaâdirler, işitilmekle öğrenilirler.

B. TÜREMİŞ SIFATLAR.

93. Bunlar isim soylu kelimeler ile fiil kök ve gövdelerinden **birer** kaide tahtında türemiş sıfatlardır.

I. İSİM SOYLU KELİMELERDEN TÜREYEN SIFATLAR.

94. a) **-î** ile türeyen sıfatlar.

aa) Memleket, aile, millet isimlerine ilâve olunarak onlarla ilgi [nisbet, nisbe] gösterilir. Bu sebeptendir ki bu eke ilgi **î**'si [nisbet edatı] denilir.

Bu **-î** kavim isimlerine gelerek hem kavme mensupluğu ve hem de o kavmin dilini bildiren sıfat teşkil eder. Keza yer ve aşiret isimlerine geldiğinde o yer ve o aşirete mensup kimseleri ifade eder. Şahıs isimlerinin sonuna geldiğinde o şahsa mensupluğu ve dolayısıyla o şahıstan türemiş kimselerle o şahsa izafe edilen aşiret ismini ifade eder.

İHTAR (1). — Bu **-î** ekinin isimlerin sonuna gelmesiyle isimlerin sonunda olacak değişiklikler için M. 9/2, 34'e bakınız.

İHTAR (2). — Aşağıda bb ile karşılaştırmız.

Misâller :

Kurdistan — **Kurdistanî** (Küdistanlı)

Boht/Bot — **Bohtî/Botî** (Botanlı)

Ruha (Urfa) — **Ruhayî** (Urfalı)

Eyyûb (Eyyup) — **Eyyûbî** (Eyyuplu, Eyyuba mensup olanlar)

Heyder (Haydar) — **Heyderî** (Haydaranlı)

Kurd — **Kurdî** (Kürtçe)

Cıbr (Cıbr aşireti) — **Cıbrî/Cıbrî** (Cıbranlı)

Badıl (Badıl aşireti) — **Badılî/Badılî** (Badıl'lı)

Bêzik (Bazık aşireti) — **Bêzikî** (Bazık aşiretine mensup olan).

Osman — **Osmanî** (Osmanlı) ...

bb) Sıfatlardan önce ve ayrı olarak geldiğinde pekiştirilmiş sıfat teşkil eder :

sor (kırmızı) - **î sor** (kırmızı, kırmızı olan)
dîrêj (uzun) - **î dîrêj** (uzun, uzun olan)

IHTAR (3). — Buradaki **-î** ile **-ê** ve **-a** ilal eklerini birbiriyle karıştırmamalı. Şöyleki :

ê/yê Bêdil (Badıl'm), **ê/yê Badîlî** (Badıllının), **Kemalê Bêdil** (Badıl'm Kemali), **Kemalê Badîllî** (Badıllı Kemal), fakat **î Badîlî** (Badıllı olan), **î Badîl** (Badıl olan), **Kemal î Badîlliye** (Kemal Badıllıdır), **Kemalê î Badîllî** (Badıllı olan Kemal), keza **Ew ê Xerziye** (O Garzanlıdır), **Ew î Xerziye** (O Garzanlıdır), **Vaya ya reşe** (Bu karanındır), **Vaya î reşe** (Bu karadır) ...

IHTAR (4). — **-tî** ve **-anî** ekleri gibi basit sıfatların sonuna getirilerek masdarlık sıfatı teşkil olunur. Bu takdirde Türkçedeki **-lık** eki karşılığıdır :

mest (mest) sıfattır, **mestî** (mestlik) isimdir. Bu vazifesinden ötürü bu eke **m a s d a r l ı k** i'si de denir.

IHTAR (5). — Bu **-î** ekinin fiillerdeki vazifeleri için fiil bahsine bakınız.

b) **-kî** eki ile türeyen sıfatlar.

Bu ek isimlerin sonuna ilâve edilerek müşebbeh isim teşkil olunur :

Kurd - kurdkî (kütvari, kürtçe), **şêr - şêrkî** (aslanvari, aslanca)

c) **van, -vanî, -kar, -karî** ekleri ile türeyen sıfatlar.

Bunlar isimlerin sonuna getirilerek o isimlerin karşılığını meslek, sanat edinen kimseleri bildiren sıfatlar ve sıfatların da sonuna getirilerek o sıfatları haiz kimseleri bildiren sıfatlar teşkil olunur :

aş (değirmen) - **aşvan/aşvanî** (değirmenci)
ga (öküz) - **gavan** (öküz çobanı)
fedî (utanma) - **fedîkar** (utangaç) ...

d) **-în** ile türeyen sıfatlar.

aa) Madde gösteren bir isme gelerek ondan yapılmış bir şeye delâlet eder ki bu sebeple bu ekle yapılan sıfata eskiden **ism-i m2âm ul** denirdi :

dar (ağaç) - **darîn** (ağaç, ağaçtan mâmul)
zêr (altın) - **gustîrka zêrîn** (altından mâmul yüzük, altın yüzük)

bb) Zaman isimlerine gelerek onları sıfat yapar :

şev (gece) - şevîn (geceye mensup)
sal (sene) - salîn (senelik)
ro/roj (gün) - royîn/rojîn (günlük)

ce) Sıfatlarda azlık ifade eder :

gewr (beyaz) - gewrîn (beyazımsı, az beyaz)

dd) Çok defa -î ile -în telâffuzda birbirine karışır.

e) bî ∞ ile türeyen sıfatlar.

Bu ek isim ve sıfatların evveline getirilerek o isim ve sıfatlar, «olan, bulunan, çokça olan, çokça bulunan» ayırtılı sıfatlar hâline getirilir, yani ismin ifade ettiği, karşıladığı nesneye sahiplik ifade eder :

aql (akıl) - bî aql - b'aql (akıllı)
şekkr (şeker) - bî şekkr (şekerli) ...

f) bî ∞ bê ∞ ile türeyen sıfatlar.

Bunlar yukarıda zikri geçen bî ∞ 'nın aksidir :

bî aql/b'aql (akıllı) - bî/bê aql (akılsız)
bî şekkr (şekerli) - bî/bê şekkr (şekersiz)

g) wek, nol, mîn, fen (gibi) ile türeyen sıfatlar.

Bunlar isim tamlaması şeklinde isimlerden önce gelirler. Fakat tamlamasız olarak kullanıldıkları da olur :

wekê mîn/wek mîn (benim gibi)
fen şêr/fenna şêr (aslan gibi)
nola/nol girekî (bir tepe gibi)

h) -tî, -anî ile türeyen sıfatlar.

-î gibi basit sıfatların sonuna gelerek isim, eski tâbirle masdariyet, liyakat sıfatları teşkil eder. Yalnız, sıfatların sonunda vokal varsa -tî eki tercih edilir :

jn (kadın) - junanî/juntî (kadınlık)
durû (mürâî) - durûtî (mürâilik)

i) -ok ile türeyen sıfatlar.

aa) Sıfatların sonuna gelerek azlık ifade eder :

gewr (beyaz) - gewrok (beyazımsı)
xweş (iyi, hoş) - xweşok (iyimsi, hoşça)

bb) Fiillerde özne ismi yapmaya yarar :

ger (gezme) - **gerrok** (gezen, gezici)
fır (uçuş) - **fırrok** (uçucu, uçan)

j) **-or/-orî** ile türeyen sıfatlar.

zeng (pas) - **zengor/zengorî** (paslı)

k) **-arî** ile türeyen sıfatlar.

zengarî (paslı)

l) **-ax, -e** ile türeyen sıfatlar.

Bunlar da azlık ifade eden eklerdir :

gewr (beyaz) - **gewrax/gewre** (beyazımsı)
sor (kırmızı) - **sore** (kırmızımsı)

2. FİİL KÖK VE GÖVDELERİNDEN TÜREYEN SIFATLAR.

95. a) **-î** ile türeyen sıfatlar.

Fiil tabanlarına ilâve olunarak edilgen ortaç [ism-i mef'ûl] yapılır :

mırın (ölmek) - **mır** - **mırî** (ölü, ölmüş)

b) **-onek, -ok, -ek, -a** ile türeyen sıfatlar.

Bazı fiil tabanlarına ilâve olunarak sıfatlar yapılır :

rev (kaçış) - **revok** (kaçıcı)

vırrek (yalancı) - **meşsa** (yürüyücü, çok yürüyen), **bızdonek**
(ödlek) ...

C. BİLEŞİK SIFATLAR.

96. İki ve daha ziyade kelimenin birleşmesinden meydana gelen sıfatlardır. Kelime yapımı bahsinde bunlara işaret olunacağından burada tekrar ele alınmayacaktır [M. 215].

Beşinci Bölüm

Z A M İ R

97. Zamirler nesnelere temsil veya işaret suretiyle karşılayan kelimelerdir. Zamirlerin kelime olarak mânaları yoktur. Onlar nesnelere isimleri değil, gerekince geçici olarak o isimlerin yerini tutan kelimelerdir. Onun içindir ki genel olarak, «ismin yerini tutan kelimeler» diye târif olunurlar. Zamirlerin yerlerini tuttuğu veya işaret ettiği nesneye de *m e r c i* denir.

Kürmanççada muhtelif ve müteaddit zamirler vardır.

Ş A H İ S Z A M İ R L E R İ

98. Şahıs zamirleri varlıkları şahıs hâlinde ve temsil suretiyle karşılayan kelimelerdir. Bütün varlıklar üç şahıs etrafında toplanır ve üç şahıs teşkil ederler. Bunlardan birincisi *k o n u ş a n* [mütekellim], ikincisi *d i n l e y e n* [muhatap] ve üçüncüsü de *a d ı g e ç e n* [gaip]'dir. Her varlık şahıs olarak ya konuşan, ya dinleyen veya adigeçen durumunda bulunur. Bunlara birinci şahıs, ikinci şahıs, üçüncü şahıs denir. Bunlar bir tek varlık iseler tekil birinci [müfret mütekellim], tekil ikinci [müfret muhatap], tekil üçüncü [müfret gaip], birden fazla iseler çoğul birinci [cemi mütekellim], çoğul ikinci [cemi muhatap] ve çoğul üçüncü [cemi gaip] şahsı teşkil ederler.

Kürmanççada iki türlü şahıs zamirleri vardır : 1) Geçişli [müteaddî], 2) geçişsiz [gayri müteaddî, lâzım] şahıs zamirleri. Birincilere *i s n a d î*, ikincilere *i z a f î* şahıs zamirleri de denir:

A. G E Ç İ Ş S İ Z Ş A H İ S Z A M İ R L E R İ

99. Kürmanççada geçişsiz şahıs zamirleri şunlardır :

Tekil 1. şahıs	[müfret mütekellim]	:	ez	(ben)
» 2. »	[» muhatap]	:	tu	(sen)
» 3. »	[» gaip]	:	ew	(o)

Çoğul 1.	»	[cemi mütekellim]	:	em (biz)
» 2.	»	[» muhatap]	:	hûn (siz)
» 3.	»	[» gaip]	:	ew (onlar)

Tekil birinci şahsın hafifletilmiş diğer bir şekli e'dir. Birinci şivede tekil birinci için **emen** ve tekil ikinci için de **etu** vardır.

Bu zamirlerde tekil üçüncü ile çoğul üçüncü şahıslar aynıdır : **ew** (o, onlar). Tafsilâtı fiil bahsinde [M. 174/6] verileceği üzere, bu ayniyetten doğacak mâna karışıklığını ek-fiiller [M. 171...] önler. Bununla beraber çok defa bu zamirler çoğul ekleriyle birlikte **ewan**, **ewana** (onlar) şeklinde de kullanılırlar.

GEÇİŞSİZ ŞAHIS ZAMİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ.

100. 1. Bu zamirler müpteda [M. 222/c], haber [M. 223/c] ve geçişsiz fiillerin bütün kipleriyle geçişli fiillerin emir kipinden türeyen kiplerinde özne [fail] olurlar [M. 174/2] :

Ez hatım (Ben geldim), **Tu hatıy** (Sen geldin), **Ew hat** (o geldi), **Tuyê bı bîniy** (Sen görürsün), **Ezê b'êm** (Ben geleceğim, gelirim)...

2. Bunlar çekim ekleri alamaz ve çekimlenemezler.

3. Ek-fiil alabilirler :

ezım (benim), **tuyîy** (sensin), **ewe** (odur), **emın** (biziz), **hûnu** (sizsiniz), **ewın/ewanın/ewananın** (onlardır).

4. Hiç bir şekilde ilal edilemezler.

5. İsim tamlamasında tamlayan olamazlar, fakat tamlanan olurlar : **hespê ez** olmaz, fakat **hespê mın** (benim atım) olur.

6. Tekil birinci şahıs olan **ez** (ben), tevâzuda **benî**, **xulam**, **dorê** gibi kelimelerle kullanılır :

ez benî (bendesî olduğum, efendim), **ez dorê** (kurban olduğum), **ez xulam** (bendesî olduğum, efendim)

B. GEÇİŞLİ ŞAHIS ZAMİRLERİ

101. Kürmanççada geçişli şahıs zamirleri şunlardır :

Tekil 1.	şahıs	[müfret mütekellim]	:	mın (ben)
» 3.	»	[» gaip]	:	wî (o) [eril için]
» 2.	»	[» muhatap]	:	te (sen)
				wê (o) [dişil için]

Çoğul	1.	»	[cemi mütekellim]	:	me (biz)
	»	2.	»	[» muhatap]	: we (siz)
	»	3.	»	[» gaip]	: wan/wana/wanan (onlar)

Tekil birinci şahsın hafifletilmiş bir şekli de mı 'dır.

GEÇİŞLİ ŞAHIS ZAMİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ.

102. 1. Bu zamirler yalnız geçişli fiillerin fiil tabanından türeyen kiplerinde özne olabilirler [M. 174/2], fakat isim cümlesinde özne olamazlar [M. 222/c] :

Mın şıkand (Ben kırdım), **Te di** (Sen gördün), **Wi di bû** (O görmüştü)...

2. Bunlar çekim ekleri alabilir, çekimlenebilirler :

ji mın (benden), **ji te ra** (sana), **lı wê** (ona), **dı wan** (onlarda)...

3. Ek-fiil alamazlar ve müpteda olamazlar.

4. Bunlar da hiç bir veçhiyle ilal edilemezler.

5. İsim tamlamasında tamlayan olabilirler, fakat tamlanan olamazlar :

hespê we (sizin atlarınız), **gundêt mın** (benim köylerim) ...

6. Bunların tamlayıcı bulunduğu bir isim takımı, önden **î** almış bir sıfatla birleşir ve takım ilal edilmezse, bu **î**'ler kendileriyle birleşir. Yalnız, vokalli olan **te**, **wî**, **wê**, **me**, **we** ile ya doğrudan doğruya veya **y/w** yardımcı sesiyle birleşirler, veya bazan da kendileri **y** olur :

mın (ben)

hespê mın (benim atım)

hespê mın î reş - **hespê mını reş** (benim siyah atım)

hespê te (senin atın)

hespê te î reş - **hespê teyî reş** - **hespê te'y reş** (senin siyah atın)

hespê wî (onun atı)

hespê wî î reş - **hespê wiyî reş** - **hespê wî'y reş** (onun siyah atı)

Burada asıl mâna (benim siyah olan atım)'dır. [M. 94/a, bb]. Yazıda bu **î**'ler **y** olduğu zaman araya bir apostrof konmalıdır.

Eğer takım ilal edilirse, o zaman bu **î**'ler tabiatıyla kendileriyle birleşmeden ait oldukları sıfatın önünde ve keza ayrı olarak bulunurlar :

hespê mın î reş - **hespê mını reş** [ilalsiz]

hespa mına reş (benim siyah atım)

hespa mına î reş (benim siyah atım) [ilalli ve at da dışıdır]

hespê minê î reş (benim siyah atım) [ilalli ve at da erildir] ...

IHTAR. — Geçişli şahıs zamirlerinden wê (o) ile geniş zaman kipinde geçen ê, vê, wê'lerin birbirleriyle karıştırılmamaları icap eder. Zira geniş zaman yapım eki olan ê, M. 9/2, b, ihtar'da işaret olunduğu veçhiyle y veya w yardımcı seslerini alarak yê, wê, vê, olabilmektedir :

ê were (gelir, gelecek) - ew ê were/ewê were/ew wê were/
ew yê were.
yê were/vê were (gelir, gelecek)...

İşte bu sebeptendir ki aralarındaki benzerlik sadece şekle ait bulunmaktadır.

P E K İ Ş T İ R M E Z A M İ R İ

103. Bu zamir asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip bulunan, mâna bakımından onların daha kuvvetlisi, katmerlisi olan şahıs zamiridir. Bu zamir «asıl, öz» mânalarına gelmek üzere şahısların asıllarını, özlüklerini, kendilerini ifade eder ve böylece zamir olarak şahısları temsil eder.

Kürmanççada özneye dönen yalnız bir tane pekiştirme [tekit, dönüşlülük] zamiri vardır o da xwe/xo (kendi)'dir. İlal kabul etmeyen bu zamir özne, tümleç, tamlayıcı olarak kullanılır.

104. Çekim akleri alarak çekimlenir :

xwe (kendi), ji xwe ra (kendine), li xwe (kendine)...

105. Şahıs zamirleriyle kullanılır. -î veya -e hâlinde olursa nesnenin, öznenin kendisi olduğunu gösterir :

Min xwe xemiland (Ben kendimi süsledim)

Ew xwe nêhêri (O kendine baktı)

Burada xwe, nesne olarak kullanılmaktadır. Yani -î veya -e hâlinde olursa, nesnenin, cümlelerin öznesine ait olduğunu gösterir :

hespê xwe (atını)

Min hespê xwe istand (Ben atımı, yani kendi atımı aldım)

Min xwe girt (Ben kendimi tuttum)

Hûn hêjayê xwe ni zamin (Siz kendi kıymetinizi bilmiyorsunuz)

Wi xwe xist/Wi li xwe xist (O kendine vurdu) ...

Burada ayrı olarak, isim takımında ve iyelik ifadesi içinde tamlayıcı olarak kullanıldığı da görülmektedir; xwe'nin -i ve -e hâlinde olması çekim kurallarına bağlıdır [M. 55/2].

106. Xwe pekiştirme zamiri, daha ziyade bî[∞] ile kullanılır :

bı xwe (kendisi), **Ew bı xwe hat** (O kendisi geldi)

Bu şekilde ancak, yalın hâlde bulunarak ve özne olarak kullanılır. Ve kendisinden önce bulunan isim veya zamiri pekiştirir. Bu hâliyle çekimlenemez :

Mın bı xwe anî (Ben kendim getirdim)

Tu bı xwe hatıy (Sen kendin geldin)

İHTAR. — Burada **bı ∞** 'nın mânası «ile», «vasıtasıyla» olduğundan kelime mânası şöyledir : Ben kendim ile, kendi vasıtamla getirdim. Sen kendinle, kendi vasıtanla geldin.

107. Bı ∞ ile xwe, ek-fiil alabilir :

Ez bı xweme (Ben kendimim, bizzat benim)

Tu bı xweıy (Sen kendinsin)

Ew bı xweye (O kendisidir)

Ew bı xwene (Onlar kendileridir)

108. Özne olarak kullanılan bı xwe, nesne olarak kullanılan xwe ile birlikte kullanılırsa, nesnenin, öznenin kendisi olduğunu gösterir :

Wı bı xwe xwe avête êr (O kendi kendisini ateşe attı) [**kk : O** kendisi ile, kendi vasıtasıyla kendini ateşe attı].

Demek ki **xwe**, 1) Özne, 2) tümleç ve tamlayan olmaktadır :

özne : **Mın bı xwe dî** (Ben kendim gördüm)

nesne : **Mın xaniyê xwe fırot** (Ben kendi damımı sattım)

B E L İ R T M E Z A M İ R L E R İ

109. Bunlar belirtmek, işaret etmek, göstermek suretiyle nesnelere karşılaman kelimelerdir. Bu zamirlerle belirtilen varlıklar şu veya bu vasıflarıyla değil, yerleri ile ifade edilmiş olurlar. Bunlar aynı zamanda işaret sıfatlarıdır [M. 78...]. Tek başlarına kullanıldıklarında işaret zamiri, bir ismin önünde kullanıldıkları zaman da işaret sıfatıdır.

Belirtme zamirleri şunlardır :

ev va vî vê (bu)

ew wa wî wê (o)

eva evî evê (bu)

ewa ewî ewê (o)

van (bunlar) **wan** (onlar)

Bu işaret sıfatları sonlarına **-a** almış şekilleriyle de kullanılırlar :

vaya vîya vêya evâya evîya evêya (bu)

ewa waya wiya wêya ewêye ewiya ewêya (o)
vana (bunlar) wana (onlar)

İşaret sıfatları/işaret zamirleri'nin bu son şekilleri işaret sıfatlığı özelliğini kaybederek münhasıran işaret zamirleri olurlar. Dolayısıyla bunlar hiç bir zaman bir isimden önce gelemezler.

İşaret zamirleri ek-fiil aldıkları gibi çekim ekleri de alıp çekimlenebilirler, yani ismin bütün görevlerini görürler, fakat ilal edilemezler :

ewim (oyum), ewiy (osun), ewe (odur), ewın (onlardır)
ji wî (ondan), ji wêya (bundan), h wana (onlara)

110. İşaret zamirlerinden önce **ha** (işte) kelimesi geldiğinde pekiştirme [tekrit] mânasını verir : **ha vaya** (işte bu) [b. M. 89...].

111. Kürmanççada şunlar yer anlamlı işaret zamiridirler :

Vir (bura, burayı, buraya), **wır** (ora,orayı, oraya)
Yer mânasına olan **der** ile birlikte bileşik şekilleri :
vê derê (bura, burayı, buraya), **wêderê** (ora, orayı, oraya). Ayrıca:
kuder/kider, kuderê/kiderê (nere, nereyi, nereye) ?

112. Tarz anlamlı işaret zamirleri şunlardır :

vanî (böyle), **wanî** (öyle), **wirga, wirganî** (böyle), **wirga, wirganî** (öyle), **wer, werga, werganî** (öyle), **visa, vilo** (böyle), **wisa, wilbi** (öyle), **evqas** (bu kadar), **ewqas** (o kadar), **evreng** (böyle), **ewreng** (öyle)...

Bu tarz anlamlı zamirler :

- 1 — İşaret sıfatıdır : **Wi zaroki vanî dî** (O çocuk böyle gördü)
- 2 — İşaret zamiridirler : **Mın yê vanî ne dî** (Ben böylesini görmedim)
- 3 — Zarftırlar : **Mın vanî girt** (Ben böyle tuttum).

113. İsim tamlamalarında işaret zamirleri ancak tamlayan olurlar :
hespê wî (onun atı), **gundên vana** (bunların köyleri) ...

İ L G İ V E İ Y E L İ K Z A M İ R İ

114. Kürmanççada özel bir zamir yoktur. İlal ekleri olan **-ê** ve **-a** ile **-êd/-t, -ên** bu vazifeyi görmektedirler :

yê Kemêl (Kemalin, Kemalinki), **ya dî mala mın** (evimde olan, evimdeki)

S O R U Z A M İ R L E R İ

115. Soru zamirleri [interrogativ], soru şeklinde nesnelere temsil eden, onların soru şeklindeki karşılıkları olan, onları soru hâlinde ifade eden, onları sormak için kullanılan zamirlerdir.

Şahıslar için **kî**, **kê** (kim), şahıslar dışında canlı cansız varlıklar için de **çı** (ne) olup, **kî** eril ve **kê** de dişiller içindir :

Kî hat? (Kim geldi?), **Kê cû dî?** (Kim gitti gördü?),
Çı bûye? (Ne olmuş?), **Te çı dî?** (Sen ne gördün?)

116. Bunlar isimler gibi çekimlenir, fakat ilal edilemezler :

Te kî dî? (Sen kimi gördün?), **Te kê xıst?** (Sen kimi vurdun?),
Jı kî ra? (Kime?), **Jı kî** (Kimden?) ?, **Bı kî ra?** (Kiminle?)

İHTAR. — **Ew** (o)'in üç özelliği vardır : Şahıs zamiridir, işaret sıfatıdır ve nihayet işaret zamiridir.

Burada -de hâli için daha çok **cem**, **mık**, **ba**, **bal** ile birlikte kullanılan şekiller münasıptir : **Cem kî heye?** (Kimin yanında vardır?)

117. İsim takımlarında tamlanan ve tamlayan olurlar, fakat ek-fiil alırlar :

Kiyê mın? (Benim kimim?), **Çiyê te?** (Benim neyim?),
Kiyim?/Kîme? (Kimim?), **Kiyîy?** (Kimsin?), **Kiye?** (Kimdir?)
Çiyım?/Çime? (Neyim?), **Çiyîy?** (Nesin?), **Çiye?** (Nedir?)...

118. **Kî/kê** zamirleri bazı kelimeler önünde **çı** (ne) gibi mâna verirler :

Herriy kîderê (Nereye gideceksin) ?
Tu kîjanî dı xwazıy? (Sen hangisini istiyorsun?)
kıçax (ne zaman) ? **Dî çiyê kêrê** ? (Nereye gidiyorsun?)

Bu **kîder**, **kêrê** [kî - êr], **kîjan** [kî - jan] kelimeleri de birer zamirdirler.

İHTAR (1). — Kürmanççada **der**, **êr** kelimeleri için M. 111'e bakınız. Bu **k'êr**'in **kêr** şeklinde yazılması doğru değildir.

İHTAR (2). — **Çax** (zaman) önündeki **kî** ve **çı**'nın arasında Türkçede olmayan ince bir mâna farkı vardır.

11.9 **Çı**'nın bileşik şekillerinden ezcümle şunlar vardır :

ç'awa (nasıl) ?
çend (kaç) ? [**çı** (ne) - **end** (miktar)]
çer (nasıl) ? [**çı** - **er** (hâl, biçim)]

çerg (nasıl) ? [**çı - erg** (hâl, biçim)]

çıqa, şıqan, çıqand, çıqanda (ne kadar) ? [**çı - qa, qan, qand** (mik-
tar kadar)]

çıqas, çıqasa (ne kadar) ? [**qas** (kadar, miktar)]

çıra (niçin, neye) ? [**çı - ra** (neye, ne için, niçin)]

çireng (nasıl, ne biçim, ne tarz) ? [**reng** biçim, tarz, şekil, renk]

çıtıl, çıtl (nasıl) ? [**ıtıl** biçim, hâl]

çito, çitor, çitan (nasıl) ? [**to, ton, tor** hâl, biçim]...

Bazan **çı**, yalnız başına «nasıl? ne biçim?» anlamında kullanılır :

Va çı şore? (Bu nasıl sözdür?)

Ev çı hale? (Bu ne hâldir?)

Çı, bı ∞ ile birlikte fiat sormalarında da kullanılır :

Va bı çıye? (Bu kaçadır?) [kk : Bu ne iledir?]

Bı çı? (Kaça?) [kk : ne ile?]

120. Bu zümreden **kijan** (hangi, hangisi?) vardır. **Kijana, kijanî,**
kijâ şekillerinde de bulunur [**kî** (kim, ne), **jan** (cins, nevi)]

B A Ğ L A M A V E U L A M A Z A M İ R İ

121. Bağlama [rabıt] ve ulama [vasla] zamiri bir kelimeyi, bir ke-
lime gurubunu, bir cümleyi bir kelimeye, bir kelime gurubuna ve bir
cümleye, bir temsil ifadesi işinde bağlayan kelimedir. Kürmanççada bu
zamidir **ku/ko**'dur.

Ku/ko, kendisinden önce gelen kelimelerle tamlama şeklinde bulu-
nur, kendisi tamlayandır :

Hespê ku mın dî (Benim gördüğüm at)

Hespê ku te anî (Senin getirdiğin at)

Belirtilen yerindeki isim kaldırılmış olduğunda ilal ekleri baki kalır,
yani ilal ekleriyle birlikte :

Yê ku te anî (Senin getirdiğin)

Çoğul için de kullanılır, fakat kendisi çoğullanmaz :

Peyyêt ku te dîtın (Senin gördün adamlar)

122. Kendisi çekimlenmez. Kendisinden önce veya sonra gelen isim-
ler çekimlenebilirler. Ancak, sonra çekim eki kullanılırsa, bu ek önceki
ismin yerine geçen kelimeye gelir :

Jı gundê ku tu hatîy (Senin geldiğin köyden)

Gundê ku tu jê hatîy (Senin geldiğin köy)

123. **Ku/ko** bağlama zamirinden önce gelen isim, kendisinden sonra gelen cümlelerin ya öznesi veya nesnesi olur :

Hespa ku hat (Gelen at) [özne]

Hespa ku mun dî (Gördüğüm at) [nesne]

124. **Ku/ko** zamiri rabit edatı da olur. Bu takdirde kendisinden önce gelen isim ilal edilemez :

Ehmedê ku xweşe (İyi olan Ahmet) [bağlama zamiri]

Ehmed ku xweşe (Ahmet ki iyidir) [bağlama edatı]

Ku/ko'nun fiil kiplerindeki rolü fiil bahsinde ele alınacaktır[M. 191].

B E L G İ S İ Z Z A M İ R L E R

125. Belgisiz zamirler [indefinita] belgisiz, müphem bir şekilde nesnelere temsil eden, yani şahısların ve eşyaların müphem, gayri muayyen olarak yerlerini tutan zamirlerdir.

Kürmanççada gerçek belgisiz/belirsiz zamirler yoktur. Onların yerine belirtisiz bir isim veyahut doğrudan doğruya Kürmançça veya sair dilerden alınmış bir kelime kullanılır. Bu yerde kullanılan kelimelerin önemlileri şunlardır :

kes (kimse), **kesan** (kimseler) [**kes**, isim, müphem zamir : **İro kes ne hat** (Bugün kimse gelmedi), **Kes xerabî bı ke** (Kimse kötülük ederse)]

keseq (bir kimse)

yek (bir, biri, birisi)

şexs, şexsek (bir şahıs, şahıs) [Arapça şahs'tan]

felan, felan kes (filan, falan) [Arapça filan'dan]

qe, qet, tı, tu (hiç, hiç biri)

Bunların öncekilerle birleşerek meydana getirdikleri :

qe kes (hiç kimse)

tı kes (hiç kimse)

tu yek (hiç bir, hiç birisi)

qe şexsek (hiç bir şahıs)

İHTAR. — **Qe, qet, tı, tu** bazan soru edatı olarak ta kullanılırlar :

Te qe bı hîst? (Sen hiç işittin mi?)

her (her) [Daima mânasına olan her değil]. Bileşikleri : **her kes**

her kes), her tıst (her şey), her yek (her biri), her du (her ikisi), her sê (her üçü)...

hemı/hemî/hemû [ç. hemyan, hemıyan, hemûyan] (hep, tamamı, hepsi). Bunlar isim olarak (hepsi) anlamınadır : Wî hemı nêñ xwar (O ekmeğin hepsini yedi)

dı/dın/du/dun/dmî/dunî [ç. dınan, dınan, dıniyan, dıniyan] (diğeri, öteki). İsimlerden sonra gelirler. Önce gelen isimler özel ilalla ilal edilir : hespê dun (öteki at), Yê dınan b'ine (Diğerlerini getir). Bazan da sıfat olarak kullanılırlar :

Peyyê dun (başka adam), peyyên dınan (başka adamlar)
gî/gış gış/gışkî/gışkî [ç. gıyan, gıyan...] (hep, hepsi)
tev, tev da (birlikte, beraber, hep hepsi)

xênc, xêju, xeyr (başka)
merî, merîk, meriyak, meryak (insan, adam, biri)

çend, çendek, çendak [ç. çendan, çendekan] (kaç, birkaç) [Çoğulu belgisiz zamir, tekili belirsiz sıfat da olabilir : çend hespan (birkaç tane at), çendan (birkaç tane)]

gellek, gellekî [ç. gellekan, gelleka] (birçoğu)

hm [ç. hınan] (bir takım, bazı, bazısı). [Yek (bir) ile : hınek, hınk, hıneka, hınka, hınik, hınka, hınkan]

wan, ewan (onlar)
hev û du (birbirini, yekdiğini)

126. Bunların çoğu aynı zamanda belgisiz sıfat, veya isimdirler, Ayırt edilmeleri şöyle mümkündür :

1. Belgisiz sıfat olduklarında isimleri tamlarlar :

Çend merî hat ? (Kaç adam geldi?)

2. Belgisiz zamirlerde tamlanan isim düşmüştür :

Çend [merî] hat (birkaçı geldi)

3. Belgisiz sıfattan zamirleşenler tamlanan olur :

hespê çendan (birkaçının atı)

Altıncı Bölüm

Z A R F

[A d v e r b i a]

127. Zarflar zaman, yer, hâl ve miktar isimleridir. Tek başına sıfat olmadığı gibi tek başına zarf ta yoktur. Sıfatlar gibi zarflar da tek başlarına isimden başka bir şey değildir. Sıfat da zarf ta ismin kelime guruplarındaki fonksiyonlarına göre aldığı addır. Sıfatlar, kelime guruplarında, başka bir ismi vasıflandıran veya belirten isimlerdir. Zarflar ise, kelime guruplarında sıfatların, fiillerin veya başka zarfların mânasını değiştiren isimlere verilen addır. Fakat her isim sıfat olarak kullanılmadığı gibi, zarf olarak da kullanılmaya elverişli değildir.

Kelime guruplarında zarf olarak kullanılmaya elverişli isimler zaman, yer, hâl ve miktar isimleridir. Sıfatların, fiillerin veya başka zarfların önüne gelerek onların mânasını değiştiren isimler bu isimlerdir. Demek ki her zarf bir isim olduğu hâlde, her isim bir zarf olamamaktadır.

Zarfların asıl sahaları fiillerdir. Zarflara fiillerin sıfatları da denir.

Zarflar yer, zaman, nasıllık-nicelik, azlık-çokluk, tasdik v.b. zarfları olmak üzere bir takım çeşitlere ayrılırlar. Binaanaleyh isimlerin içinde zaman, yer, nasıllık-nicelik, azlık-çokluk v.b. bildiren isimler zarf olmakla beraber, ancak bunlar bağlandıkları fiillerin, sıfatların ve zarfların mânalarında değişiklikler yapabilmektedirler.

128. Kürmançgâda zarflar :

a) Ekseriya zarf anlamında ve yerinde kullanılmış bir sıfattır :

xweş (iyi), *rind* (iyi), *baş* (âlâ), *zû* (çabuk), *tavilê* (hemen)...

b) Zarf anlamında kullanılmış zamirlerdir :

her, *qe*, *qet*, *tı*, *tu*, *çend*, *çenda*, *çendê*, *ewqas* ...

c) Zarf anlamında kullanılmış isim ve bileşikleridir :

êvar (akşam), *sube* (yarın), *sube da* (sabahleyin), *carek* (bir defa), *qenê* (bari), *seranser* (baştan başa) ...

d) Bunlardan başka :

gellek caran (çok defa), bîharê da (baharda) v.b....

1. Z A M A N Z A R F L A R I .

128. Bunlar zarf olarak kullanılan çeşitli zaman isimleridir.

sube (yarın)	bîharê (baharda)
sube da (sabahleyin)	der bîharan (baharda)
subê t'ê (obürsü gün)	havînê (yazın)
du sube (obürsü gün)	payîzê (güzün)
sê sube (daha obürsü gün)	zivistanê (kışın)
nîvro (öyle vakti)	nîka/a nîka (şimdi)
esîr (ikinci vakti)	nuha/a nuha (şimdi)
êvarî (akşam)	gava dîn (biraz önce)
îro (bugün)	paşê, dûra (sonra)
îsal (bu sene)	pêş da (önce)
şev (gece)	berê (önce)
bî şev (gece vakti, geceleyin)	zû va (çoktan)
îşev (bu gece)	tîm, tîm û tîm, pê da (daima)
şeva dîn (diğer gece, ertesi gece)	tev da, tev (hep, daim)
şava çûyî/çûnî (geçen gece)	vê ra (hemen)
şeva berê (evvelsi gece)	cî da (hemen)
şevêk (bir gece)	tavîlê, tavîlkê (hemen)
sala çûyî/çûnî (geçen sene)	yek cara (bazan)
sala berê (evvelsi sene)	dawî, paşî (son, ahir)
sala bertîlê (daha evvelsi sene)	ê pîr (çoğu)
par (evvelsi sene)	dereng (geç)
pêr (evvelsi gün)	hîn (daha)
Pîrar (daha evvelsi gün)	dîsa (gine)
bitîr pêr (daha evvelsi gün)	êdî (artık)
duh/duhu/duhunî (dün)	nêzîk da (yakında)
gellek caran (çok zaman)	car caran (bazan)
pê da (daima)	pê ra (hemen)
mêj (önce, evvelce)	mêj da (çoktan, önceden) ...

2. Y E R Z A R F L A R I .

129. Bunlar boşlukta bir yer ifade eden yer isimleridir. Hepsinde, aşağı yukarı, bir yön ifadesi olduğu için zarf olarak fiilin yönünü gösterirler.

pêş (ileri)	hundur (içeri)
şûn da (geri)	der va (dışarı)
ber jêr (aşağı)	jêr (aşağı)
ber jor (yukarı)	pêş da (önce, önceden)

tenışt (yan)
ber jêr (aşağı)
vır da (bu yanı)
lı vır (burada)
lı wır (orada)
lı hundur (içeride)
der va (dışarıda)
hêla çepê (solda)
jor (yukarı)
dor (etraf)
cem, nık, bal (yan, nezd)

ber jor (yukarı)
alî rastê (sağ tarafta)
alî (taraf)
dûr (uzak)
dûr va (uzaktan)
pêş (ön),
ber (ön)
ser; ı ser (üst, üstte, üstünde)
kêlek (yan)
bin (alt)
vır da (bu yanı, bu yana)

3. NASILLIK - NİCELİK ZARFLARI

130. Bunlar hâl ve tavır ifade eden zarflardır. Hâl ve tavır ifade eden her isim nasıllık-nicellik zarfı olarak kullanıldığı için bu zarflar sayılamıyacak kadar çoktur.

Bu zarfların kısa adı **h â l z a r f l a r**'dır. Hemen hemen bütün sıfatlar, bilhassa vasıflandırma sıfatları hâl zarfları olarak bol bol kullanılabilirler. Elzümle :

rınd (iyi)	vanî (böyle)	wanî (öyle)	wer (öyle)
hêdî (yavaş)	dîsa (gine)	jî (de, dahi)	mşkav da (anî)
rast (doğru)	cî da (hemen)	vê ra (hemen)	zû (çabuk) ...

4. TASDİK, NEFİ, ŞÜPHE, SORU ZARFLARI

131. Başlıcaları şunlardır :

erê/belê (evvet)
rast (doğru)

Kürmanççada tasdik ve nefiyde bazı yeminler kullanılır ki çok kullanılanları şunlardır :

bı serê te (başın hakkı için)	kîçax ? (ne vakit, ne zaman?)
bı gora bavê mın (babamın mezarı hakkı için)	jî çî ? (neden?)
na (hayır)	tuyê bı mıry? (öbür müsün?)
na xêr (hayır)	çend ? (kaç)
bı serê bavê te (babamın başı için)	çî? (ne?)
bı Xwdê (Vallah, Allah için)	dî be (olabilir)
bı sı cûz Quran (Otuz cüz Kur'an hakkı için)	çıma, bo çî, bona çî, seba çî? (niçin?)
Xwedê ne ke (Allah etmesin)	kînga ? (ne zaman?)
belkım/belkî (belki)	bı çî ? (neyle?)
çî ra (niçin ,neye) ?	rast dî b'êy/rast dî bêjî? (doğru mu söylüyorsun?)
çito, çıtıl, çıtonî ? (nasıl?)	kîjan ? (hangisi?)
	çî ro ? (ne gün?) ...

Yedinci Bölüm

F İ İ L

[V e r b u m]

132. Fiiller hareketleri karşılayan kelimelerdir. Burada hareket kelimesini geniş mânasiyle alıyor ve nesnelere zaman ve makân içindeki her türlü yapma, olma ve durumları için kullanıyor. Hareket [eylem], fiilin kök veya gövde anlamıdır.

Kürmanççada fiiller yapıları, nesne alıp almamaları ve özneleri bakımından ayrı ayrı mütâlaa edilebilirler.

Y A P I L A R I B A K I M I N D A N

F İ İ L L E R

Fiiller yapıları bakımından ikiye ayrılır : 1) Basit fiiller, 2) Bileşik fiiller.

I. B A S İ T F İ İ L L E R

133. Basit fiiller bir fiil tabanı ile bir masdar eki'nden ibarettir. Asıl fiiller de bunlardır. Ezcümle :

bırın (götürmek)	hatın (gelmek)
cûyın (çiğnemek)	xwarın (yemek)
çandın (ekmek)	kırın (yapmak, etmek, kılmak)
çûyın/çûn (gitmek)	mayın (kalmak)
dayın/dan (vermek)	şandın (göndermek)

M A S D A R.

134. Fiillerde asıl temel taban [madde-i asliye, madde-i esasiye] olmakla beraber, fiiller masdarlarıyla adlandırılır; masdarlar fiillerin soyadları sayılır. Masdarlar fiil tabanlarının masdar eki olan **-ın/-n** ekini almış şekilleridir. Demek ki masdarlar iki kısımdan ibarettir : 1)

Fiil tabanı, 2) Masdar eki. Örneğin : **hatın** (gelmek) masdarında **hat** kısmı fiil tabanı, **ın** kısmı da masdar ekidir.

A. FİİL TABANI.

135. Basit/asıl fiillerde fiil tabanı fiilin asıl temelini teşkil eden, fiilin hareketini, eylemini ifade eden kısımdır.

Kürmanççada fiil tabanları, ki biz buna **g e ç m i ş z a m a n g ö v d e s i** de diyeceğiz, aynı zamanda görülen geçmiş zaman kipinin tekil üçüncü şahsı ile aynıdır. Türkçede ise, fiil tabanları emir kipleriyle aynıdır. Örneğin : **hatın** masdarının fiil tabanı olan **hat**, aynı zamanda (geldi) anlamındadır. Türkçede ise «gelmek» masdarının «gel» taban kısmı aynı zamanda bu gelmek fiilinin emir kipinin tekil ikinci şahsıdır.

Kürmanççada basit fiillerin fiil tabanları iki türdür : 1) Asıl fiil tabanı, 2) Yapma fiil tabanı.

1. ASIL FİİL TABANI [fiil kökü].

136. Asıl fiil tabanı, ki biz buna **s e m a î, a s l î m a d e - i a s l i y e** de diyeceğiz, kendisine bir şey katılmamış, saf olan tabandır. Bu vasıfları bakımından bunlara sadece **f i i l k ö k l e r i** denir.

Asıl fiil tabanlarının sonunda ya **a, û** vokallerinden biri, veya **y**'den başka bir konsonant bulunur. Zira **y** konsonantı ancak yardımcı bir vazife ile bulunabilir [M. 9/2]. Yoksa tabana dahil bir ses olamaz. Örneğin şu masdarlar asıl fiil tabanlı, fiil köklü masdarlardır :

bırın (götürmek)	:	fiil tabanı bir ,	masdar eki ın ,	yardımcı ses				
bûyn (olmak)	:	»	» bû ,	»	» ın ,	»	» y .	
çûyn (gitmek)	:	»	» çû ,	»	» ın ,	»	» y .	
cûyn (çiğnemek)	:	»	» cû ,	»	» ın ,	»	» y .	
dayın/dan (vermek)	:	»	» da ,	»	» ın ,	»	» y .	
hatın (gelmek)	:	»	» hat ,	»	» ın ,	»	» . .	
ketın (düşmek)	:	»	» ket ,	»	» ın ,	»	» . .	
kırın (yapmak)	:	»	» kır ,	»	» ın ,	»	» . .	
mayın (kalmak)	:	»	» ma ,	»	» ın ,	»	» y .	

2. YAPMA FİİL TABANI.

137. Yapma [câli, kıyasî] fiil tabanları, saf olmayan, kendilerine bir şey katılmış tabanlardır. Bunlar bazı kökler ile eklerin birleşmesinden meydana gelmişlerdir. Bunlar kıyasîdir, yani kıyaslanarak bulunan, bir kaideyle bulunan tabanlardır, ki bir kaide tahtında yapılırlar. Bununla beraber buradaki köklerin hepsi hareket ifade etmedikleri gibi, bazı ekler almadan bir fiil tabanı da olamazlar. Gerek bu özellikleri dolayısıy-

le ve gerekse fiil kökleri ile bir karışıklığa meydan vermemek için, fiil tabanı teşkiline yarayan bu köklere biz **k ö k k e l i m e** diyeceğiz.

Demek oluyor ki fiil tabanları iki şekilde oluyor : 1) Kendilerine bir şey katılmamış, asıl olan fiil tabanları [fiil kökleri], 2) Kendilerine bir şey katılmış, yapma olan fiil tabanları. Biz ikinciler için daha çok **f i i l g ö v d e s i** tâbirini kullanacağız.

Fiil kökleri, semaî [işitilerek öğrenilen, bir kaideye bağlı olmayan] bir özelliğe sahip olduklarından bunlar hakkında fazla bir şey söylemeye lüzum yok. Yukarıda misâl olarak verilen fiillerin **ma, da, cû, çû, bû, bîr, kîr, hat, ket** fiil tabanları birer fiil köküdür.

Halbuki yapma fiil tabanlarında [fiil gövdelerinde] bir sunilik vardır. Bir takım kök kelimelere bir takım ekler getirilerek fiil tabanları yapılmıştır. Bu sebeple biz burada önce bu kök kelimeleri ve daha sonra da bu kök kelimelerden nasıl fiil tabanlarının yapıldığını ele alacağız.

a) **K ö k k e l i m e l e r.**

138. aa) Menşeleri bakımından. Fiil gövdesi teşkiline yarayan kök kelimeler, ya aslen Kürmanççada vardır, veya Arapçadan alınmış üçlü mücerret [selâsi-i mücerret] masdarlardır.

bb) Yapıları bakımından. Kök kelimeler yapıları bakımından ya bir heceli, veya iki hecelidirler.

1 — Bir heceli kök kelimeler. Bunlar da iki türlüdürler :

a — Hecenin vokalinden sonra bir konsonant bulunur :

bîr bor çêr çîr dîz fîr ger hej hîr qîr qûr
kel ken kış meş nal nêr rev rîj şîh şîk teq ...

b — Hecenin vokalinden sonra iki konsonant bulunur :

fîkr xeml ilm pelx peyv tevz telq ters ...

2 — İki heceli kök kelimeler. Ezcümle :

bîrîq xuşîk miçîq pîjîq pîngîr ricîf ...

cc) **Mânaları** bakımından.

1 — Lûğet mânaları bakımından.

a — Aslen Kürmanççada mevcut olan kök kelimelerin çoğu birer tabiat taklidi sesler [yansıma, onomatope]'dir. Örneğin **nal**, bir inlemenin, **fîr**, bir kuşun uçuşunun, **çîr**, bir yırtılışın, **teq**, bir patlayışın v.b. sesinden, bir ses taklidinden başka bir şey değildir.

b — Aslen Kürmanççada olmayıp da Arapçadan alınmış Arapçanın mücerret selâsî masdarları ile aslen Kürmanççada mevcut bir heceli ikin-

ci türlü kök kelimelerin bütünü bu hâlleriyle Kürmanççada hiç bir mâna ifade etmezler. Bunlar, yani genel ifadesiyle bir heceli ikinci türlü kök kelimeler, ancak bir ameliyeye tâbi tutulduktan sonra bir mâna kazanırlar. O da şudur :

Evvvelâ kök kelimesinin vokali e ise, ne âlâ, eğer e'den başka ise bu vokal e'ye çevrilir. Ondan sonra vokalden sonraki ilk konsonant tekrar edilerek bununla ikinci konsonant arasına bir ı vokali getirilir. Örneğin : Aslen Kürmanççada olan **pebx** ile Arapçadan alınmış bir selâsî mücerret masdar olan **fıkr** kök kelimelerini alalım. İkinci kelimenin vokali ı olduğundan bunu e'ye çevirince **fekr** olur. Sonda da iki konsonant olduğundan vokallerden sonraki l ve k konsonantlarını tekrar ettik : **pellıx** ve **fekkr** oldular. İşte **pebx** ve **fıkr** şekilleriyle Kürmanççada bir mâna ifade etmeyen bu kelimeler, bu ameliyeden sonra **pellıx** ve **fekkr** şekilleriyle birer mâna kazanmış olurlar ki birincisinin mânası «ezilme, eziliş» ikincisinin mânası da «bakma, bakış»'tır. Bu ameliyeyi diğerlerine de tatbik edersek şu şekiller hâsıl olur :

- xeml** - **xemml** (süslenme, süsleniş)
- ılmı** - **ellım** (öğrenme, öğreniş)
- peyv** - **peyyıv** (konuşma, konuşuş)
- teviz** - **tevvız** (keçişme, geçiş)
- telq** - **telliq** («köpekler hakkında» doğurma, doğuruş)
- terş** - **terriş** (sıyırılma, sıyırılış)

Biz ileriki bahislerde bu ameliyeyi kısaca ifade etmek için **f e k k ı r i ş l e m i** veya «fekkr veznine uydurma» tâbirini kullanacağız. Örneğin **fıkr** kök kelimesinin **fekkr** işlemine tâbi tutulması, veya **fekkr** veznine uydurulması deyiminden bunun, yukarıda izah olunduğu veçhiyle, **fekkr** şekline sokulması kasdolunacaktır.

2 — İç mânaları bakımından.

a — Kök kelimelerin hepsi emir kipinin tekil ikinci şahsı ile aynıdır. [Bir heceli ikinci türlü kök kelimelerin hep **fekkr** işlemine tâbi tutulmuş şekilleri ile] :

- bır** (kesme, kes)
- bor** (geçme, geç)
- çêr** (yayılma, yayıl)
- fekkr** (bakma, bak)
- xemml** (süslenme, süslen)
- ellım** (öğrenme, öğren)
- bırıq** (parlama, parla)
- xuşık** (sürünme, sürün)
- mıçıq** («sular hakkında» kuruma, kuru) ...

Yalnız, Kürmanççada emir kipleri, genel olarak, emir edatı olan $\text{E} \infty$ ile birlikte kullanılır. O kadar ki bu $\text{bı} \infty$ 'ların gelmediği hâller dışında, emirler $\text{bı} \infty$ 'sız hiç bir mânâ bile ifade edemezler. Binaenaleyh yukarıdakiler bu emir edatıyla birlikte hem mânâda sarahat kazanmış olurlar ve hem de artık fiil ismi mânâsını ifade etmezler :

bı bir (kes), **bı bor** (geç), **bı çêr** (yayı), **bı fekkır** (bak), **bı xemmil** (süslen), **bı ellim** (öğren), **bı bırıq** (parla), **bı xuşık** (Sürün), **bı mıçıq** (kuru) ...

b — Kök kelimeler bir de aynı zamanda birer fiil ismidirler. Yalnız, birinci türlü bir hecelilerin bir kısmı bu şekilleriyle değil de masdar şekilleri ile ve hafifletilmiş masdar mânâsıyla fiil ismi mânâsını ifade ederler :

bir (kesme, kesiş), **fır** (uçma, uçuş), **kel** (kaynama, kaynayış)
kış daha ziyade **kışyan**, **kışın** şekilleriyle - (çekilme, çekiliş)
rıj daha ziyade **rıjyan**, **rıjın** şekilleriyle (dökülme, dökülüş) ...

c — Kök kelimelerin,

aa) Bir kısmı münhasıran geçişli-aktif [müteaddi-mâlum]'dırlar :

nêr (bakma, bakış) - **bı nêr** (bak)
dız (**dızın** şekliyle : çalma, çalış) - **bı dız çal**) ...

bb) Bir kısmı münhasıran geçişli-passif [müteaddi-meçhûl]'tirler :

hej (sallanma, sallamış) - **bı hej** (sallan)
xemmil (süslenme, süsleniş) - **bı xemmil** (süslen) ...

cc) Bir kısmı da hem geçişli ve hem de geçişsizdirler :

kel («**kelyan**, **kelin**» şekilleriyle, kaynama, kaynayış. **Kelyan** : kaynamak, **kelandın** : kaynatmak) gibi.

b) Fiil gövdelerinin teşkili.

139. Kök kelimelerden fiil gövdelerinin yapımı şu yollarla olur :

aa) Birinci şivede, bir heceli ikinci türlü kök kelimeler fekkır işleme tâbi tutulduktan sonra bunlar da dahil bütün kök kelimelere bir **-î** ilâve edilerek geçişli, veya geçişsiz ve **-and** ilâve edilerek de geçişli veya ikinci dereceden geçişli fiil gövdesi teşkil olunur.

bb) İkinci şivede ise, bir heceli ve geçişli mânalı kök kelimelere **-î** ve bunun dışında kalan bütün kök kelimelere de **-and** ilâve edilerek geçişli, bir heceli ve geçişsiz mânalı kök kelimelere **-ya** veya **-îya** ilâve edilerek geçişsiz fiil gövdesi teşkil olunur. İkinci şivede de fekkır işlemine tâbi tutma keyfiyeti vardır. Yalnız, bir heceli geçişli mânalı kök kelimelere

de **-and** ilâve edilerek ikinci derecede [katmerli] geçişli fiil tabanı teşkil olunur.

Sonunda sürekli bir konsonant bulunan kök kelimelere bu yapım ekleri ilâve olduğunda bu son konsonant tekrarlanır, eski tâbirle şeddenir. Şimdi bu söylediklerimizi yukarıda verilen kök kelimelere tatbik edelim.

1. Şivede : kök kelime	geçişli	geçişsiz	kat. geçişli
bır	birri		birrand
bor	borand	bori	
çêr	çêrand	çêri	
çır	çırrand	çırrı	
fekkır	fekkırı		fekkırand
xemmil	xemmiland	xemmilı	
ellım	ellimı		ellımand
bırıq	bırıqand	bırıqı	
xuşık	xuşıkand	xuşıkı	
mıçıq	mıçıqand	mıçıqı	

2. Şivede :

bır	birri		birrand
bor	borand	boriya	
çêr	çêrand	çêrya/çêriya	
çır	çırrand	çırya/çırriya	
fekkır	fekkırı		fekkırand

(Diğerleri 1. Şivedeki gibidir)

Netice olarak elde olunan bu fiil gövdelerine her iki şivede de **-ın** masdar eki ilâve olunarak masdar teşkil olunur :

bırrın (kesmek), **bırrandın** (kestirmek)
borın/borıyan (geçmek), **borandın** (geçirmek)
çêrin/çêriyayın (yayılmak), **çêrandın** (yaymak)
çırrın/çırrıyayın (yırtılmak), **çırrandın** (yırtmak)
fekkırın (bakmak), **fekkırandın** (baktırmak)
xemmilin (süslenmek), **xemmilandın** (süslemek)
ellimin (öğrenmek), **ellımandın** (öğretmek)
bırıqın (parlamak), **bırıqandın** (parlatmak)
xuşukın (sürünmek), **xuşıkandın** (süründürmek, sürmek)
mıçıqın (kurumak), **mıçıqandın** (kurutmak)

Hulâsa görülüyor ki basit/asıl fiillerin fiil tabanlarında, asıl fiil kökü iseler **-a**, **-û** vokalleri, veya y'den gayri bir konsonant, fiil gövdesi iseler, yani yapma fiil tabanlı iseler, **-i**, **-ya**, **-iya** veya **-and** bulunmak-

tadır. Binanaleyh Kürmanççada fiil tabanlarının sonunda şunlardan biri bulunur :

-a, -û, -î -ya/-îya, -and ve y'den başka bir konsonant.

B. M A S D A R E K İ.

140. Kürmanççada masdar eki [masdar edatı, masdar alâmeti] **-m'**dir. Bu ek vokalle biten bir fiil tabanı ile birleştiğinde, genel olarak, ya doğrudan doğruya veya y yardımcı sesiyle birleşir. Yalnız birinci şivede û, bazan da o vokallerinde w yardımcı sesi alınmaktadır. Ve bazan her iki şivede de **-m** eklinin ı vokali düşmektedir [M. 9/2, 171/4] :

ketın, bırım, xıstın v.b. sonu konsonantlı gövdelerde mesele yok.

da - dam/dayın/dan (vermek)

ma - mam/mayın/man (kalmak)

bû - bûn/bûyın/bûn (olmak)

çû - çûn/çûyın/çûwın/çûn (gitmek)

dî - dîn/dîyın/dîn (görmek)

anî - anîn/anıyın/anîn (getirmek) ...

IHTAR. — **-î** ekiyle yapılan bir fiil gövdesine ek, yani masdar eki geldiğinde ya araya bir y girmekte, veya ekin ı'sı düşmektedir. Bu ı vokalinin düşmesi hâlinde hâsıl olacak **-in** şekli, geçişli emir eki olan **-in** ile aynı olacağından bu çeşit masdarlarda aynı zamanda geçişli veya katmerli geçişli emir mânası da çıkar :

ricif - ricifî -ricifî + m : ricifûn/ricifiyın (titremek)

fakat : ricifîn [bı ricifîn] (titremek/titret) gibi.

141. Masdar eki olan **-m/-n** ile ek-fiilin çoğul üçüncü şahsı olan **-m** aynıdır [M. 171/4]. Diğer taraftan, ister kök ister gövde olsun, fiil tabanları da aynı zamanda görülen geçmiş zamanın tekil üçüncü şahsı olduklarından [M. 135], Kürmanççada masdarlar da aynı kipin çoğul üçüncü şahsı ile aynıdırlar. Diğer taraftan masdarlar aynı zamanda fiil ismi anlamını da ifade ederler :

hat, fiil tabanıdır, aynı zamanda «geldi» demektir.

hatın, masdardır, «gelmek» demektir. Fakat aynı zamanda «geldiler, gelme/geliş» mânasını da verir.

çû, fiil tabanıdır, (gitti)

çûn/çûn/çûyın/çûwın, masdardır, (gitmek, gittiler, gitme, gidiş).

II. B İ L E Ş İ K F İ L L E R

[Mürekkep fiiller]

142. Kürmanççada bileşik fiiller, ya bir fiille diğer bir fiilden, ya bir fiille bir isim, bir sıfat v.b. kelimelerden, veyahut da bir fiille bir ön-edat' tan meydana gelmiş, teşkil edilmiş fiillerdir. Bu bakımdan bileşik fiilleri üç grupta ele alacağız.

A. B İ R İ N C İ G U R U P : İki basit fiilli bileşik fiiller.

İki basit fiilden yapılmış bileşik fiillerden biri yardımcı bir fiil olduğundan evvelâ Kürmanççadaki yardımcı fiiller üzerinde duralım.

YARDIMCI FİİLLER.

143. Kürmanççada bazı fiiller vardır ki bunlar,

a) Diğer fiillerle birleşerek onların mânalarını değiştirirler :

hatın (gelmek)

şıkandın (kırmak)

hatın şıkandın (kırılmak)

dayın (vermek)

dayın şıkandın/şıkandın dayın (kırdırmak)

b) Veya bir isim, bir sıfat v.b. kelimelerle birleşerek bileşik fiil yapısına hizmet ederler :

reş (siyah)

bûyn (olmak)

reş bûyn (kara olmak, kararmak)

kırın (etmek)

reş kırın (kara etmek, karartmak)

c) Veyahut da bazı kiplerin yapımında yardımcı olurlar :

hatın (gelmek/geldiler)

bûyn (olmak)

hatı bûn (gelmişlerdi)

kırın (yapmak)

dı kım b'êm (geleceğim) ...

Görülüyor ki yardımcı fiiller de üç grupta toplanmaktadırlar.

1. Diğer fiillerin mânalarını değiştiren yardımcı fiiller. Bunlar **hatın** (gelmek) ve **dayın/dan** (vermek) fiilleridir. Birincisi edilgen, ikincisi de

yapma geçişli fiillerin yapımına hizmet ederler [M. 152, 154].

2. Bazı kelimelerle birleşerek bileşik fiil teşkiline yarayan yardımcı fiiller. Bunlar **bûym** (olmak) ve **kırım** (yapmak) fiilleridir. [M. 144].

3. Bazı kiplerin yapımında yardımcı olan fiiller. Bunlar da şunlardır :

bûym (olmak) : **hatın** (gelmek), **hatı bûm** (gelmişim)

[M. 178]

kırım (yapmak) : **werım** (gelirim), **dı kım werım** (geleceğim)

[M. 187/d]

kan = kar = ş (muktedir olmak) : **werım** (gelirim), **kanım werım/karım werım/dı şım werım** (gelebilirim) [M. 192]

wêr (ictisar etmek) : **wêrım werım** (gelebilirim, gelmeye müctesirim) [M. 161].

zan (bilmek) : **zanım werım** (gelmek bilirim, gelmeyi bilirim) [161/d].

xwestın/vîym (istemek) : **dı xwazım werım/dı vêm werım** (gelmek istiyorum/geleceğim/gelmeliyim) [M. 161/a].

Görülüyor ki yardımcı fiillerden bazıları bir vazifeli **kan**, **kar**, **ş**; **vê**; **zan** gibi, bazıları da iki vazifelidirler **bûym**, **kırım** gibi.

B. İKİNCİ GURUP BİLEŞİK FİİLLER.

144. Bir fiille birleşerek fiil teşkiline yarayan kelimeler bir isim, bir sıfat, Arapça bir masdar, Farsça bir masdar ismi veya hâsılı masdar, bir fiil gövdesi teşkiline yarayan Kürmançça kök kelimeler ile bu kök kelimelerden teşkil olunmuş bazı geçişsiz fiil gövdeleri gibi kelimelerdir.

İkinci gurup bileşik fiillerin teşkiline hizmet eden filler ise **bûym** (olmak) ve **kırım** (etmek) yardımcı fiilleridir.

Bûym fiiliyle yapılan bileşik fiiller geçişsiz, **kırım** fiiliyle yapılan fiiller de geçişli bileşik fiillerdir. Örneğin :

mezzın (büyük)

mezzın bûym (büyük olmak, büyümek)

mezzın kırım (büyük etmek, büyütmek) gibi.

C. ÜÇÜNCÜ GURUP BİLEŞİK FİİLLER.

145. Bunlar bir basit fiille bir ön-edattan yapılmış bileşik fiillerdir. Ön-edatlar fiilin anlamını bazan az, bazan da çok tâdil ederler, **değiştirirler**.

Kürmanççada önemli bir yeri olan bu ön-edatlarla yapılmış bileşik fiiller ikiye ayırılır : 1) Bir ön-edatlı bileşik fiiller, 2) İki ön-edatlı bileşik fiiller.

1. BİR ÖN-EDATLI BİLEŞİK FİLLER.

146. Bir basit/asıl fiille birleşerek bileşik fiil yapımına yarayan ön-edatlar [prefix] iki türdür. Bir kısmı sade/basit ve bir kısmı da bileşiktirler.

a) Basit ön - e d a t l a r. Şunlardır :

ber da der ve vê hul ra ro rû wer

Bunlar basit oldukları gibi, önüne geldikleri bazı fiillerin mânalarını da az-çok değiştirirler :

ketın (düşmek)

ber ketın (merak etmek, üzülmek)

der ketın (çıkarmak)

da ketın (inmek)

ve ketın (yan gelmek, uzanmak)

vê ketın (yanmak, kovalamak)

ra ketın (uzanmak, yatmak, uyumak)

xıstın (düşürmek)

ber xıstın (öğretmek, hâtıra getirmek)

da xıstın (indirmek)

der xıstın (çıkarmak)

vê xıstın (yakmak, bir şeyi bir şeye eklemek)

ra xıstın (sermek) ...

b) B i l e ş i k ö n - e d a t l a r. Şunlardır :

jê [ji - ê] anlamı : ondan.

lê [li - ê] » : ona.

pê [bi - ê] » : onunla.

tê [di - ê] » : onda.

Bunlar da basit ön-edatlar gibi önüne geldikleri bazı fiillerin mânalarını tâdil ederler :

ketın (düşmek)

jê ketın (bir şeyden, ondan düşmek)

lê ketın (bir şeye değmek, «köpekler hakkında» havlamak)

pê ketın (peşe düşmek, tâkip etmek)

tê ketın (girmek)

Bu bileşik ön-edatlı bileşik fiillerden önce bir nesne geldiğinde, bileşik ön-edatın ilk bileşkesi [cüzü] nesneden önce ve ayrı olarak gelir ve o nesne/isim genel ilalla ilal edilir. Örneğin : **tê ketın** (girmek) gibi bileşik ön-edatlı bileşik bir fiilden önce **av** (su) nesnesi geldiğinde **dı avê ketın** (suya girmek) olur. Bunun gibi : **dar** (ağaç) nesnesi : **ji darê ketın** (ağaçtan düşmek), **kevr** (taş) ile : **lı kêvır ketın** (taşa değmek) ...

İHTAR. — (1) Aslında bileşik ön-edatlar **ji**, **lı**, **bı** ve **dı** çekim ekleri ile **ê** ilal ekinden meydana gelmişlerdir. Bu çekim ekleri muil olduklarından önüne geldikleri isimleri genel ilalla ilal ederler. Binaenaleyh bu çekim ekleri, bir ön-edat olarak fiillerin nesnelere önce geldiklerinde beraberlerine almış oldukları bu **ê**'leri bırakırlar. Kendileri muil olduklarından nesnelere genel ilalla ilal ederler. Genel ilalda [M. 43] da isimler eril iseler, ya oldukları gibi kalırlar veya içlerindeki **a**, **e** vokalleri **ê** olur. Dişil iseler sonlarına bir **ê** alırlar. Bu sebeptendir ki bileşik ön-edatlı bir bileşik fiilin nesnesi olduğunda, ön-edatın birinci cüzü nesneden önce gelip nesneyi ilal eder. Eğer nesne çoğul ise, çoğul isimler ilal kabul etmediklerinden, sadece ön-edatın ilk cüzü öne gelir ve kendisi de olduğu gibi kalır :

- lê ketın** (bir şeye değmek, havlamak)
- lı darê/lı dêr ketın** (ağaca değme)
- lı daran ketın** (ağaçlara değmek) gibi.

İHTAR (2). — Bu bileşik ön-edatlı bileşik fiillerin nesnelere adeta ön-edatların içine girer vaziyette olduklarından bu nevi bileşik fiillerin nesnelere «ön-edat nesnesi» veya eski ve kısa bir tâbirle **m e t h û l** denir. Yukarıdaki misâlde **dar** (ağaç) ismi/nesnesi, **lê ketın** fiilinin ön-edat nesnesi veya methûlüdür.

İHTAR (3). — Ön-edat nesnelere, yani methûllar bileşik ön-edatların ilk cüzülerine göre çekimlenmiş olurlar. Şöyleki :

je ketın gibi bir fiilin **jê** ön-edatının methûlü -den hâlinedir. Bunun gibi **lê**'ninki -e, **pê**'ninki ile **tê**'ninki de -e hâlinedirler. Örneğin :

- ji hespê ketın** (at'dan düşmek)
- lı hespê kırın** (at'a bindirmek)
- bı hespê xıstın** (at'a takmak)
- dı hespê dayın** (at'a sürmek)

İHTAR (4). — **Wî** (eril için, o), **wê** (dişil için, o) kelimeleri methûl olamazlar, daha doğrusu methûl olma şekilleri kullanılmadığından sadece bileşik ön-edatlar kullanılır. Zaten bunlar da aynı maksadı ifade ederler :

- ji wî** yerine **jê** (ondan)
- lı wî** » **lê** (ona)

bı wî » pê (ona/onunla)
dı wî » tê (onda)

Eğer işaret olunan tasrih edilmek istenirse o takdirde methûl olurlar :

lı wî ket (ona değdi), jı wî ket (ondan düştü) ...

2. ÇİFT ÖN-EDATLI BİLEŞİK FİLLER.

147. Çift ön-edatlar, bir kısım basit ön-edatlar ile bir kısım bileşik ön-edatların bir araya gelmesi suretiyle teşekkül etmişlerdir. Şöyleki :

Basit ön-edatlardan **da ve ra** ile bileşik ön-edatlardan **jê pê tê** ön-edatları yekdiğeriyle ayrı ayrı birleşerek dokuz çift ön-edat meydana getirirler. Bu çift ön-edatlardaki basit ön-edatlara tâbi ön-edatlar ve bileşik ön-edatlara da metbu ön-edatlar denir. Eskiden mezdûç veya muzaaf edatlar da denilen çift ön-edatlar şunlardır :

jêda jêve jêra pêda pêve pêra têda têve têra

Çift ön-edatların özellikleri.

148. a) **Jêda** [jı ∞ ... ∞ da] (ondan) :

Geçiş, terk ve istignâ anlamını verir :

Ez jı hespê da ketım (Ben attan düştüm)

Jı Gulanê da (Mayıstan beri)

b) **Jêve/jêva** [jı ∞ ... ∞ ve/va] (ondan taraf, -den taraf) :

İktifa anlamını verir. Methûl iktifa olunandır. Bu ön-edat özelliğini kaybetmiştir :

Jı sola mın ve (postalıma kadar, postalım bana daha iyidir, postalım bana kâfidir)

c) **Jêra** [jê ∞ ... ∞ ra] (ona, onun için) :

Temellük ve hususfyet ifade eder :

Jı Fatê ra (Fatmaya, Fatma için, Fatmaya mahsus)

d) **Pêda**[pê ∞ ... ∞ da] (-e taraf, içine) :

Bı Ruhayê da (Urfaya taraf, Urfaya)

Bı avê da çû (Suya, suyun içine gitti)

e) **Pêve/pêva** [bı ∞ ... ∞ ve/va] (-e/-a) :

İrtibat ve tâlik anlamını verir. Methûl kendisine asılan, kendisine bağlanandır :

Bı dîwêr ve kutîan (Duvara çaktılar)

f) **Pêra** [bı ∞ ... ∞ ra] (onunla) :

Maiyet anlamını verir. -İle ekidir :

Ez bı Çeko ra çûm (Ben Çeko ile gittim)

g) **Têda** [dı ∞ ... ∞ da] (içinde) :

Aynı zamanda -de hâli ekidir :

Dı dînê da kes ne ma (Dünyada kimse kalmadı)

h) **Têve/têva** [dı ∞ ... ∞ ve/va] (içinden) :

Giriş ifade eder. Methûl, yani ön-edatın içine giren nesne içinden geçilen, içinden gidilen yerdir :

dı dîwêr ve (duvardan, duvarın içinden geçerekten)

i) **Têra** [dı ∞ ... ∞ ra] (içinden) :

Tâkip ve mürur edatıdır. Methûl, tâkip hattı ve geçilen yerdir :

Hem dı Ruhayê ra hat (Mehmet Urfadan, Urfanın içinden geçerekten geldi)

Dı rê ra bı meş (yoldan, yolun içinden yürü)

149. Bu çift ön-edatlar da önüne geldikleri fiillerin anlamlarını tâdil ederler. Nesnelere/methûller çift ön-edatların kısımlarından olan metbu-ların [M. 147] içine girerler [M. 146/b ve ihtar 2, 3] :

kırın (yapmak)

pêda kırın (üzerine katmak)

pêve kırın (içine sokmak)

pêra kırın (vasıtasıyla kaldırmak)

têda kırın (içine koymak, daldırmak)

têve kırın (içine sokmak)

xıstın (düşürmek)

pêda xıstın (vasıtasıyla indirmek)

pêra xıstın (vasıtasıyla sermek)

jêda xıstın (sakit etmek, hal etmek, dağıtmak)

Görülüyor ki bu ön-edatlardaki jê pê tê metbu ön-edatları kendi aslı mânalarını muhafaza etmektedirler. Bu sebeptendir ki çift ön-edatlı fi'illerin anlamları kolayca anlaşılabilir. Çünkü evvelâ tâbi ön-edatların fi-

illerde husule getirdikleri anlam değışikliği anlaşıp ondan sonra da metbuların methüllerde husule getirdikleri anlam dahi mezc ve raptedir. Metbular nesnelere, tâbiler de fiillerin ön-edatlarıdır :

ra kırın (kaldırmak)

pê ra kırın [bı wê ra kırın] (vasıtasıyla, onunla kaldırmak)

da xıstın (indirmek)

jêda xıstın [jı wê da xıstın] (ondan indirmek) ...

ÜÇÜNCÜ GURUP BİLEŞİK FİİLLERİN ÖZELLİKLERİ.

150. 1. Bu fiillerin çekimleri, sonda gelen basit/asıl fiillerde olur.

2. Bı, dı, me, ne edatları ön-edatla fiil arasında bulunur [M. 168/1, 193].

İHTAR (1). — **Veşartın** (saklamak) fiili, bir ön-edatlı bileşik bir fiildir. Fakat **qeşartın** («kabuk» soymak) fiili ise, Arapça kır kökünden gelen bir basit fiildir. Ve bunun asıl şekli, genel kaidelere göre **qeşır - qeşırın** (soymak), **qeşırandı** (soydurmak)'tır :

ra kırın (kaldırmak)

Mın ra dı kır (Ben kaldırıyordum)

Vê ra me ke (Bunu kaldırma)

Mın ra ne kır (Ben kaldırmadım)

Vê ra bı ke/Vê ra ke (Bunu kaldır)

veşartın (saklamak)

ve me şêr (saklama)

ve ne şart (saklamadı)

ve dı şart (saklıyordu)

ve şêr (sakla)

qeşartın (soymak)

me qeşêr (soyma)

ne qeşart (soymadı)

dı qeşart (soyuyordu)

bı qeşêr (soy)

İHTAR (2). — Yukarıdaki misâllerden anlaşılacağı veçhiyle, her tâbi ön-edatla metbu ön-edat birleştiğinde bileşik, yani çift ön-edat meydana getirmezler. Örneğin **pê** ile **ra** birleşince **pêra** çift ön-edat meydana gelir ve anlamı da (onunla)'dır. Fakat bu **pê** bileşik ön-edatı **bı wê** anlamında **ra** basit ön-edatıyla bileşik bir fiilin önüne geldiğinde anlamı değışir :

pêra çüyın (onunla gitmek)

pê ra kırın [bı wê ra kırın olarak] (onunla kaldırmak) ...

N E S N E A L I P A L M A M A L A R I
B A K I M I N D A N
F İ İ L L E R

[G e ç i ş l i - g e ç i ş s i z f i i l l e r]

151. Fiiller nesne alıp almamaları bakımından, diğer bir ifadeyle, mânaları bakımından ikiye ayrılırlar : 1) Geçişli fiiller, 2) Geçişsiz fiiller.

Fiil tabanlarının karşıladığı hareket iki çeşittir. Bunlardan bir kısmında hareketin yönü dışarıya doğrudur, tesir edeceği saha/nesne bağlı olduğu şahsın dışındadır. Böyle hareketleri karşılayan fiillere *g e ç i ş l i* [müteaddî] *f i i l l e r* denir. Bunlar bir yapma ifade ederler. Fiilin gösterdiği hareket yapana değil, yapanın dışında bir nesneye yönelir, tesir eder. İkinci çeşit hareketlerde ise, hareketin yönü içe doğrudur, tesir edeceği nesne bağlı olduğu şahıstır. Böyle hareketleri karşılayan fiillere de *g e ç i ş s i z* [lâzım] *f i i l l e r* denir. Geçişsiz fiiller bir olma ifade ederler. Fiillerin gösterdiği hareket yapana yönelir, yapana tesir eder. Onun için bu fiillerde şahıs yapan değil, olandır. İşte fiil tabanları yapma, veya olma ifade etmelerine göre geçişli-geçişsiz olmak üzere ikiye ayrılırlar.

A S L İ G E Ç İ Ş L İ - Y A P M A G E Ç İ Ş L İ
F İ İ L L E R

152. 1. ASLINDAN GEÇİŞLİ FİİLLER. Kürmanççada geçişli fiiller ya aslında mevcutturlar, veya bazı kaidelerle teşkil olunmuşlardır. Aslında geçişli olan bu fiillere *aslından geçişli*, aslında geçişli olmayıp da bazı kaideler tahtında geçişsiz fiillerden yapılan geçişli fiillere de *y a p m a g e ç i ş l i f i i l l e r* denir. Aslından geçişli olanlar hakkında bir şey söylemeye lüzum yok. Bunlar işitilmekle öğrenilirler. Örneğin :

bırın (götürmek), *cûyın* (çiğnemek), *dayın* (vermek), *şıkandın* (kırmak) ...

2. YAPMA GEÇİŞLİ FİİLLER. Kürmanççada fiil tabanı aslı [kök] olan her geçişsiz fiilin karşılığı bir geçişli fiil vardır. Dolayısıyla aynı özellikte olan her geçişli fiilin de bir geçişsiz karşılığı vardır. Bu gibi fiiller kaideler yardımı ile geçişli yapılamazlar. Örneğin :

hatın (gelmek) - *anın* (getirmek)

ketın (düşmek) - xıstın (düşürmek)
mırın (ölmek) - kuştın (öldürmek)
ra bûyn (kalkmak) - ra kırın (kaldırmak)

Fiil tabanı yapma olan [M. 137, 139] geçişsiz fiilleri geçişli yapmak için, tafsilâtı özel bahsinde verildiği üzere, tabanın sonundaki **-i, -ya/-iya** ekleri atılarak yerlerine **-and** eki ilâve olunarak geçişli yapma fiil tabanı ve bu tabana da **-ın/-n** masdar eki ilâve olunarak yapma geçişli **masdar/fiil** teşkil edilmiş olur :

gerrin/geryan/geryayın/gerrıyan/gerrıyayın (gezmek)
gerrî/gerya/gerrıya
ger
gerrand
gerrandın (gezdirmek)

Gerek aslı geçişli ve gerekse yapma geçişli olan bir fiilden önce **dayın** (vermek) fiili getirilince ikinci derecede [katmerli] geçişli fiil teşkil olunur. İkinci şivede bu yardımcı fiil sonraya da getirilmektedir. Bu suretle ikinci dereceden geçişli yapılmış bir fiil gerek gine bu yardımcı fiille **ve** gerekse başka bir yolla bir kerre daha geçişli yapılamaz :

revandın (kaçırmak)
dayın revandın/revandın dayın (kaçırtmak)
birın (götürmek)
dayın birın/bırın dayın (götürtmek)
revın (kaçmak) - **revandın** (kaçırmak)
dayın revandın/revandın dayın (kaçırtmak) ...

NOT : Geçişli fiiler dört şekilde bulunabilir :

1. Etken [mâlum] : **ıstandın** (almak)
2. Edilgen [meçhûl] : **hatın ıstandın** (alınmak)
3. Dönüşlü [mütavaat] : **xwe xıstın/lı xıstın** (dövülmek)
4. İşdeşli [müşareket] : **hev xıstın** (vuruşmak) [Edilgenlerde özne belli değildir. Dönüşlülerde özne belli olup aynı zamanda nesnedir. Dönüşlü şekli ancak canlı mahlukatın fiil ve hareketlerine delâlet eden fiillerden yapılabilir].

Geçişsiz fiiller : İşdeşli olabilirlerse de dönüşlü olamazlar. Yalnız bunlar geçişli yapıldıktan sonra **xwe** (kendi) ... ile dönüşlü anlamını verirler : **xıstın** (vurmak) - **xwe xıstın/lı xwe xıstın** (dövünmek) gibi.

Nesneleri «neye?», «nereye?» sorularından birine cevap teşkil eden fiiller edilgen olabilirler : Yatmak, neye, nereye yatmak? : ...yatıldı.

FAİLLERİ BAKIMINDAN

FİİLLER

Faillerine göre fiiller, yani çatıları bakımından fiiler dörde ayrılır. Jar : 1) Etgen fiiller, 2) Edilgen fiiller, 3) Dönüştü fiiller, 4) İsteşli fiiller.

ETGEN FİİLLER

[M â l u m , a c t i v]

153. Failleri [özneleri] yapıcı olan, yani özne tarafından yapılmış ve nesneye tesir etmiş bir işi ifade eden fiillere etgen fiil denir :

Tacđın dêr şıkand (Tacettin ağacı kırdı). Cümlesinde şıkandın (kırmak) işi/fiili etgendir. Zira, ağaç nesnesine tesir etmiştir.

EDİLGEN FİİLLER

[M e ç h û l , p a s s i v]

154. Fiilin öznesi belli değilse, yani fiilin anlattığı hareketten özne müteessir oluyorsa, etkilenirse, o fiile edilgen fiil denir.

Kürmanççada edilgen fiiller ya aslen edilgendirler, veya etgen fiillerden kaide ile yapılmışlardır.

Yapma edilgen fiiller şu yollarla yapılır :

1. Fiil tabanları aslı olan etgen-geçişli bir fiili edilgen-geçişli yapmak için evveline hatın (gelmek) fiili getirilir :

dîyın (görmek) - hatın dîyın (görölmek)

xwarın (yemek) - hatın xwarın (yenilmek)

2. Fiil tabanları yapma olan fiillere gelince :

a) Fiil tabanı münhasıran etgen-geçişli bir mânayı haiz olan kök kelimeler [M. 138/cc] ile hem geçişli ve hem de geçişsiz-etgen bir mânayı haiz olan kök kelimelerden [M. 138/cc] yapılmış etgen-geçişli fiiller, aslı tabanlı fiiller gibi **hatın** (gelmek) fiiliyle edilgen-geçişli yapırlar:

kel - **kelandın** (kaynatmak) - **hatın kelandın** (kaynatılmak)
dız - **dızzın** (çalmak) - **hatın dızzın** (çalınmak) ...

b) Fiil tabanı hem geçişli-etgen ve hem de geçişli-edilgen anlamı haiz kök kelimelerden yapılmış olan fiiller zaten edilgen olduklarından bunlar için ayrıca bir işleme lüzum yoktur :

hej - **hejandın** (sallamak) - **hejin/hejiyan** (sallanmak)
kış - **kışandın** (çekmek) - **kışın/kışıyan** (çekilmek) ...

D Ö N Ü Ş L Ü F İ İ L L E R

[M ü t a v a a t, r e f l e x i f]

155. Kürmanççada geçişli-etgen fiillerin evveline **xwe** (kendi), **lı xwe** (kendine) zamirleri getirilerek dönüşlü fiil anlamı verdirilir :

xıstın (vurmak)
xwe xıstın/lı xwe xıstın (kendine vurmak/dövünmek)

IHTAR. — Bu **xwe** zamiri bazı fiillerle birleştiğinde o fiilin mânasını tâdil ederek bileşik bir fiil teşkil eder :

kırın (yapmak) - **xwe/lı xwe kırın** (giyinmek)
dayın (vermek) - **xwe/lı xwe dayın** (sürünmek)

İ Ş D E Ş L İ F İ İ L L E R

[M ü ş a r e k e t, r é c i p r o q u e]

156. Kürmanççada işdeşli fiiller için özel bir şekil yoktur. Bu anlam, fiillerle birlikte söylenen **lı hev** (birbirine), **bı hev ra** (birbirleriyle, birlikte, beraber) gibi kelimelerle ifade edilir :

xıstın (düşürmek, vurmak) - **lı hev xıstın** (vuruşmak)
fırrın/fırrıyan (uçmak) - **bı hev ra fırrın** (uçuşmak) ...

H E N E N İ

157. Bunların sıra ile mânaları var, yok/değil, değil'dir.

A. **HE** (var), **heyîn** (varlık, servet), **heyî** (varlık, vücut). Çekimi :

heyım/heme (varım)	he bûm (vardım)
heyıy (varsın)	he bûy (vardın)
heye (var, vardır)	he bû (vardı)
em heyın/hene (varız)	em hebûn (vardık)
hûn heyın/hene (varsınız)	hûn he bûn (vardınız)
eyv heyın/hene (vardırlar)	êvê he bûn (vardılar) ...

B. **NE** (yok/değil), **neyî** (yokluk, adem), **neyîn** (yokluk, servetin zıddı).

1. a) Asıl anlamı «yok» olup çekimi şöyledir :

neyım/neme (yokum), **neyıy** (yoksun), **neye** (yoktur), **neyın/ nene** (yoklar) ...
ne bûm (yoktum), **ne bûy** (yoktun), **ne bû** (yoktu), **ne bûn** (yoklardı) ...

b) **Tu/tı** (hiç) ile :

tu neyım (hiç yokum), **tu neyıy** (hiç yoksun), **tu neye** (hiç yok)...
tu ne bûm (hiç yoktum), **tu ne bûy** (hiç yoktun) ...

Demek ki **tune/tüne** (hiç yok, aslâ yok) [**tunne/tünne**]. Buradaki **ne** ile olumsuzluk edatı olan **ne**'yi yekdiğerinden ayırmak icap eder.

2. Fiil ve isnatta olumsuzluk edatiyle aynıdır. Olumsuzluk edatının **isnatta** anlamı «değil»'dir [M. 193, 223/f] :

hatım (geldim) - **ne hatım** (gelmedim)
rınde (iyidir) - **ne rınde** (iyi değildir)

C. **NÎ** (değil). Çekimi :

nıyım/nîme (değilim)	nî bûm (değildim)
nıyıy (değilsin)	nî bûy (değildin)
nîye (değil, değildir)	nî bû (değildi)
em nıyım/nîme (değiliz)	em nî bûn (değildik)
hûn nıyım/nîme (değilsiniz)	hûn nî bûn (değildiniz)
nıyım/nîme (değiller)	nî bûn (değillerdi)

Bazan **nın** şeklinde olur :

nınım, nınıy, nıne, em nının, hûn nının, ew nının

Fakat bu **nın** şeklinin mazisi olmaz bunun yerine yukarıdaki **ne**'nin mazisi kullanılır :

nın bûm ... denmez, bunun yerine **ne bûm, ne bûy ...** denir.

E K S İ K F İ İ L L E R

158. Kürmançada bazı fiiller vardır ki bunların masdarları yoktur.

Kendileri doğrudan doğruya emir kipinin tekil ikinci şahsıdırlar.

Örneğin :

bê/bêj (söyle)	kan = kar = ş [e] (muktedir ol)
bîn (gör)	wer (gel)
vê (iste)	wêr (cesaret et, müctesir ol)
her (git)	zan (bil) ...

Bunlar birer emir olduklarından emir kipinin haiz olduğu bütün özellikleri haizdirler [M. 168, 169, 170]. İşte bu özelliklerinden dolayı biz bunlara **eksik fiiller** diyeceğiz.

159. Bunlardan **bê/bêj, bîn, vê, her, wer** eksik fiillerinin, masdarlarının olmayışından dolayı eksikliklerini başka köklerden gelen masdarlar ikmal eder :

bê/bêj	» için	gotın (söylemek)
bîn	»	diyın/ditın (görmek)
vê	»	xwestın (istemek)
her	»	çûyın (gitmek)
wer	»	hatın (gelmek)

Bu sebeptendir ki biz burada yalnız diğerleri üzerinde duracak ve «**eksik fiil**» tâbiri ile de diğerlerini, yani **kan/kar/ş, wêr, zan** eksik fiillerini kasdedeceğiz. Ve gine bunlardan yekdiğerinin eşmânalısı [müteradifi] olan **kar, kan, ş** 'den yalnız **kan** 'ı ele alacağız. Zira **ş** yalnız birinci şivede, **kar** yalnız ikinci şivenin bazı taraflarında, **kan** ise her iki şivede de kullanılmaktadır. **Kan** hakkında söyleyeceklerimiz aynen **kar** ve **ş** için de caridir.

EKSİK FİİLLERİN ÖZELLİKLER.

160. 1. Bunların masdarları olmadığı gibi, diğer eksik fiiller gibi bu eksikliklerini bertaraf edebilecek başka masdarlar da yoktur. Bunlar emir kipinin tekil ikinci şahısları olduklarından, yukarıda da dediğimiz

gibi, emir kipinin bütün özellikleri ve emir kipine mütedar bütün kaide-ler bunlar hakkında da caridir [M. 168...]. O maddelere bakınız.

2. Bunlara birer **-în** veya **-eyn** ilâve edilerek kendilerine masdar sü-sü verilirse de gine masdar olamazlar. Zira Kürmançgâda fiil tabanları aynı zamanda görülen geçmiş zaman kipinin tekil üçüncü ve masdarların kendileri de aynı zamanda aynı kipin çoğul üçüncü şahısdırlar [M. 135, 141]. Bunlar ise, bu eklerle birlikte böyle bir mânayı kazanamazlar :

kanîn/kaneyn (muktedir olma)

wêrîn/wêreyn (cesaret etme)

zanîn/zaneyn (bilme)

3. Bunlar emir olarak pek kullanılmazlar. Daha çok **bı** emir eda-tiyle birlikte kullanılırlar :

bı kan, bı wêr, bı zan gibi.

4. Bunlar birer emir olduklarından geniş zaman ve şimdiki zaman kipleri vardır. Geçmiş zamana ait bazı kipleri de **bûyn** (olmak) ile bileşik şekillerinden yapılır. Ve geçmiş zamana ait kiplerinde geçişli şahıs zamirleri kullanılır. **Bûn** ile olan şekilleri ikinci gurup bileşik fiillere dahil olur.

İHTAR. — Burada **bûn** fiilinin yardımcı ile yapılan kiplerle **kan bûn** ... aynı şeylerdir.

5. Çekimlerinde **bı** kullanılmaz.

161. 1. Bu eksik fiillerden :

a) **Kan**, iktidar kiplerinin yapımında yardımcı olur. [M. 192].

b) **Wêr**, ictisarî kiplerin yapımında yardımcı olur :

werım (gelirim) - **wêrım werım** (gelebilirim, gelmeye cesaretim vardır, gelmeye müctesirim)

wêrî bû bı hata (gelmeye müctesir idi, gelmek için korkmazdı)...

c) **Zan**, eskiden «alemî» denilen kiplerin yapımında yardımcı olur:

zanım werım (gelmeyi bilirim, gelebilirim) ...

2. Yardımcı olduklarında :

a) Bunların geniş veya şimdiki zamanları, yardımcısı oldukları fiil-lerin aynı kiplerinin evveline getirilir :

ez kanım werım (gelebilirim), **dı kanım t'êm** (gelebiliyordum)...

b) Geçmiş zamana ait kiplerde de bunların geçmiş zaman kipleri, çekimlenecek fiilin şartın hikâyesi kipinin evveline getirilir :

görülen geçmiş zaman kipi + şartın hikâyesi
şimdiki zamanın hik. kipi + şartın hikâyesi
şartın hikâyesi kipi + şartın hiâyesi kipi
geniş za. hikâyesi kipi + şartın hikâyesi kipi ...

Örneğin : kan ile :

kanî bûm bı çûma (gidebildim, gidebilirdim)
kanî bûyam bı çûyam (gidebilseydim) ...

3. Sade şekilleri ile yardımcı olduklarında, yardımcı oldukları fiil ne olursa olsun geçişsiz şahıs zamirleri, **bûn** ile birlikte yardımcı olduklarında, yardımcı oldukları fiil geçişsiz ise geçişsiz, geçişli ise geçişli şahıs zamirlerini alırlar. Yardımcısı oldukları fiil şahıs zamirlerini almaz :

Ez kanım werım (gelebilirim)
Ez kanî bûm bı hatıma (gelebilirdim)
Mın kanî bû bı dîya (görebilirdim) ...

4. **Me** ∞ , **ne** ∞ , **dı** ∞ edatları kendilerinden önce gelir :

Ez kanım werım (gelebilirim) - **Ez ne kanım werım** (gelemem),
Ez dı kanım werım (gelebiliyorum) ,...

İHTAR. — Eksik fiillerden yalnız **zan** eksik fiilinin **dayın** yardımcı fiiliyle ikinci dereceden geçişli, **hatın** fiiliyle de edilgen şekli ve keza **dayın zanîn** şekli gine **hatın** fiiliyle ikinci dereceden edilgen şekli yapılabilir. Diğerlerinin bu şekilleri kullanılmaz :

zanîn/zaneym (bilme)
dayın zanîn/zanîn dayın (bildirmek)
hatın zanîn (bilinmek)
hatın dayın zanîn (bildirilmek)

Bu şekilleriyle artık eksik fiil olmaktan çıkarak tam fiil gibi olur. Zira **dayın** ve **hatın** fiilleri tam birer fiil olup meydana bileşik bir fiil çıkmış bulunmaktadır. Sonra, çekimler hep **dayın** ve **hatın** fiillerinde cereyan eder.

İ S N A D A B E N Z E R
F İ İ L L E R

162. Anlamı fiil, fakat şekli isnat keyfiyetine daha yakın olan isim cümlesine isnada benzer fiiller denir. Buna Kürmanççada **pîşkêd wekê nisbetê** denmektedir [M. 222-223].

Öznesi müpteda ve fiil ise haberden ibarettir. Bu fiil dahi ya şimdiki zaman, veya geçmiş zaman olur. Müpteda olacak zamirler geçişli şahıs zamirleridir.

Türkçede bunun karşılığı bir fiil yoktur. Farsçada karşılığı, «mâlik olmak» mânasına olan **داشتن** (د آشتن) fiilinin görülen geçmiş zaman ve geniş zaman kipleridir. Gine Fransızcada karşılığı avoir (mâlik olmak) fiilinin şimdiki zaman [indicatif présent] ve şimdiki zamanın hikâyesi [imparfait] kipleridir :

Kürmançça	Farsça	Fransızca
mın xebere	haber darem	j'ai de nouvelle
te xebere	haber dari	tu as de nouvelle
wî/wê xebere	haber dared	il/elle a de nouvelle
me xebere	haber darim	nous avons de nouvelle
we xebere	haber darid	vous avez de nouvelle
wan xebere	haber darend	ils ont de nouvelle

mın heware (medet isterim, imdat istiyorum), **te heware**, **wî heware** ...
mın gazîye (istimdat isterim), **te gazîye**, **wî gazîye** ...

Bazan -e, -ye yerine «vardır» mânasına olan **heye** gelir :

Mın gellek kovan heye (Benim çok derdim vardır)

Bunun olumsuz şekli **neye** (değildir), **nîne** (yoktur) ile olur :

Mın hîvî neye (ümidim yok), **Wan heyîn nîne** (onların serveti yoktur) ...

Geçmiş zamanı **bûn** (olmak) iledir : **Mın daxwaz bû** (istegim vardı)...

Bunun da olumsuz şekli **ne bû** (olmadı), **tune bû** (yoktu) iledir :

Mın daxwaz ne bû (istegim yoktu), **Mın tîrs tune bû** (korkum yoktu) ...

Bunlarda soru mânası da vardır : **Te xêre?** (hayrola, nen var?) ...

F İ İ L Ç E K İ M İ

F İ L L E R İ N D E Ğ İ Ő M E L E R İ

163. Fiiller şahıs, azlık-çokluk, zaman, kip ve anlam itibariyle beş türlü değişime uğrarlar.

1. ŞAHIS. Fiillerde üç şahıs vardır :

1) K o n u Ő a n [mütekellim] : **hatım** (geldim)

2) D i n l e y e n [muhatap] : **hatıy** (geldin)

3) A d ı g e ç e n [gaip] : **hat** (geldi)

2. AZLIK-ÇOKLUK. [kemiyet]. Fiiller ya t e k i l [müfret], ve-
ya ç o ğ u l [cemi] olurlar :

Tekil : **hatım, hatıy, hat.**

Çoğul : **em hatın** (biz geldik), **hûn hatın** (siz geldiniz), **ew hatın**
(onlar geldiler)

3. ZAMAN. Bir fiilin içinde cereyan ettiği zaman bölümüne **denir**.
Zaman üçtür.

1) G e ç m i Ő z a m a n [mazi] : **hat** (geldi)

2) Ő i m d i k i z a m a n [hâl] : **t'êye** (geliyor)

3) G e l e c e k z a m a n [istikbâl] : **ê b'ê** (gelecek)

Kürmanççada geçmiş zaman iki türüdür :

1) G ö r ü l e n g e ç m i Ő z a m a n [di'li geçmiş zaman,
şuhudî mazî, mazi-i mutlâk] : **hat** (geldi)

2) Ö ğ r e n i l e n g e ç m i Ő z a m a n [miş'li geçmiş
zaman, naklî mazi, maz-i karip] : **hatıye** (gelmiş)

4. KİP [siğa]. Bir hükmü, bir hâli, bir işi ve bir tesiri ifade etmek
üzre fiilin aldığı şekillerdir : **hat** (geldi), **hatıye** (gelmiş), **ê b'ê** (gelir)...

5. ANLAM [mâna]. Fiiller anlamca geçişli veya geçişsiz olmak üz-
re ikiye ayrılırlar : **çû** (gitti), **şıkand** (kırdı). Birincisi geçişsiz, diğeri de
geçişli birer fiillerdir.

K İ P L E R

164. Fiillerin şahıs ve zamana göre ekler almasına çekim [tasrif] denir. Çekimlenmiş bir fiilde iki kısım vardır : 1) Fiil kısmı [madde-i asliye], 2) Ek kısmı [intiha]. Fiil kısmı fiilin anlamını ihtiva eder. Ek kısmı ise şahıs, azlık-çokluk, zaman kip v.b. gibi ikinci derecede anlamlar ifade eden ve bunlara göre değişen kısımdır : **hatm** (gelmek), **hatım** (geldim), çekimlenmiş bir fiildir. Bunun **hat** kısmı fiil kısmı, **ım** kısmı da ek kısmıdır.

Bir fiili çekmek [tasrif etmek] demek, o fiilin alabileceği bütün şekilleri zikir ve ifade etmek demektir.

B İ L D İ R M E V E T A S A R L A M A K İ P L E R İ

165. Nesnelere yaptıkları hareketler iki geçittir : 1) Ortaya çıkan, veya çıkacak olan hareket : **ve kır** (açtı), 2) Ortaya çıkması tasarlanan hareket : **ve kıra** (açsaydı). Bu iki hareket şekillerini karşılamak için fiil kök ve gövdeleri ayrı ayrı şekillere girerler. Şu hâlde bir kısım fiil şekilleri ortaya çıkan veya çıkacak olan bir hareketi bildirir. Bu fiil şekillerine **bildirme kipleri** [ihbarî sigalar] adı verilir. Fiil şekillerinin diğer kısmı da tasarlanan bir hareketi ifade ederler. Bunlara da **tasarlama kipleri** [inşâî sigalar] adı verilir.

Bildirme kipleri, olumlu veya olumsuz [müsbet, menfî] olarak, yapılan veya yapılacak olan hareketleri bildirme [ihbar] hâlinde bildirdiğine göre hareketin zamanını da gösteriyor demektir. Şu hâlde fiillerin zaman bildiren bütün çekimleri şekli bakımından bildirme kipleri içinde toplanır.

Fiil çekiminde ikisi geçmiş zaman olmak üzere beş zaman vardır : 1) Görülen geçmiş zaman, 2) Şimdiki zaman, 3) Geniş zaman, 4) Öğrenilen geçmiş zaman, 5) Gelecek zaman. İşte bildirme kipleri fiillerin bu beş zamanını karşılayan şekilleridir.

Tasarlama kiplerinde ise, zaman ifadesi yoktur. Bu kipleri yapan şekil ekleri yalnız bir takım şekiller ifade ederler. Bu şekiller de tasarlanan şart, istek, gereklik veya emir şeklinde ortaya çıkarlar. Şu hâlde dört tasarlama kipi vardır : 1) Şart, 2) istek, 3) Gereklik, 4) Emir.

H U L Â S A :

a) **Bildirme kipleri** [ihbarî sigalar] :

- 1) Geniş zaman [müzari]
- 2) Şimdiki zaman [hâl]
- 3) Görülen geçmiş zaman [di'li geçmiş zaman, şahudî mazi]
- 4) Öğrenilen geçmiş zaman [miş'li geçmiş zaman, naklî mazi]
- 5) Gelecek zaman [istikbâl]

b) T a s a r l a m a k i p l e r i [dilek-şart kipleri, inşaî sığalar]:

- 1) Şart
- 2) İstek [iltizamî]
- 3) Gereklik [vücubî]
- 4) Emir

F İ L L E R İ N Ç E K İ M İ N D E

G E N E L E S A S L A R

166. Kürmanççada fiilleri çekebilmek için, her fiilin iki esas şekli ile ek-fiilin çekimini iyice bilmek ve kavramak icap eder. Fiillerin iki esas şekli geçmiş zaman gövdesi ile geniş zaman gövdesidir.

GEÇMİŞ ZAMAN GÖVDESİ.

Biz buna daha ziyade **f i i l t a b a n ı** diyeceğiz. Geçmiş zaman gövdesi, aynı zamanda görülen geçmiş zaman kipinin tekil üçüncü şahsı ile aynıdır. Fiil tabanını bulmak için, masdarın sonundaki **-ın/-n** masdar ekini atmak kâfidir [M. 140] :

hatın (gelmek), fiil tabanı/geçmiş zaman gövdesi **hat**
mayın (kalmak), fiil tabanı/geçmiş zaman gövdesi **ma**

GENİŞ ZAMAN GÖVDESİ.

Biz buna kısaca **e m i r** diyeceğiz. Geniş zaman gövdesi/emir'in bulunması, fiil tabanının bulunması kadar kolay ve sade değildir.

E m i r [imperatius]. Emir kipi, fiil tabanlarından, bazı değişiklikler yapılmak suretiyle teşkil olunur. Şöyleki :

1. Fiil tabanı yapma ise [M. 137]. Bu tabanların sonunda bulunabilecek olan **-and, -i, -ya/-iya** ekleri atıldıktan sonra geriye kalan kısım, emir kipinin tekil ikinci şahsıdır. Kök kelime geçişsiz anlamlı ise **buna** geçişli emir eki olan **-in** ekini ilâve edince, eğer kök kelimenin kendisi

geçişli ise, o zaman ikinci derecede geçişli emir teşkil olunur :

gerrand - ger [bı ∞ ile : bı ger] (gez) - bı gerrîn (gezdır)
ricıfı - ricıf [bı ∞ ile : bı ricıf] (titre) - bı ricıfîn (titret)
nêrî - nêr [bı ∞ ile : bı nêr] (bak) - bı nêrîn (baktır)
çırıya - çır [bı ∞ ile : bı çır] (yırıl) - bı çırîn (yırıt) ...

Hâtırlanacağı veçhiyle yapma fiil tabanlarının yapımında kullanılan kök kelimeler [M. 138] aynı zamanda emir kipinin tekil ikinci şahsı ile aynıdırlar. Bunlara **-and**, **-î**, **-ya/-îya** ilâve edilince fiil tabanları teşkil olunmaktaydı. İşte bu kök kelimeler/emirlerden geçişsiz anlamlı olanlara **-în** ilâve edilince geçişli bir emir teşkil olunur. Eğer geçişli anlamlı olan bir kök kelimeye/emre **-în** ilâve edilirse o zaman ikinci derecede geçişli bir emir teşkil edilmiş olur :

bırrîn (kesmek), fiil tabanı **bırrî**, sondaki **î** 'yi attık : **bır**, bu kök kelimedir, aynı zamanda emir kipinin tekil ikinci şahsıdır. Geçişlidir (kes). Buna **-în** ilâve edince ikinci derecede geçişli emir **bırrîn** [bı ∞ ile : bı bırrîn] (kestir) olur.

çêrîn/çêryan/çêriyan (yayılmak), fiil tabanı **çêri/çêrya/çêriya** Sondaki ekleri attık **çêr** kaldı ki bu kök kelimedir, aynı zamanda emir kipinin tekil ikinci şahsıdır (yayı). Geçişsizdir. Buna **-în** ilâve ettik **çêrîn** [bı ∞ ile bı çêrîn] geçişli emir oldu (yay)...

2. Fiil tabanı asıl [aslî/semaf] ise [M. 136]. Emir kipinin yapılması için genel bir kaide yoktur. Bu cins fiillerin emirleri ya işitilmekle, veya lûgat kitaplarına müracaat etmekle öğrenilebilir.

E m i r k i p i h a k k ı n d a n o t l a r .

168. 1. Kürmanççada emir kipinin evveline bir bı ∞ getirilir. Buna **e m i r e d a t ı** diyebiliriz. Bu edatın gelmediği hâller hariç, emrîn anlamı bu edatla tamamlanır. O akadar ki bu edat olmadığı zaman anlam kolay kolay anlaşılabilir, veya başka anlamlara gelir :

bor, **ricıf**, **kel**, **ger** ... kelimelerinde emir değil, daha ziyade fiil ismi anlamı vardır : geçme/geçiş, titreme/titreysi, kaynama/kaynayış, gezme/geziş ... Fakat bunlara bı ∞ getirirsek emir anlamı sarahat kesbetmiş olur : **bı bor** (geç), **bı ricıf** (titre), **bı kel** (kayna), **bı ger** (gez) ...

Vokalle başlayan emirler önünde **bı ∞** 'nın vokali düşer [M. 9/3] ve geri kalan **b** konsonantı da emrin evvelindeki vokalle ulanır. Bu takdirde düşen bu **ı** vokali yerine bir apostrof konmalıdır :

bı ê - b'ê [ok : bê] (gel)

bı in - b'in [ok : bîn] (getir)
bı avê - b'avê [ok : bavê] (at) ...

IHTAR (1). — B-v değişmesi dolayısıyla [M. 9/1] bu bı ∞ , vı ∞ olabilir :

bı de - vı de (ver), bı şın - vı şın (gönder) ...

2. Emir edatı her (git), wer (gel) gibi eksik fiillerle bir ön-edatlı bileşik fiillerin [M. 146] emirlerinde gelmez :

her (git), wer (gel), da kev (in), ra ke (kaldır) ...

IHTAR (2). — Birinci şivede bazan bı ∞ 'dan önce bir dê getirilmektedir :

bı zau - dê bı zan (bil)

Buradaki dê 'nin gine aynı şivenin gelecek zaman kipinin yapım eki olan dê ve tekit edatı olan de ile bir ilgisi yoktur :

Ez dê bı çım Ruhayê (Ben Urfaya gideceğim), De bı meş (Haydi yürü) ...

Gine birinci şivede bazan masdarlara emir edatı getirilmek suretiyle emir kipi teşkil olunmaktadır :

bı kırın (yapın)

IHTAR (3). — İkinci gurup bileşik fiillerde ve bûyın (olmak) fiilinin emirden türeyen kiplerinde bı ∞ 'nın gelip gelmemesinde bir fark yoktur :

mêr be - mêr bı be (yiğit ol)

reş ke - reş bı ke (karalt)

ez bım - ez bı bım (olurum) ...

3. Emrin ilalî [ilal-ı emrî]. Emrin tekil ikinci şahsının sonuna bir -e getirilmek suretiyle yapılır. Birinci şivede bu -e bazan -ı 'ya yakın bir e şeklinde telâffuz olunur. İlala sebep olan emir edatıdır. Emrin anlaşılmasında, anlamda zorluk olmayınca, ilal zaruri değildir, aksi hâlde zaruridir. Emrin çoğulunda [M. 169] ilala lüzum yoktur. Çekimlerde ilal bertaraf edilir, yani -e 'ler kaldırılır :

bı gır - bı gıre (tut), bı şın - bı şine (gönder)

ez bı gırım (ben tutarım), ew dı şine (o gönderiyor) ...

4. Bazı fiillerin emirleri bir tek sestem/harften ibarettir. Bu sesin konsonant olduğu hâllerde bunların okunabilmeleri, telâffuzları için bir

e vokaline ihtiyaç olur. Fakat bunun ilal eki olan -e ile bir ilgisi yoktur. Zira telâffuz için -e almış bir emir gine ilal edilebilir. Telâffuzu temin için gelen bu -e 'ler de çoğul eki, ek-fiil v.b. gibi bir ek geldiğinde ve çekim sırasında zail olurlar. Bir sestem ibaret olan başlıca emirler şunlardır :

hatın (gelmek)	fiilinin emri	: ê ,	bı ile	: bı ê - b'ê [ok : bê] (gel)
bûym (olmak)	»	»	: b , e ve bı ile	: bı be (ol)
çûym (gitmek)	»	»	: ç ,	» : bı çe (git)
dayın (vermek)	»	»	: d ,	» : bı de (ver)
xıstın (düşürmek)	»	»	: x ,	» : bı xe (düşür, koy)
xwarın (yemek)	»	»	: xw ,	» : bı xwe (ye)
kırın (yapmak)	»	»	: k ,	» : bı ke (yap)
Masdar olmayıp kendisi emir olan]	ş ,	»		: bı şe (muktedir ol)

İHTAR (4). — Burada görülmektedir ki **burın** ve **bûym** fiillerinin emirleri aynı olup **b** 'dır [e ve **bı** ile : **bı be** (götür, ol)]. Bu sebeptendir ki bu iki fiilin emirden türeyen kipleri de aynı olur. Bunlar sözün gelişinden ayırt edilebilirler :

ez bım (götüreyim, olayım), **ez dı bıme** (götürüyorum, oluyorum) ...

5. Genel olarak -e hâlinde bulunan bir nesne veya tümleç alabilen fiillerin, tekil olsun, çoğul olsun, emirlerine bir -ê veya -êkê ilâve edildiğinde, emrin görünürde, huzurda olan veya muhatapça da bilinen bir şahıs veya şeye karşı ifa edilmesi anlamı ifade edilir. Böylece emrin ifası tahdide uğradığından bu -ê ve -êkê eklerine **t a h d i t e k l e r i** diyebiliriz :

her/herre (git) - **herrê/herrêkê** (Git, fakat burada gidilecek şahıs veya şey, belli olup muhatapça da bilinmektedir)

bı de (ver) - **bı dê/bı dêkê** (ver, fakat ...)

Bu hâl, aynı mahiyetteki fiillerin yakın geçmiş zaman kipi hariç, bütün sair kiplerinde de caridir :

çûm (gittim) - **çûmê/çûmêkê** (gittim, fakat gittiğim şahıs belli, muhatapça da mâlumdur) ...

İHTAR. (5). — **Hatın** (gelmek) fiilinin emri ê, **bı** ile **bı ê/b'ê** [ok : **bê**] 'dir. **Gotın** (söylemek) fiilinin emri de **bê/bı bê** 'dir. bu sebeple **b'ê** (gel) ve **bê** (söyle)'nin telâffuzları aynıdır. Bunların anlamı sözün seyirinden anlaşılır.

Bunun gibi **burın** (götürmek), **bûym** (olmak) fiillerinin **bı be** (götür), **bı be** (ol) emirleri de aynı şekildedir. Sonra bu iki fiilin emirleri tahdit

eki aldıklarında **bı bê/bı bêkê, bı'sız bê/bêkê** (ona götür, ona söyle) de telâffuzca aynıdır :
:

hatın 'dan **ê/b'ê** : gel
gotın 'dan **bê** : söyle
bırın 'dan **be** : götür
bûyn 'dan **be** : ol
bê/bêkê, b'êkê : söyle/ona söyle, ona gel

Keza **dîn/dîyn** (görmek) fiilinin emri **bîn/bı bîn** (gör) ile **anîn** (getirmek) fiilinin emri **bı in/b'in** (getir) de telâffuzca aynı olduğundan bunların da anlamları sözün akışından anlaşılmaktadır. Emir edatının birlikte kullanılması nisbeten anlama vüzuher verir.

6. Birinci şivede emre bir **t** ilâve edildiği olur : **bı ce/bı çıt** (git),

7. A vokaliyle başlayan emirlerin ait oldukları fiillerin şimdiki zaman, geleceher zaman ve geniş zaman kiplerinin olumsuz şekilleri hep aynıdır :

dı avêm/t'avêm (atıyorum) - **n'avêm** (atmıyorum)
ezê bı avêm/b'avêm (atacağım) - **n'avêm** (atmayacağım)
ez bı avêm/ez b'avêm (atarım) - **n'avêm** (atmam)

E m r i n ş a h ı s l a r ı .

169. Kürmanççada emir kipinin yalnız iki şahsı vardır : 1) Tekil birinci şahıs, 2) Tekil ikinci şahıs. Geniş zaman gövdesiyle aynı olan tekil ikinci şahsa bir **-m** [M. 171/4] ilâve olunarak çoğul ikinci şahıs yapılır. Emrin çoğul ikinci şahsı da geniş zaman kipinin çoğul ikinci şahsı ile aynıdır. Zira buradaki **-m**, ek-fiilin çoğul üçüncü şahsı olduğu gibi, geniş zaman kipi de emre ek-fiilin getirilmesiyle yapılır [M. 184] :

wer (gel) - **werın** (gelin) [aynı zamanda : gelirler]
bı bor (geç) - **bı borın** (geçin) [geçerler] ...

E m r i g a i p .

170. Geniş zaman gövdesinin, veya emrin evveline, birinci şivede **bıla**, ikinci şivede de **bıra/bera** (olsun) temenni edatlarının getirilmesiyle olur :

wer (gel) - **Bıla wer vır** (buraya gelsin), **bıla werın** (gelsinler)
bı bor (geç) - **bı borın** (geçin) - **bıra bı bore/bıra bı borın** (geçsin, geçsinler) ...

EK-FİL VE ÇEKİMİ [cevherî veya isnadî fiil, verbum substantivum].

171. İsim, sıfat ve zamirlerle alelâde bir ek şeklinde birleşen, isim cümlesinde özne ile yüklemi birleştiren, nisbet-fiil zamirleri, haber edatları, yardımcı fiiller [fi'li iane] diye de adlandırılan ve eski bir fiilin kalıntısı olan ek-fiilin çekimi şöyledir :

Şimdiki zaman veya geniş zaman kipi :

Tekil 1. şahıs	:	-ım (-im)
» 2. »	:	-ıy (-sın)
» 3. »	:	-e (-dır)
Çoğul 1. »	:	-ım (-iz)
» 2. »	:	-ım (-sınız)
» 3. »	:	-ım (-dirler)

1. Tekil birinci şahıs **-ım** : **Kurdım** (Kürdüm), **Tırkım** (Türküüm), **hatım** (geldim). Sonu vokalle biten kelimelerde :

a) Araya y yardımcı sesi girer. Yalnız, birinci şivede vokal **o**, **û** ise **w** yardımcı sesi de girebilir :

Zazayım/Zazam (Zazayım), **dusaleım/dusaleyım** (iki seneliğim),
noım/nayım/nowım (keskinim), **çûm/çûyım/çûwım** (gittim)...

b) Fillerden gayrı kelimelerde **-me** ve fiillerde de **-m** olabilir :

Zazam/Zazayım/Zazame, **dusaleım/dusaleyım/dusaleme**,
çûm/çûyım/çûwım/çûm ...

İHTAR. — Fiillerde de **-me** olduğu takdirde öğrenilen geçmiş zaman kipinin **-e** yapım ekiyle karışıklığa uğrar [b. M. 177].

2. Tekil ikinci şahıs **-ıy** : **Kurdıy** (Kürtsün), **hatıy** (geldin) ...

Bazan ekin vokali **î** olarak **-iy** olmaktadır. Bu takdirde sondaki **ıy**'nin telâffuzu zor görülerek sadece **-î** telâffuz olunur :

Kurdıy/Kurdiy/Kurdi (Kürtsün)
hatıy/hatıy/hatî (geldin)

Sonu vokalle biten kelimelerde :

a) Tekil birinci şahıs gibi **y** veya **w** yardımcı seslerini alır :

Zazay/Zazayıy/Zazaıy/Zazayıy/Zazaı/Zazayı (Zazasın)
çûy/çûyıy/çûwıy/çûıy/çûıy/çûı (gittin)

b) Fiilden gayrı kelimelerde **-ye** olabilir. Bu takdirde şahıs zamirinin

kullanılması zaruri olur. Zira, ileride görüleceği veçhiyle; üçüncü şahısla karıştırılabilir :

Zazayı/Zazayı/tu Zazaye (sen zazasın)

c) Fiillerde -y olabilir :

çûiy/çûiyi/çûyi/çûy (gittin)

3. Tekil üçüncü şahıs -e : Bu, fiillerin fiil tabanından türeyen kiplerinde kullanılmaz. Çünkü fiil tabanları aynı zamanda görülen geçmiş zamanın tekil üçüncü şahısdırlar. Keza fiil tabanından türeyen kipler de aslında bu şahıstan türemektedirler [M. 135, 174...]. Buna rağmen fiil tabanına getirilirse :

Eğer fiil tabanı konsonantlı ise zait olur :

hatın (gelmek) - **hat** (geldi) - **hate** [mânasız]

Eğer fiil tabanı vokalli ise, öğrenilen geçmiş zaman kipinin yapım eki olan -e [M. 177] ile karışır :

çûyın (gitmek) - **çû** (gitti) - **çûe/çûye/çûwe** (gitmiş)/(gitti).

4. Çoğul bir, iki ve üçüncü şahıslar -ın : Bu, aslında çoğul üçüncü şahıstır ve bu şahsa aittir. Çoğul birinci ve çoğul ikinci şahıslarda, bunların gerek birbirleriyle ve gerekse çoğul üçüncü şahıslardan ayırt edilebilmeleri, bunlara ait şahıs zamirlerinin birlikte kullanılmalariyle mümkündür. Bu sebeptendir ki çoğul üçüncü şahsa ait şahıs zamirinin kullanılması ihtiyarı, çoğul birinci ve çoğul ikinci şahıslara ait şahıs zamirlerinin kullanılması da zarurîdir. Örneğin :

Kurdın (Kürttürler) - **em Kurdın** (biz Kürdüz) - **hûn Kurdın** (siz Kürtsünüz) - **ew Kurdın** veya sadece **Kurdın** (onlar Kürttürler/Kürttürler).

hatın (geldim) - **em hatın** (biz geldik) - **hûn hatın** (siz geldiniz) - **ew hatın/hatın** (onlar geldiler/geldiler) ...

Sonu vokalli olan kelimelerde :

a) Tekil bir ve tekil ikinci şahıslarda olduğu gibi y veya w yardımcı seslerini alır :

Zazam/Zazayım (Zazayım) - **Zazam/Zazayın** (Zazadırlar)
çûm/çûyım/çûwım (gittim) - **çûm/çûyın/çûwın** (gittiler) ...

b) Fiillerden gayrı kelimelerde -ne ve fiillerde de -n olabilir :

Zazam/Zazayım/Zazane (Zazadırlar)
çûm/çûyın/çûwın/çûn (gittiler)

Fiillerde -ne olmaz, olduğu takdirde öğrenilen geçmiş zamanla karışır:

çûn (gittiler) - **çûne** (gitmişler)

H U L Â S A :

Ek-fiilin çekimi şöyledir :

Vokalli fiil ve isimlerde :

Tekil 1. şahıs : -im, vokalli fiillerde : **yım/wım/-m**, vokalli isimlerde : **-me**.

Tekil 2. şahıs : -ıy/-îy/-î, vokalli fiillerde : **-yıy/-yîy/-yî/wıy/-wîy/-wî**, -y.

Tekil 3. şahıs : -e, vokalli fiillerde : kullanılmaz, vokalli isimlerde : **-ye/-we**.

Çoğul 1, 2, 3. şahıslar : -ım, vokalli fiillerde : **-yım/-wım/-n**, vokalli isimlerde : **-ne**.

İHTAR. — Biz bundan sonraki izah ve misâllerimizde ek-fiilin şu şekillerini kullanacağız :

a) Konsonantlarda : 1. -im, 2. -ıy, 3. -e, çoğullarda -ım.

b) Vokallerde : 1. -yım/-m/-me, 2. -yıy/-y, 3. -ye, çoğullarda -yım/-n/-ne.

Ek - fiilin geçmiş zamanı.

172. Ek-fiilin sair kipleri **bûym** (olmak) fiili iledir.

a) Görülen geçmiş zamanı :

bûm (oldum, idim)

bûy (oldun, idin)

bû (oldu, idi)

em bûn (biz olduk, biz idik)

hûn bûn (siz oldunuz, siz idiniz)

bûn (oldular, idiler)

b) Öğrenilen geçmiş zamanı :

bûme (olmuşum, imişim)

tu bûye (sen olmuşsun,
sen imişsin)

bûye (olmuş, imiş)

em bûne (biz olmuşuz, biz imişiz)

hûn bûne (siz olmuşsunuz, siz
imişsiniz)

bûne (olmuşlar, imişler)

- c) Şart kipi :
bım (olurum, isem)	em bın (biz oluruz, biz isek)
bıy (olursun, isen)	hın bın (siz olursunuz, siz iseniz)
be (olur, ise)	ew bın (onlar olurlar, onlar iseler)

- d) Görülen geçmiş zaman kipinin şartı :

ku bım (idiysem)	ku em bın (biz idiysek)
ku bıy (idiysen)	ku hın bın (siz idiyerseniz)
ku bû (idiyse)	ku ew bın (onlar idiyeseler)

Ek - fiilin olumsuz şekli.

173. a) Şimdiki zaman veya geniş zamanın [isim kök ve gövdelerinde] :

nınım/nınım : Zaza nınım (Zaza değilim)
nınıy/nınıy : Zaza nınıy (Zaza değilsin)
nıne/nıne : Zaza nıne (Zaza değildir)
nınım/nınım : Zaza nınım (Zaza değillerdir)

Olumsuzluk şekli ne[∞] ile de olabilir :

ne Zazayım/ne Zazame (Zaza değilim), **ne Kurdım** (Kürt değilim) ...

- b) Sair kiplerinki de ne[∞] ile olur :

ne Zaza bım/Zaza ne bım (Zaza değildim),
ne Zaza bıy, ne Zaza bû ...
Zaza ne bım/ne Zaza bım (Zaza değilsem) ...
Zaza ne bıme/ne Zaza bıme (Zaza değilmişim) ...

K İ P L E R İ N Y A P I M I

GENEL ESASLAR

174. Kürmanççada kiplerin hepsini kapsayan bazı genel esaslar vardır. Şöyleki :

1. Kiplerin bir kısmı geçmiş zaman gövdesinden [fiil tabanından], diğer bir kısmı da geniş zaman gövdesinden [emirden] türerler.

2. Geçişli fiillerin, fiil tabanından türeyen kiplerinde geçişli şahıs zamirleri [M. 101] ve emirden türeyen kiplerinde de geçişsiz şahıs zamirleri [M. 99] kullanılır. Geçişsiz fiillerde ise, gerek fiil tabanından ve gerekse emirden türeyen kiplerinin hepsinde geçişsiz şahıs zamirleri kullanılır. Diğer bir deyimle, fiil tabanından türeyen kiplerde, fiil geçişli ise geçişli şahıs zamirleri, fiil geçişsiz ise geçişsiz şahıs zamirleri kullanılır. Emir-den türeyen bütün kiplerde de, fiil ister geçişli olsun ister geçişsiz olsun, geçişsiz şahıs zamirleri kullanılır.

3. Geçişli fiillerin fiil tabanından türeyen kipleri hariç, bütün kiplerde evvelâ o kipin tekil üçüncü şahısı yapılır, sonra buna ek-fiiller ilâve olunarak diğer şahısları yapılır.

Geçişsiz şahıs zamirlerinin kullanıldığı bu kiplerde, şahıs zamirlerinin kullanılması, genel olarak çoğul birinci ve çoğul ikinci şahıslarda zarurî, diğer şahıslarda ise ihtiyarîdir. Bunun dışında geçişsiz fiillerin öğrenilen geçmiş zaman [M. 177], istek şeklinin hikâyesi kipi ile bu kipten yapılan diğer kiplerde [M. 179-183] ve şimdiki zaman kipinin bâzı hâllerinde tekil ikinci şahsın şahıs zamirinin kullanılması zarurîdir.

Geçişli fiillerin fiil tabanında türeyen kiplerinde ise, gine evvelâ tekil üçüncü şahıs yapılır, ki bu da sadece masdar ekinin atılmasıyla olmaktadır, sonra da buna hiç bir şey ilâve edilmeksizin sadece öncesine geçişli şahıs zamirleri getirilerek diğer şahıslar teşkil olunur. Bu sebeptendir ki geçişli fiillerin fiil tabanından türeyen kiplerinde yalnız tekil üçüncü şahısta şahıs zamirinin kullanılması ihtiyarî, diğer bütün şahıslarında zarurîdir.

4. Geçişli fiiller geçişsiz fiiller gibi çekimlenirse, yani ek-fiil alırlarsa, fiilin ifade ettiği mâna [eylem, hareket]'nın başka şahıs veya şahıslar tarafından, konuşan, dinleyen ve adıgeçen şahıs veya şahıslar üzerinde icra edildiği anlamı çıkar. Diğer bir ifadeyle, özneler, nesne olurlar :

mın şıkand (ben kırdım) - **ez şıkandım** (beni kırdı)
te şıkand (sen kırdın) - **tu şıkandıy** (seni kırdı)
wi şıkand (o kırdı) - **ew şıkand** (onu kırdı)
me şıkand (biz kırdık) - **em şıkandım** (bizi kırdılar)
we şıkand (siz kırdınız) - **hûn şıkandım** (sizi kırdılar)
wan şıkand (onlar kırdılar) - **ew şıkandım** (onları kırdılar)

Geçişsiz fiiller de geçişli fiiller gibi, yani geçişli fiillerin fiil tabanından türeyen kipleri gibi çekimlenirlerse hiç bir mâna ifade etmezler :

ez hatım (ben geldim), fakat **mın hat** mânasızdır ...

Bunun gibi, bunlar ek-fiil alsalar dahi geçişli şahıs zamirleriyle çekimlendikleri takdirde gine bir mâna ifade edemezler :

mın hatım, te hatıy, wî hat, me hatın, we hatım, wan hatım Bunlar hiç bir mânaya gelmezler.

IHTAR. — Geçişli fiillerde, fiil tabanından türeyen kiplerinde, fiil çoğul eki alırsa, nesnenin çoğul olduğu mânası çıkar :

mın şıkand (ben kırdım) - **mın şıkandım** (ben kırdım, burada kırdığım [nesne] çoğuldur).

5. Geçişli şahıs zamirlerinde, tekil üçüncü şahsa ait iki zamir vardır. Birisi **wî** olup eriller için, diğeri de **wê** olup dişiller içindir : **Wî dî** (o gördü, gören erildir), **wê dî** (o gördü, gören dişildir)

IHTAR. — Biz zaruret duymadıkça hep **wî**'yi kullanacağız.

6. Geçişsiz şahıs zamirlerinde tekil üçüncü şahıs olan **ew** (o) ile çoğul üçüncü şahıs olan **ew** (onlar) birbirinin aynıdır. Bu birliğe rağmen mânâ karışıklığın, tekil üçüncü şahsa ait -e ve çoğul üçüncü şahsa ait -**m** ek-fiilleri önler. Örneğin : **ew mezzime** (o büyüktür), **ew mezzımın** (onlar büyüktürler), **ew dî herre** (o gidiyor), **ew dî herrım** (onlar gidiyorlar), **ew hat** (o geldi), **ew hatın** (onlar geldiler) [-e hakkında M. 171/3'e bakınız].

Bu iki zamirin aynı oluşundan dolayıdır ki bunların özne oldukları kiplerde, özneler ve isim cümlelerinde de adigeçen özneler [müptedalar] çoğul olamazlar :

peyya hat (adam geldi) - **peyya hatın** (adamlar geldiler)

Görülüyor ki çoğul hâllerde olmalarına rağmen **peyya** çoğullanmamıştır...

K İ P L E R V E Y A P I M L A R I

I. B A S İ T F İ L L E R D E

A. F İ L T A B A N I N D A N T Ü R E Y E N K İ P L E R

1. Görülen geçmiş zaman kipi.

[di'li geçmiş zaman kipi, şuhudî mazi, mazi-i mutlâk, mazi-i karip].

175. Bu kipin özel bir yapım eki yoktur. Çünkü her fiilin fiil tabanı, aynı zamanda bu kipin tekil üçüncü şahsıdır [M. 135]. Çekimi yapılacak

bir fiil, geçişli ise, sadece fiil tabanının evveline geçişli şahıs zamirleri [M. 101] getirilmekle ve eğer fiil geçişsiz ise, fiil tabanının evveline geçişsiz şahıs zamirleri [M. 99] ve sonuna da ek-fiiller [M. 171] ilâve edilmek suretiyle diğer şahıslar yapılır.

IHTAR. — Ek-fiilin tekil üçüncü şahsı olan -e 'nin fiil tabanından türeyen kiplerde kullanılmadığı ve sonu vokalli olan fiillerde ek-fiilin alacağı şekiller hâtırlanmalıdır [M. 171]. Örneğin :

şandı (göndermek)

mın şandı (ben gönderdim)	me şandı (biz gönderdik)
te şandı (sen gönderdin)	we şandı (siz gönderdiniz)
wî şandı (o gönderdi)	wan şandı (onlar gönderdiler)

hatın (gelmek)

hatım (geldim)	em hatın (biz geldik)
hatıy (geldin)	hûn hatın (siz geldiniz)
hat (geldi)	hatın (geldiler)

çûyın/çûn (gitmek)

çûm/çûyım/çûwım/çûm (gittim), **çûy** (gittin), **çû** (gitti), **çûn** (gittiler)

2. Şimdiki zamanın hikâyesi kipi.

[hikâye-i hâl, hikâyetül-hâl fil-mazi sığası]

176. Bu kipin yapım edatı **dı** ∞ 'dır. Bu edat fiil tabanlarından önce gelince bu kipin tekil üçüncü şahsı meydana çıkar. Buna da, eğer fiil geçişli ise geçişli şahıs zamirleri getirilerek, eğer fiil geçişsiz ise ek-fiiller ilâve edilmek suretiyle diğer şahısları yapılmış olur. Vokalle başlayan fiillerden önce bu yapım edatı **d'** veya **t'** olur [M. 9/1-g, M. 9/3-a].

Kısacası görülen geçmiş zaman kipinde her şahıstan önce bir **dı** 'nın getirilmesiyle bu kip yapılır.

şandı (göndermek)

anı (getirmek)

mın dı şandı (ben gönderiyordum)	mın t'anı [dı anı-d'anı] (ben getiri-
te » (sen gönderiyordun)	te » (sen getiri-yor-
wî » (o gönderiyordu)	wî » (o getiri-yordum)
me » (biz gönderiyorduk)	me » (biz getiri-yorduk)
we » (siz gönderiyordunuz)	we » (siz getiri-yordunuz)
wan » (onlar gönderiyorlardı)	wan » (onlar getiri-yoriardı)

hatın (gelmek)

êşiyayın (ağrımak)

ez dı hatım (ben geliyordum)

ez t'êşiyam [dı êşiyam] (ben ağrıyor-

tu dı hatiy (sen geliyordun)

tu t'êşiyay (sen ağrıyordun) **dum**)

ew dı hat (o geliyordu)

ew t'êşiya (o ağrıyordu)

em dı hatın (biz geliyorduk)

em t'êşiyân (biz ağrıyorduk)

hûn dı hatın (siz geliyordunuz)

hûn t'êşiyân (siz ağrıyordunuz)

ew dı hatın (onlar geliyorlardı)

ew t'êşiyân (onlar ağrıyorlardı)

3. Öğrenilen geçmiş zaman kipi.

[miş'li geçmiş zaman kipi, naklî mazi, maz-i karip sigası]

177. Kürmançanın bu kipini Türkçenin öğrenilen geçmiş zaman kipi ile tercüme etmekteyiz. Türkçede öğrenilen geçmiş zaman kipinin ifade ettiği şek, şüphe, tereddüt ve nakil anlamları Kürmançanın bu kipinde yoktur. Kürmançanın bu kipi daha ziyade Farsçanın yakın mazi [mazi-i karip] sigasının ifade ettiği anlamı ifade eder.

Bu kipi'nin yapım eki -e 'dir. Bu ekin, haber edatı/eki olarak kullanılan ve Türkçenin «dır» 'ına tekabül eden ve ek-fiilin tekil üçüncü şahsı olan -e ile bir ilgisi yoktur.

Bu ek, fiil tabanlarına ek-fiillerden sonra ilâve olunur. Yalnız, ek-fiilin tekil üçüncü şahsı, fiil tabanından türeyen kiplerde' kullanılmadığından bu kipi'nin tekil ikinci şahsı tekil üçüncü şahsı için de kullanılır. İki şahsın anlam karışması da tekil ikinci şahsın şahıs zamirinin kullanılması ile önlenir. Sonu vokalli geçişsiz fiillerde de tekil üçüncü şahıs -e yapım eki y yardımcı sesini alacağından ve tekil ikinci şahsın da ek-fiilli -iy -iy olduğundan bu takdirde de tekil ikinci şahsın şahıs zamirinin kullanılması zarurî olmaktadır.

Demek oluyor ki çekimi istenen bir fiilin fiil tabanına ek-fiilin ilâvesinden sonra -e eki ilâve edilecek. Tekil ikinci şahıs, tekil üçüncü şahıs için de kullanılır. Ancak tekil ikinci şahsın şahıs zamirinin kullanılması icap eder. Tabi geçişli fiillerde böyle bir şeye lüzum yoktur. Zira bunlarda hem şahıs zamirlerinin kullanılması zarurîdir ve hem de fiil tabanları ek-fiil almamaktadır. Konsonantlı geçişli fiillerde -e 'den önce bir -iy/-iy gelir.

mın şandiye (ben göndermişim)

mın anîye (ben getirmişim)

te » (sen göndermişsin)

te » (sen getirmişsin)

wî » (o göndermiş)

wî » (o getirmiş)

me » (biz göndermişiz)

me » (biz getirmişiz)

we » (siz göndermişsiniz) **we** » (siz getirmişsiniz)
wan » (onlar göndermişler) **wan** » (onlar getirmişler)

ez hatıme (ben gelmişim) **ez êşiyame** (ben ağrımışım)
tu hatıye (sen gelmişsin) **tu êşiyaye** (sen ağrımışsın)
ew hatıye (o gelmiş) **ew êşiyaye** (o ağrımış)
em hatıme (biz gelmişsiz) **em êşiyane** (biz ağrımışız)
hûn hatıme (siz gelmişsiniz) **hûn êşiyane** (siz ağrımışsınız)
ew hatıme (onlar gelmişler) **ew êşiyane** (onlar ağrımışlar)

Sonu vokalli geçişsiz fiillerde, meselâ **çûym/çûn** (gitmek) : **çûme** (gitmişim), **tu çûye** (sen gitmişsin), **çûye** (gitmiş), **em çûne** (biz gitmişiz), **hûn çûne** (siz gitmişsiniz), **çûne** (gitmişler).

İHTAR. — Bu kipin yapım eki -e olduğuna ve bu ek te ek-fiillerden sonra geldiğine göre bu kipin çekimi aslında şöyledir :

mın şande, te şande, wî şande, me şande, we şande, wan şande.
mın anie/mın anıye, te anie/anıye, wî anie/anıye, me anie/anıye...
ez hatıme, tu hatıye, ew hate, em hatıme, hûn hatıme, ew hatıme.
ez êşiyame, tu êşiyaye, ew êşiyaye, em êşiyane ...

Fakat bugün yalnız tekil üçüncü şahısta bir değışme olmuştur. **-E** eki, bu şahsa ait ek-fiil olmadığından ve bir mâna ifade etmediğinden bu kipte tekil ikinci şahıs, tekil üçüncü şahsın yerine kaim olmuş ve kendisi de şahıs zamirini almak mecburiyetinde kalmıştır. Bu sebeptendir ki bütün kiplerde nasıl ki çoğul birinci ve çoğul ikinci şahıslarda şahıs zamirlerinin kullanılması zarurî ise, bu kipte de, tabi geçişsiz fiillerde, bu şahıslarla birlikte tekil ikinci şahsın şahıs zamirinin de kullanılması zarurîdir.

4. Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi kipi.

[miş'li geçmişin hikâyesi, nakîl mazinin hikâyesi, hikâye-i mazi-i karîp sigası].

178. Bu kip Kürmanççada görülen geçmiş zamanın hikâyesi kipi yerine de kullanılır.

Bu kip fiil tabanlarından sonra **bûym** (olmak) fiilinin görülen geçmiş zaman kipinin getirilmesiyle yapılır. Eğer fiil tabanı bir konsonatla bitmişse, telâffuzu temin için konsonanta bir **ı** veya **ı-e** arası bir **ı** ilâve olunur. Bazan bu **ı, î** de olmaktadır.

mın şandı bû (ben göndermiştim) **mın anî bû** (ben getirmiştim)
te » (sen göndermiştin) **te** » (sen getirmiştin)
wî » (o göndermişti) **wî** » (o getirmişti)

me	»	(biz göndermiştik)	me	»	(biz getirmiştik)
we	»	(siz göndermiştiniz)	we	»	(siz getirmiştiniz)
wan	»	(onlar göndermişlerdi)	wan	»	(onlar getirmişlerdi)

ez hatı bûm (ben gelmişim)
tu hatı bûy (sen gelmiştin)
ew hatı bû (o gelmişti)
em hatı bûn (biz gelmiştik)
hûn hatı bûn (siz gelmiştiniz)
ew hatı bûn (onlar gelmişlerdi)

ez êşiya bûm (ben ağrıyıştım)
tu êşiya bûy (sen ağrıyıştın)
ew êşiya bû (o ağrıyıştı)
em êşiya bûn (biz ağrıyıştık)
hûn êşiya bûn (siz ağrıyıştınız)
ew êşiya bûn (onlar ağrıyışlardı)

Bunlar sıra ile : ben gönderdiydim..., ben getirdiydim..., ben geldiydim..., ben ağrıydım... anlamlarını da ifade ederler.

IHTAR. — Geçişli fiillerde, fiil tabanından türeyen kiplere **münhasır** olmak üzere [M. 174/4, ihtar'daki gibi] **bûyım** fiili çoğul eki aldığı anda nesnenin çoğul olduğu anlamını ifade eder :

mın şandı bû (ben göndermişim)
mın şandı bûn (ben göndermişim, burada gönderilen çoğuldur)
te şandı bû (sen göndermişin)
te şandı bûn (sen göndermişin, gönderilen çoğuldur) ...

5. İstek şeklinin hikâyesi kipi.

[inşâmin hikâyesi siğası]

179. Bu kipin yapım ekleri **bı** ∞ ... **-a** 'dır. Çekimlenecek fiilin fiil tabanına ek-fiil ilâve olunduktan sonra, M. 178'deki gibi, evveline **bı** ∞ , sonuna da **-a** getirilir. Vokalle başlayan fiil tabanlarında **bı** ∞ , **b'** olacağı gibi, vokalle biten fiil tabanlarında da **-e** 'den önce bir **y** veya **w** yardımcı sesinin araya gireceği unutulmamalı [M. 9/2, 9/3]. Yalnız, sondaki vokal **a** olduğunda **-a** yapım eki getirilmeyebilir.

mın bı şanda	(ben göndereydim)	mın b' anıya	[bı anıya] (ben getireydim)
te	» (sen göndereydin)	te	» (sen getireydin) dim
wî	» (o göndereydi)	wî	» (o getireydi)
me	» (biz göndereydik)	me	» (biz getireydik)
we	» (siz göndereydiniz)	we	» (siz getireydiniz)
wan	» (onlar göndereydiler)	wan	» (onlar getireydiler)

ez bı hatıma (ben geleydim)
tu bı hatıya (sen geleydin)
ew bı hatıya (o geleydi)
em bı hatına (biz geleydik)

ez b'êşiyama (ben ağrıyaydım)
tu b'êşiyaya/b'êşiya (sen ağrıyaydın)
ew b'êşiyaya/b'êşiya (o ağrıyaydı)
em b'êşiyana (biz ağrıyaydık)

hûn bı hatına (siz geleydiniz)
ew bı hatına (onlar geleydiler)

hûn b'êşiyana (siz ağrıyaydınız)
ew b'êşiyana (onlar ağrıyaydılar)

ez bı çûyına/çûna (ben gideydim)	mın bı daya/mın bı da (ben vereydim)
tu bı çûyıya/çûya (sen gideydin)	te » » (sen vereydin)
ew/bı çûya (o gideydi)	wı » » (o vereydi)
em bı çûyına/çûna (biz gideydik)	me » » (biz vereydik)
hûn bı çûyına/çûna (siz geleydiniz)	we » » (siz geleydiniz)
ew bı çûyına/çûna (onlar geleydiler)	wan » » (onlar geleydiler)

IHTAR (1). — Tekil üçüncü şahsa ait ek-fiil olmadığından vokalle biten fiil tabanlarında yapım eki -e, y veya w yardımcı sesini alır. Bu da tekil ikinci şahsın -y ek-fiili aldığı şekille aynı olur. Bu sebeple, vokalle biten geçişsiz fiillerde tekil ikinci şahısta ek-fiilin -y şekli kullanıldığında şahıs zamirinin kullanılması zarurî olur :

bı çûma/bı çûyına
tu bı çûya/bı çûyıya
bı çûya/bı çûya
em bı çûna/bı çûyına
hûn bı çûna/bı çûyına
ew bı çûna/bı çûyına

IHTAR (2). — Bazan bu -a yapım eki ek-fiilden önce fiil tabanına ve bazan da hem fiil-tabanına ve hem de ek-fiile gelmektedir. Bu hâl bil-hassa geçişsiz fiillerde nazarı dikkati celbeder. Geçişli fiillerde yalnız bir şahıs, o da ek-fiil almaksızın kullanıldığından pek farkedilmez :

ez bı hatam veya	ez bı hatama
tu bı hatay »	tu bı hataya
ew bı hata »	ew bı hata
em bı hatan »	em bı hatana
hûn bı hatan »	hûn bı hatana
ew bı hatan »	ew bı hatana

Bunlar içinde kaideye en uygunu, fiil tabanlarının ek-fiil aldıktan sonra yapım ekini alan şekildir. Yalnız, vokallerde tekil ikinci şahsın şahıs zamirinin kullanılması zarurî olur ve sonunda a vokali bulunan fiillerde tekil üçüncü şahsın yapım ekini almaması da olur :

ez bı hatıma	ez bı çûma	ez bı mama (ben kalaydım)
tu bı hatıya	tu bı çûya	tu bı maya (sen kalaydın)
ew bı hata	ew bı çûya	ew bı maya/bı ma (o kalaydı)
em bı hatına ...	em bı çûna ...	em bı mana (biz kalaydık) .

mın bı daya/bı da ...

İHTAR (3). — Fiil tabanlarında a 'dan gayrı bir vokalin bulunduğu ve ekin fiil tabanına geldiği hâllerde, mânaya hâlel gelmemek şartıyla -e 'nin gelmesiyle bu vokal düşse de bilir :

bı çûyam /bı çam (gideydim), bı çay, bı ça, em bı çan, hûn bı çan, bı çan/
bı bûyam /bı bam (olaydım), bı bay, bı ba, em bı ban, hûn bı ban, bı ban.

6. Gelecek zamanın hikâyesi kipi.

[hikâye-i istikbal siğası].

180. İstek şeklinin hikâyesi kipinde [M. 179], şahıslardan önce **kırın** (yapmak) fiilinin şimdiki zamanın hikâyesi kipinin [M. 176] tekil üçüncü şahsının, yani **dı kır** (yapıyordu)'ın getirilmesiyle yapılır. Bazan, istek şeklinin hikâyesi kipinin eki olan -a 'yı, bu yardımcı fiil aldığı gibi [**dı kira** şeklinde], bazan da bu yardımcı fiilin bir -î de aldığı olur :

mun dı kır bı şanda/mun dı kira bı şanda/mun dı kırî bı şanda			(ben gönderecektim)			
te	»	/te	»	/te	»	(sen gönderecektin)
wî	»	/wî	»	/wî	»	(o gönderecekti)
me	»	/me	»	/me	»	(biz gönderecektik)
we	»	/we	»	/we	»	(siz gönderecektiniz)
wan	»	/wan	»	/wan	»	(onlar göndereceklerdi)

mun dı kır b'aniya/mun dı kira b'aniya/mun dı kırî b'aniya (ben getirecektim...)

ez dı kır bı hatıma/ez dı kira bı hatıma/ez dı kırî bı hatıma (ben gelecektim...)

tu dı kır/dı kira/dı kırî bı hatıya (sen gelecektin)

ew » » » **bı hata** (o gelecekti)

em » » » **bı hatına** (biz gelecektik)

hûn » » » **bı hatına** (siz gelecektiniz)

ew » » » **bı hatına** (onlar gelececeklerdi)

ez dı kır b'êşiyama (ben ağrıyacaktım)

tu dı kır b'êşiyaya/b'êşiya (sen ağrıyacaktın)

ew dı kır b'êşiya (o ağrıyacaktı)

em dı kır b'êşiyana (biz ağrıyacaktık)

hûn dı kır b'êşiyana (siz ağrıyacaktık)

ew dı kır b'êşiyana (onlar ağrıyacaklardı)

İHTAR (1). — Burada **dı kır**, aslından, yani (ediyordu)'dan ayrı olarak (hemen), (...üzre idim) anlamına gelmektedir :

mın dı kır bı şanda (gönderecektim/ göndermek üzreydim/
hemen gönderecektim)

İHTAR (2). — Bu yardımcı fiil şahıs zamirlerinden önce geldiği vakit, geçişsiz fiillerde anlam farkı olmazsa da, geçişli fiillerde, şahıs zamirlerinin -i ve -e hâlinde, yani özne, adigeçen, fiilin esas öznesi de nesne olur :

ez dı kır bı hatıma (ben gelecektim) ...
dı kır ez bı hatıma (ben gelecektim), fark yok, fakat :
mın dı kır bı şanda (ben gönderecektim) ...
dı kır mın bı şanda (beni gönderecekti)
dı kır te bı şanda (seni gönderecekti)
dı kır wı bı şanda (onu gönderecekti)
dı kır me bı şanda (bizi gönderecekti) ...

Fiil çoğul olursa özneler de çoğul demektir :

dı kır mın bı şanda (beni gönderecekti)
dı kır mın bı şandına (beni göndereceklerdi)
dı kır te bı şandına (seni göndereceklerdi)
dı kır wı bı şandına (onu göndereceklerdi) ...

İHTAR (3). — Bazan istenilen/çekimlenecek fiilin geniş zaman kipinin [M. 184] şahıslarından önce ve yardımcı fiilden sonra bir **ku** gelmektedir. Fakat burada **kırım** (yapmak) fiilinin görülen geçmiş zaman kipinin tekil üçüncü şahsı, yani sadece fiil tabanı kullanılır. Her iki fiilin de şahıs zamirlerinin kullanılması ihtiyarîdir :

mın kır ku ez bı şınım/mın kır ku bı şınım/kır ku ez bı şınım
(ben gönderecektim) ...

mın kır ku ez werım/mın kır ku werım/kır ku ez werım (gelecektim)...

İHTAR (4). — Geniş zamanın hikâyesi [M. 181] kipi de bu kip yerine kullanılmaktadır :

mınê bı şanda (ben gönderecektim) ...
mınê b'aniye (ben getirecektim) ...
ezê bı hatıma (ben gelecektim) ...
ezê b'êşiyama (ben ağrıyacaktım) ...

7. Geniş zamanın hikâyesi kipi.

[müzariin hikâyesi, hikâyetül hâl fil - mazi sığası]

181. Bu kipiın yapım eki birinci şivede **dê** ∞ ve ikinci şivede de **ê/yê'**

dir. Bu ek, çekimlenecek fiilin istek şeklinin hikâyesi [M. 179] kipinde bî ∞'lardan önce gelir :

mın dê bî şanda/mın ê bî şanda (ben gönderirdim)
te dê bî şanda/te ê bî şanda (sen gönderirdin)
wî dê bî şanda/wî ê bî şanda (o gönderirdi)
me dê bî şanda/me ê bî şanda (biz gönderirdik)
we dê bî şanda/we ê bî şanda (siz gönderirdiniz)
wan dê bî şanda/wan ê bî şanda (onlar gönderirlerdi)

mın dê b'anîya/mın ê b'anîya (ben getirirdim) ...

ez dê bî hatıma/ez ê bî hatıma (ben gelirdim)
tu dê bî hatıya/tu ê bî hatıya (sen gelirdin)

ez dê b'êşiyama/ez ê bî êşiyama (ağrırdım) ...

ê bî şanda/yê bî şanda (gönderirdi) ...

ê bî hatıya/yê bî hatıya (gelirdi) ...

İHTAR (1). — Ê eki şahıs zamirlerinin son harfi/sesi ile ulanır :

ez ê bî hatıma [ok : ezê bî hatıma]

tu ê [ok : tıyê]

ew ê [ok : ewê]

em ê [ok : emê]

hûn ê [hûnê]

ew ê [ewê]

mın ê [mınê]

te ê [teyê]

wî ê [wîyê]

wê ê [wêyê]

me ê [meyê]

we ê [weyê]

wan ê [wanê]

İHTAR (2). — Wî, wê (o) şahıs zamirleri ê ile wîyê, wêyê olur. Bunlar, ê yapım ekinin y ve w yardımcı sesleriyle yê, we'lerden tefrik edilmelidirler :

wî ê were/wî yê were/wî wê were (gelir) ...

8. Gereklik şeklinin hikâyesi kipi.

[hikâye-i vücubî siğası].

182. İstek şeklinin hikâyesi [M. 179] kipi ile aynıdır. Bu kip, fiilden önce birinci şivede vê (isteme, icap etme) eksik fiilinin [M. 158-160] ge-

niş zamanı [M. 184]'nın tekil üçüncü şahsı olan **dı vê** (ister, icap eder) ve ikinci şivede de **gereg/gerege** (icap eder) edatı getirilmekle yapılır :

dı vê mın bı şanda/gereg mın bı şanda (ben göndermeliydim)
dı vê te bı şanda/gereg te bı şanda (sen göndermeliydin) ...
dı vê te b'aniya/gereg te b'aniya (sen getirmeliydin) ...
dı vê ez bı hatıma/gereg ez bı hatıma (ben gelmeliydim) ...
dı vê ez b'êşiyama/gereg ez b'êşiyama (ben ağrımalıydım) ...

9. Şart şeklinin hikâyesi kipi.

[Temenninin hikâyesi sığası].

183. Bu kip de istek şeklinin hikâyesi kipiyle aynıdır [M. 179]. Yalnız, bu kipte **ku** veya **ege** [**hege/eger/heger/ger/eg/heg**] şart edatlarından birinin veya ikisinin birlikte getirilmesiyle yapılır :

ku mın bı şanda/eger mın bı şanda/ku eger mın bı şanda
(ben derseydim/göndereydim) ...
ku ez bı hatıma/eger ez bı hatıma (ben gelseydim/geleydim) ...

B. EMİRDEN TÜREYEN KIPLER

1. Geniş zaman kipi.

[müzari sığası, praesens potentialis].

184. Kürmanççada geniş zaman kipi hem şimdiki zamana ve hem de gelecek zamana delâlet eder. Bu kip, istek [iltizamî, inşaî] ve şart [dilek-şart, temennî] ve bazan da geniş zamanın şartı anlamını da verip ekseriya soru yerine kullanılır.

Bu kip geniş zaman gövdesi ile [M. 166] aynı olan emir kipinden yapılır.

a) Birinci şivede : Emir kipinin tekil ikinci şahsının, kısacası emrin sonuna ek-fiiller getirilir. Bazan, tekil bir ve ikinci şahıslar hariç, diğer şahıslarda emir ile ek-fiillerin arasına bir **t** getirilmektedir. Emir konso-nantla bitmişse emir ile bu **t** arasına **ı** ve nadiren de **e** yardımcı vokali gelir. Eğer emrin kendisi **t** almışsa [M. 168/6] o zaman ek-fiiller bundan sonra gelir. Münasip olanı ilk şeklidir [M. 166-170'e bakınız] :

şandin (göndermek) - **bı şın** (gönder)

ez bı şınım (ben gönderirim/ben göndereyim/ben göndersem/
ben gönderirsem/ben gönderir miyim?/
ben göndereyim mi?)

tu bı şınıy (sen gönderirsin ...)

ew bı şınıt (o gönderir ...)

em bı şınıtın (biz göndeririz ...)

hûn bı şınıtın (siz gönderirsiniz)

ew bı şınıtın (onlar gönderirler ...)

veya : **ez bı şınıtam, tu bı şınıtıy, ew bı şınıt, em bı şınıtan ...**

anın (getirmek) - **b'in/b'ine** (getir)

ez b'inım (ben getiririm ...)

tu b'inıy (sen getirirsin ...)

ew b'inıt (o getirir ...)

em b'inıtın (biz getiririz ...)

hûn b'inıtın (sen getirirsiniz ...)

ew b'inıtın (onlar getirirler ...)

veya : **ez b'inıtım, tu b'inıtıy, ew b'inıt, em b'inıtın ...**

çûyn/çûn (gitmek) — **bı çe** (git)

ez bı çıtım (ben giderim ...)

tu bı çıy (sen gidersin ...)

ew bı çıt (o gider ...)

em bı çıtın (biz gideriz ...)

hûn bı çıtın (siz gidersiniz ...)

ew bı çıtın (onlar giderler ...)

veya : **ez bı çıtım, tu bı çıtıy, ew bı çıt, em bı çıtın, hûn bı çıtın ...**

êşıyayın/êşıyan/êşın (ağırmak) - **b'êş/b'êşe** (ağrı)

ez b'êşım (ben ağrırım ...)

tu b'êşıy (sen ağrırısın ...)

ew b'êşıt (o ağrır ...)

em b'êşıtın (biz ağrırız ...)

hûn b'êşıtın (siz ağrırısınız ...)

ew b'êşıtın (onlar ağrırılar ...)

veya : **ez b'êşıtım, tu b'êşıtıy, ew b'êşıt, em b'êşıtın ...**

b) İkinci şivede : İkinci şivede de birinci şivedeki gibi çekimlenecek fiilin emrine ek-fiiller getirilmek suretiyle yapılır. Fakat ikinci şivede

t 'nin gelmesi diye bir hâl yoktur. İkinci şivede bazan şahıslardan önce [181, geniş zamanın hikâyesinde olduğu gibi] bir *ê/yê* getirilmektedir.

ez bı şınım/ez ê bı şınım (ben gönderirim/ben göndereyim/ben göndersem/ben gönderirsem/ben göndereyim mi ?/ben gönderir miyim ?)

tu bı şınıy/tu ê bı şınıy (sen gönderirsin ...)

ew bı şine/ew ê bı şine (o gönderir ...)

em bı şınım/em ê bı şınım (biz göndeririz ...)

hûn bışınım/hûn ê bı şınım (siz gönderirsiniz ...)

ew bı şınım/ew ê bı şınım (onlar gönderirler ...)

ez b'inım/ez ê b'imim (ben getiririm ...)

tu b'ınıy/tu ê b'ınıy

ew b'ine/ew ê b'ine

em b'inım/em ê b'inım ...

ez herrım/ez ê herrım [ikinci şivede *çûyım* fiilinin ne emri ve
tu herrıy/tu ê herrıy ne de emrinden türeyen kipleri
ew herre/ew ê herre kullanılmaz. Bunun yerine **her**
em herrın/em ê herrın ... (git) eksik fiili kullanılır] (ben
giderim ...)

ez b'êşım/ez ê b'êşım (ben ağrırım ...)

tu b'êşıy/tu ê b'êşıy

ew b'êşe/ew ê b'êşe

em b'êşım/em ê b'êşım ...

2. Şart kipi.

[dilek-şart, temennî sığası].

185. Bunun bir kaç şekli vardır.

a) Geniş zaman kipinin ikinci şivedeki ikinci şekli hariç olmak üzere diğer şekilleri şart kipi yerinde de kullanılır [M. 184] :

ez bı şınım (ben gönderirim/göndersem)

tu bı şınıy (sen gönderirsin/göndersen)

ew bı şınıt/ew bı şine (o gönderir/o gönderse)

em bı şınıtın/em bı şınım (biz göndeririz/biz göndersek)

hûn bı şınıtın/hûn bı şınım (siz gönderirsiniz/siz gönderseniz)

ew bı şınıtın/ew bı şınım (onlar gönderirler/onlar gönderseleler)

ez b'inım (ben getiririm/ben getirsem)

tu b'ınıy (sen getirirsin/sen getirsen)

ew b'inıt/ew b'ine (o getirir/o getirse)

em b'inıtın/em b'inım (biz getiririz/biz getirsek)

hûn b'înitin/hûn b'înin (siz getirirsiniz/siz getirseniz)
ew b'înitin/ew b'înin (onlar getirirler/onlar getirseler)

ez bî çim/ez herrım (ben giderim/ben gitsem)
tu bî çiy/tu herrıy (sen gidersin/sen gitse)
ew bî çit/ew herre (o gider/o gitse)
em bî çıtın/em herrın (biz gideriz/biz gitsek)
hûn bî çıtın/hûn herrın (siz gidersiniz/siz gitse)
ew bî çıtın/ew herrın (onlar giderler/onlar gitse)

ez b'êşım (ben ağrırım/ben ağrısam)
tu b'êşiy (sen ağrırın/sen ağrısın)
ew b'êşit/ew b'êşe (o ağrır/o ağrısın)
em b'êşıtın/em b'êşın (biz ağrırız/biz ağrısak)
hûn b'êşıtın/hûn b'êşın (siz ağrırınız/siz ağrısınız)
ew b'êşıtın/ew b'êşın (onlar ağrırılar/onlar ağrısalar)

b) Şart anlamının tasrihi için **ku** veya **eger** [M. 183] şart edatları kullanılır :

ku ez bî şınım/eger ez bî şınım/ku eger ez bî şınım ...

3. Şimdiki zaman kipi.

[hâl sigası].

186. Bu kipin yapım eki **dı** ∞ 'dir. Emrin evveline getirildikten sonra ek-fiiller ilâve edilince bu kip yapılmış olur. Bu edatın gelmesiyle emir edatı olan **bı** ∞ zail olur. Kısacası, geniş zaman kipinde **bı** ∞ 'ların yerine **dı** ∞ edatının getirilmesiyle şimdiki zaman kipi yapılır [M. 9/1, 9/3, 168/6, 176]. Çok defa anlamı tasrih için ek-fiillere bir **e** ilâve olunur :

şandıın (göndermek) - **bı şın/bı şıne** (gönder)

ez dı şınım/ez dı şınıme (ben gönderiyorum)
tu dı şıny/tu dı şınye (sen gönderiyorsun)
ew dı şınt/ew dı şıne/ew dı şınye (o gönderiyor)
em dı şıntın/em dı şınım/em dı şınıme (biz gönderiyoruz)
hûn dı şıntın/hûn dı şınım/hûn dı şınıme (siz gönderiyorsunuz)
ew dı şıntın/ew dı şınım/ew dı şınıme (onlar gönderiyorlar)

anın (getirmek) - **b'ın/b'ıne** (getir)

ez dı inım - ez t'inım/ez t'inıme (ben getiriyorum)
tu t'iny/tu t'inye (sen getiriyorsun)
ew t'init/ew t'ine/ew t'inéye (o getiriyor)
em t'ıntın/em t'inım/em t'inıme (biz getiriyoruz) ...

Çûym/çûn (gitmek) - bı çe = herre (git)

ez dı çım/ez dı herrım/ez dı herrıme/ez t'errıme (ben gidiyorum)
tu dı çıy/tu dı herrıy/tu t'errıy/tu t'errıye (sen gidiyorsun)
ew dı çıt/ew dı herre/ew t'erre (o gidiyor)
em dı çıtın/em dı herrın [e]/em t'errın [e] (biz gidiyoruz) ...

êşın/êşıyayın/êşıyan (ağrımak) - b'êş/b'êşe (ağrı)

ez t'êşım/ez t'êşıme (en ağrıyorum)
tu t'êşıy/tu t'êşıye (sen ağrılıyorsun)
ew t'êşıt/ew t'êşıye (o ağrıyor)
em t'êşıtın/em t'êşım/em t'êşıme (biz ağrılıyoruz) ...

İHTAR. — İkinci şivede anlamın tasrihi için e ilâve olunduğunda vaki husus için M. 177 ve ihtarına bakınız :

tu dı şınıy/tu dı şınıye/tu dı şınıye
ew dı şıne/ew dı şıneye/ew dı şınıye/ew dı şınıye

Doğrusu : ew dı şıne/ew dı şıneye. En münasibi : ez dı şınım/ez dı şınıme, tu dı şınıy/tu dı şınıye, ew dı şıne/ew dı şıneye, em dı şınım/em dı şınıme şeklindedir.

4. Gelecek zaman kipi.

[istikbal sığası].

187. Bu kipin her iki şivede de değişik şekilleri vardır :

Evvelâ her iki şivede de geniş zaman kipinin ikinci şekli [M. 184] gelecek zaman kipi yerine de kullanılır :

ez dê bı şınım/ez ê bı şınım (ben gönderirim/ben göndereceğim)..
ez dê b'inım/ez ê b'inım (ben getiririm/ben getireceğim) ...
ez dê bı çım/ez ê herrım (ben giderim/ben gideceğim) ...
ez dê b'êşım/ez ê b'êşım (ben ağrırım/ben ağrıyacağım) ...

a) Birinci şivede :

aa) M. 182'de izah olunan vê (iste) eksik fiilinin şimdiki zaman kipi, çekimlenecek fiilin geniş zaman kipinin evveline getirilir. Bazan da bu eksik fiilin yalnız geniş zaman kipinin tekil üçüncü şahsı çekimlenecek fiilin geniş zamanının evveline getirilir. Şahıs zamirleri ise, eğer vê çekimleniyorsa yalnız bunun şahıs zamirleri ve eğer yalnız dı vê şekli kullanılıyorsa o zaman çekimlenen fiilin şahıs zamirleri kullanılır :

ez dı vēm bı şınım/dı vê ez bı şınım (ben göndereceğim)
tu dı vêy bı şınıy/dı vê tu bı şınıy (sen göndereceksin)
ew dı vêt bı şınıt/dı vê ew bı şınıt (o gönderecek)
em dı vêtın bı şınıtın/dı vê em bı şınıtın (biz göndereceğiz) ...

ez dı vēm b'ınım/dı vê ez b'ınım (ben getireceğim)
tu dı vêy b'ınıy/dı vê tu b'ınıy (sen getireceksin) ...

ez dı vēm bı çım/dı vê ez bı çım (ben gideceğim)
tu dı vêy bı çıy/dı vê tu bı çıy (sen gideceksin) ...

ez dı vēm b'êşım/dı vê ez b'êşım (ben ağrıyacağım)
tu dı vêy b'êşıy/dı vê tu b'êşıy (sen ağrıyacaksın)
ew dı vêt b'êşıt/dı vê ew b'êşıt (o ağrıyacak) ...

bb) Bazan geniş zamanın hikâyesi kipinin [M. 181] yapım eki olan **dê** kullanılır. Bu ek çekimlenecek fiilin emrinin evveline getirildikten sonra ek-fiiller ilâve olunmaktadır. Şahıs zamirleri kullanılıyorsa bunlar edat'dan önce bulunurlar :

ez dê bı şınım (ben göndereceğim)
tu dê bı şınıy (sen göndereceksin)
ew dê bı şınıt (o gönderecek)
em dê bı şınıtın (biz göndereceğiz)
hûn dê bı şınıtın (siz göndereceksiniz)
ew dê bı şınıtın (onlar gönderecekler) ...

b) İkinci şivede :

aa) **Xwestın** (istemek) fiilinin şimdiki zaman kipi, çekimlenecek fiilin geniş zaman kipinin evveline getirilir. Çekimlenecek fiilin şahıs zamirleri kullanılmaz :

ez dı xwazım bı şınım, tu dı xwazıy bı şınıy, ew dı xwaze bı şine,
em dı xwazın bı şınım, hûn dı xwazın bı şınım, ew dı xwazın bı şınım ...

bb) Birinci şekilden ve diğer şekillerden daha çok kullanılan şu şekil vardır : **Kırın** (yapmak) fiilinin şimdiki zaman kipi [M. 186] çekimlenecek fiilin geniş zaman kipinin [M. 184] evveline getirilir. Burada da yalnız yardımcı fiilin şahıs zamirleri kullanılır. Ve şimdiki zaman kipinde kullanılan e tasrih eki burada kullanılmaz :

ez dı kırın bı şınım, tu dı kıy bı şınıy, ew dı ke bı şine,
em dı kırın bı şınım, hûn dı kırın bı şınım, ew dı kırın bı şınım.

ez dı kırın b'ınım, tu dı kıy b'ınıy, ew dı ke b'ine,
em dı kırın b'ınım ...

ez dı kım herrım, tu dı kıy herrıy, ew dı ke herre,
em dı kım herrım ...

ez dı kım b'êşım, tu dı kıy b'êşıy, ew dı ke b'êşe,
em dı kım b'êşım ...

5. İstek kipi.

[iltizamî, inşâî sığası].

188. Geniş zaman kipinin [M. 184] birinci şekliyle aynıdır. Fakat bazan anlamın tasrihi için emri gaipite [M. 170] kullanılan **bıla/bera/bıra** (olsun) temennî edatları kullanılır :

bıla ez bı şınım (gönderiririm/göndereyim) ...

bıra ez bı şınım ...

bıla/bıra ez b'inım (ben getiririm/ben getireyim) ...

bıla/bıra ez bı çım/herrım (ben giderim/ben gideyim) ...

bıla/bıra ez b'êşım (ben ağrırım/ben ağrıyayım) ...

6. Gereklik kipi.

[vücubî sığası].

189. Geniş zaman kipinin evveline, birinci şivede **dı vê** (ister, icap eder), ikinci şivede de **gereg/gerege** (icap eder) temennî edatlarının getirilmesiyle yapılır :

dı vê ez bı şınım/gerege ez bı şınım (ben göndermeliyim) ...

dı vê ez b'inım/gerege ez b'inım (ben getirmeliyim) ...

dı vê ez bı çım/gerege ez herrım (ben gitmeliyim) ...

II. B İ L E Ş İ K F İ İ L L E R D E

190. Bileşik [mürekkep] fiillerin çekiminde şu özellikler vardır :

1. Birinci gurup bileşik fiillerde [M. 142, 143] yalnız yardımcı olan fiil çekimlenir, ikinci fiil masdar şeklinde kalır :

şıkandıın (kırmak) - **dayım şıkandıın/şıkandıın dayım** (kırdırmak)

mın da şıkandın (ben kırdırdım) [veya : **mın şıkandın da ...**]

te da » (sen kırdırdım)

wí da » (o kırdırdı)

me da » (biz kırdırdık)

we da » (siz kırdırdınız)

wan da » (onlar kırdırdılar)

mın daye şıkandın/mın şıkandın daye (ben kırdırmışım) ...

ez bı dım şıkandın/ez şıkandın bı dım (ben kırdırırım) ...

ez dı dım şıkandın/ez şıkandın dı dım (ben kırdırıyorum) ...

şıkandın (kırmak) - **hatın şıkandın** (kırılmak)

ez hatın şıkandın (ben kırıldım)

tu hatıy » (sen kırıldın)

ew hat » (o kırıldı)

em hatın » (biz kırıldık)

hûn » » (siz kırıldınız)

ew » » (onlar kırıldılar)

ez dı hatın şıkandın (ben kırılıyordum) ...

ez hatıme şıkandın (ben kırılmışım) ...

ez b'êm şıkandın (ben kırılırım) ...

2. Diğer iki gurup bileşik fiillerde [M. 144, 145] fiilin kendisi çekimlenir :

mezzın (büyük)

mezzın bûym (büyümek)

mezzın kıym (büyütmek)

ez mezzın bûm (ben büyüdüm) - **mın mezzın kıy** (ben büyüttüm)

tu mezzın bûy/te mezzın kıy

ew mezzın bû/wí mezzın kıy

em mezzın bûn/me mezzın kıy

hûn mezzın bûn/we mezzın kıy

ew mezzın bûn/wan mezzın kıy

mezzın dı bûm (büyüyordum) - **mın mezzın dı kıy** (ben büyütüyordum) ...

mezzın bûme (büyümüşüm) - **mın mezzın kırye** (ben büyütmüşüm) ...

mezzın bı bım (büyürüm) - **mezzın bı kıym** (büyütürüm) ...

da ketın (inmek)

da ketım (indim), da ketıy, da ket, em da ketın ...
da dı ketım (iniyordum), da dı ketıy, da dı ket, em da dı ketın...
da ketıme (inmişim), tu da ketıye, ew da ketıye, em da ketıme ...
ez da kevım (ben inirim), tu da kevıy, ew da keve, em da kevın..

jê ketın (ondan düşmek)
ez ji hespê ketım (ben attan düştüm), tu ji hespê ketıy ...

K İ P L E R İ N Ş A R T Ş E K İ L L E R İ

191. Kürmanççada kiplerin şart şekilleri ku veya er [eger...] şart edat [M. 183]'ları ile yapılır. Bu şart edatları şahıs zamirlerinden önce gelirler. Yalnız, eger şart edatının şahıs zamirlerinden sonra kullanıldığı da olur. Bu şart edatları, şartın hikâyesi [M. 183] ve geniş zaman [M. 184] kiplerinde zaittir, bir mâna ifade etmezler. Zira bu kipler bizatihî şart anlamını da ihtiva ederler. Misâller :

1. Görülen geçmiş zamanın şart şekli :

ku mın şıkand/eger mın şıkand/ku eger mın şıkand (kırdıysam)
ku te şıkand/eger te şıkand/ku eger te şıkand (kırdıysan) ...

ku mın anî/eger mın anî/ku eger mın anî (getirdiysem)
ku te anî/eger te anî/ku eger te anî (getirdiysen) ...

ku ez çûm/eger ez çûm/ku eger ez çûm (gittiysem)
ku tu çûy/eger tu çûy/ku eger tu çûy (gittiysen)

ku ez êşiyam/eger ez êşiyam/ku eger ez eşiyam (ağrıdıysam)
ku tu êşiyay/eger tu êşiyay/ku eger tu êşiyay (ağrıdıysan) ...

2. Şimdiki zamanın hikâyesi kipinin şart şekli :

ku mın dı şand/eger mın dı şand/ku eger mın dı şand (gönderi-
yordumsa/gönderiyorduysam) ...

ku mın dı anî/eger mın t'anî/ku eger mın t'anî ...

ku ez dı çûm/eger ez dı çûm/ku eger ez dı çûm ...

ku ez t'êşiyam/eger ez t'êşiyam/ku eger ez t'êşiyam ...

3. Öğrenilen geçmiş zaman kipinin şart şekli :

ku mın şandıye (ben göndermişsem) ...

ku mın anıye (ben getirmişsem) ...

ku ez çûme (ben gitmişsem) ...

ku ez êşiyame (ben ağrımışsam) ...

4. Görülen/Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi kipinin şart şekli :
ku mın şandı bû (göndermiş idiysem/göndermişimse) ...
5. İstek şeklinin hikâyesi kipinin şart şekli :
ku mın bı şanda (ben dönderseydim/göndereydiysem) ...
6. Gelecek zamanın hikâyesi kipinin şart şekli :
ku mın dı kır bı şanda (ben gönderecek idiysem) ...
7. Geniş zamanın hikâyesi kipinin şart şekli :
ku mın bı şanda (ben gönderseydim, göndereyimse) ...
8. Geniş zaman kipinin şart şekli :
ku ez bı şınım/ez bı şınım (ben gönderirsem) ...
9. Şimdiki zaman kipinin şart şekli :
ku ez dı şınım (ben gönderiyorsam) ...
10. Gelecek zaman kipinin şart şekli :
ku ezê bı şınım/ku dı kım bı şınım (ben göndereceksem) ...

K İ P L E R İ N İ K T İ D A R Ş E K İ L L E R İ

192. Kürmanççada kiplerin iktidar şekilleri **kan** = **kar** = **ş** [e] ek-sik fiillerinin yardımıyla olmaktadır [M. 158...]. Bunlardan **kan** daha umumî olduğundan, evvelce de söylediğimiz gibi, bunu ele alacağız. Bu fiilin masdarı olmadığından masdardan türeyen kipleri yoktur. Ancak emirden türeyen kipleri vardır. Bu sebeptendir ki yalnız emirden türeyen kiplerin iktidar şekilleri olabilir. Ancak, fiil tabanından türeyen kiplerin hikâye şekillerinin iktidar şekilleri **bûym/bûn** (olmak) fiilinin yardımı ile, yani **kanı bûn** (muktedir olmak) şekli ile yapılır.

1. Emirden türeyen kiplerin iktidar şekilleri :

Çekimi yapılacak fiilin istenilen kipinin evveline **kan** fiilinin aynı kipinin getirilmesiyle yapılır.

2. Hikâye kiplerinin iktidar şekilleri :

kanı bûn fiilinin istenilen kipi, çekimlenecek fiilin istek şeklinin hikâyesi kipinin evveline getirilir.

İHTAR. — Çekimlenecek fiilin şahıs zamirleri kullanılmaz.

Misâller :

1. Şimdiki zamanın hikâyesi kipinin iktidar şekli :

mın dı kanı bû bı şanda (ben gönderebiliyordum) ...

ez dı kanı bûm bı çûma (ben gidebiliyordum) ...

2. Öğenilen geçmiş zamanın hikâyesi kipinin iktidar şekli :

mın kanı bû bı şanda (ben gönderebilmişim) ...

ez kanı bûm bı çûma (ben gidebilmişim) ...

3. İstek şeklinin hikâyesi kipinin iktidar şekli :

mın kanı bûya bı şanda (gönderebileydim) ...

ez kanı bûma bı çûma (gidebileydim) ...

4. Gelecek zamanın hikâyesi kipinin iktidar şekli :

mın dı kır kanı bûya bı şanda (gönderebilecektim)

mın ê bı kanı bûya bı şanda »

ez ê kanı bûma bı çûma (gidebilecektim) ...

5. Geniş zamanın hikâyesi kipinin iktidar şekli :

mın dê/mın ê kanı bûya bı şanda (gönderebilirdim) ...

ez dê/ez ê kanı bûma bı çûma (gidebilirdim) ...

6. Gereklik şeklinin hikâyesi kipinin iktidar şekli :

dı vê/gereg mın kanı bûya bı şanda (gönderebilmeliydim) ...

dı vê/gereg ez kanı bûma bı çûma (gidebilmeliydim) ...

7. Şart şeklinin hikâyesi kipinin iktidar şekli :

ku/eger/ku eger mın kanı bûya bı şanda (gönderebilseydim) ...

ku ez kanı bûma bı çûma (gidebilseydim) ...

8. Geniş zaman kipinin iktidar şekli :

kanım bı şınım (gönderebilirim) ...

ez kanım bı çım/ez kanım herrım (gidebilirim) ...

9. Şart kipinin iktidar şekli :

kanım bı şınım/ku ez kanım bı şınım (gönderebilsem) ...

ku ez kanım bı çım/herrım (gidebilsem) ...

10. Şimdiki zaman kipinin iktidar şekli :

ez kanım dı şınım/ez dı kanım dı şınım (gönderebiliyorum) ...

ez kanıme dı çıme/ez kanıme dı herrime/t'errime (gidebiliyorum) ...

11. Gelecek zaman kipinin iktidar şekli :

dı vêm bı kanım bı şınım/ez dê bı kanım bı şınım/ez dı kım bı kanım bı şınım (gönderebileceğim) ...

ez dê bı kanım bı çım/ez dı kım kanım herrım (gidebileceğim)...

12. İstek kipinin iktidar şekli :

bıla/bıra ez bı kanım bı şınım (gönderebileyim) ...

bıla/bıra ez bı kanım herrım (gidebileyim) ...

13. Gereklik kipinin iktidar şekli :

dı vê/gereg ez bı kanım bı şınım (gönderebilmeliyim) ...

dı vê/gereg ez bı kanım bı çım/herrım (gidebilmeliyim) ...

O L U M S U Z L U K

193. Kürmanççada olumsuzluk edatları üç tanedir : **me**, **na**, **ne**.

1. Emirde **me** 'dir. Birinci şivede bazan **ne** de kullanılmaktadır :

bı şın (gönder) - me şın (gönderme)

b'ine (getir) - m'ine (getirme)

bı çe/herre (git) - me çe/me herre/me'rre (gitme)

b'êşe (ağrı) - m'êşe (ağırma)

veya : **ne şın**, **n'ine**, **ne çe**, **n'êşe** ...

2. Geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman [birinci şekil], **şart** [birinci şekil] kiplerinde **na** ve diğer kiplerde de **ne** 'dir.

3. Olumsuzluk edatları fiillerden önce, şahıs zamirleri kullanılıyorsa bunlar ile fiil arasında bulunur.

4. Bileşik fiillerde çekimi yapılan fiilden önce gelir.

5. İktidar şekillerinde normal olarak yardımcı fiilden önce gelmesidir.

Fakat olumsuzluk edatının birinci, ikinci veya hem birinci ve hem de ikinci fiilden önce gelmesine göre mâna değişikliği olur :

ez kanım bı şınım (ben gönderebilirim)

ez ne kanım bı şınım (ben gönderemem)

ez kanım ne şınım (ben göndermemeye muktedirim, göndermeye**bilirim**)

ez ne kanım ne şınım (göndermemeye muktedir değilim, göndermemelik edemem)

6. Vokalle başlayan fiillerden önce olumsuzluk edatlarının vokalleri düşer. Bu takdirde düşen vokallerin yerine bir apostrof kullanılmalıdır : **m', n'** :

bı in/ine - b'in/b'ine (getir)

me in/ine - m'in/m'ine (getirme)

b'avê (at) - m'avê (atma)

t'inime (getiriyorum) - n'inime (getirmiyorum)

mın anî (ben getirdim) - mın n'anî (ben getirmedim) ...

7. Olumsuzluk edatları geldikleri kiplerin **bı ∞** 'larını bertaraf ederler. Bunun gibi gelecek zaman kipindeki **ê** 'ler de zail olur :

ez bı şınım (ben gönderirim) - **ez na şınım** (ben göndermem)

ez ê bı şınım (ben göndereceğim) - **ez na şınım** (ben göndermeyeceğim)

8. Na olumsuzluk edatının geldiği hâllerde **dı ∞** 'lar zail olur. Ne geldiği hâllerde **dı ∞** 'nın vokali düşer. Geri kalan konsonant da **ne** 'nin vokaliyle ulanır. Bu takdirde düşen vokal yerine bir apostrof konmalıdır :

ez dı xum (ben yiyorum) - **ez na xum** (ben yemiyorum)

mın dı şand (ben gönderiyordum) - **mın ne'd şand** (ben göndermiyordum)

9. Şimdiki zamanın hikâyesi kipinin olumsuz şekli, geniş zamanın hikâyesi kipinin olumsuzluk anlamını verir :

mın dı şand (ben gönderiyorum)

mın ne dı şand/mın ne'd şand (ben göndermiyordum/göndermezdim)

10. Olumsuzluk edati, geniş zaman kipinde, gerekliliğin hikâyesi kiplinin olumsuz şekli anlamını verir :

mın ê bı şanda (ben gönderirdim/gönderecektim)

mın ê ne şanda (ben göndermezdim/göndermemeliydim)

11. Vokalle başlayan emirlerden türeyen şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman kiplerinin olumsuz şekilleri hep aynıdır :

bı in - b'in (getir)

t'inum (getiriyorum) - **n'inum** (getirmiyorum).

ê b'inum (getireceğim) - **n'inum** (getirmeyeceğim).

b'inum (getiririm) - **n'inum** (getirmem).

12. Şimdiki zaman ile gelecek zaman kiplerinin olumsuz şekilleri aynıdır :

ez dı şinum (gönderiyorum) - **ez na şinume** (ben göndermiyorum)

ez ê bı şinum (ben göndereceğim) - **ez na şinum** (ben göndermiyeceğim)

13. **Wer/were** (gel) eksik fiilinin **me** ile olumsuz şekli az kullanılır. Bunun yerine **hatın** (gelmek) fiilinin emrinin olumsuz şekli kullanılır. Bunun gibi **her/herre** (git) eksik fiilinin olumsuz şeklinde **h** zail olur :

b'ê (gel) - **m'ê** (gelme) [**me wer** yerine]

her/herre (git) - **m'er/m'erre** (gitme) [**me her/me herre** yerine]

Çûyın/çûn (gitmek) fiilinin emri **bı çe** (git) ile emirden türeyen kipleri ve bu kiplerin olumsuz şekilleri ikinci şivede kullanılmaz. Bunun yerine **her/herre** ve türemeleri kullanılır.

14. Kiplerde şahıslardan önce **hew** veya müteradifi olup «kalmadı» mânasına gelen **ne ma** kelimeleri getirilmek suretiyle bir çeşit olumsuzluk yapılır ki buna eskiden **c a h t** | جَاحِدٌ == cahd] denirdi. Fakat caht olmuş kipler olumsuz edatları almazlar :

Te şand (Sen gönderdin) - **Te hew şand** (Bir daha göndermedin/göndermedin)

Mın bı hîst (Ben işittim) - **Mın hew bı hîst** (Bir daha işitmedim/işitmedim) gibi.

15. Geniş zamanın hikâyesi kipinin olumsuz şekli, soru anlamını verir :

Mın ê ne şanda (Ben göndermezdim/ben göndermez miydim ?)

S O R U Ş E K L İ

195. Kürmanççada soru [istifham] edatı olan **ma** önce gelir :

Te şand (sen gönderdin) - **Ma te şand?** (Sen gönderdin mi?)

1. Konuşmada soru edatı çok defa kullanılmaz. Bunun yerine, son hecenin uzatılıp ses tonunun [konuşma makamının] değiştirilmesi suretiyle söze soru anlamı verilir. Fakat yazıda soru edatı kullanılsın kullanılmıyın, soru anlamı olduğunda her hâlde soru işareti ? kullanılmalıdır.

2. Şart anlamlı kiplerde **ma** soru edatı kullanıldığında mânasız kalır, zait olur. Temennî kipi de soru kabul etmez :

ku bı şanda - **ma ku bı şanda** (gönderseydi)

3. Bazan soru edatı söze kuvvet vermek için kullanılır :

Ma pır mezzın bû (Çok büyüktü)

Ma pır mezzın bû? (Çok büyük müydü?)

Ma xwarnek xwar (Bir yiyiş mi yedi...)

P A R T İ S İ P L E R

196. Partisipler nesnelere hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleridir. Mâna bakımından partişipler isim cinsinden kelimeler arasına girer. Bunların asıl isimlerden farkı nesneyi hareketine göre adlandırması, onu asıl varlığı ile, şu veya bu kılıcı vasfı ile değil, hareketi ile ifade etmesidir. Onun için partişiplere «fiillerin isim şekilleri», kısaca «isim-fiil» denir.

Partisiplerde hareket ifadesinden başka zaman ifadesi de vardır. Yani hareketin hangi zamana ait olduğunu da gösterirler. Şu hâlde partişipler zaman ve hareket ifadesi taşıyarak nesnelere karşılayan fiil şekilleridir. Demek ki partişiplerin bir tarafı isim, bir tarafı fiildir. Onun için bunlara fiil ismi adı verilir.

Partisipler isim çeşidi bakımından isim ve esas itibarıyla vasıf isimleri oldukları için bilhassa sıfat olarak kullanılırlar.

Hulâsa partisipler, isim gibi çekimlenen, isim gibi kullanılan, zaman ve hareket mefhumunu muhafaza eden fiil şekilleridir.

197. Kürmanççada partisipler, kiplerin tekil üçüncü, çoğul üçüncü şahıslarından önce eril için ê/yê, dişil için de a/ya, eril dişil farkı olmaksızın çoğul için de birinci şivede êd/êt/yêd/yêt, ikinci şivede de ên/yên eklerinin getirilmesiyle teşkil olunurlar. Kürmançça partisipler bakımından son derece imkânlara sahiptir :

ê hat/yê hat (gelen) [eril], a hat/ya hat (gelen) [dişil] [görülen geçmiş zaman]

ê hatîye/a hatîye (gelmiş olan) [öğrenilen geçmiş zaman]

ê/a t'ê (gelen) [hâl/şimdiki zaman]

ê/a dı kın b'ên (gelecek olanlar) ...

198. Sıla sığası [verbe conjonctiv] : Mezkur edatlardan sonra ku edatının getirilmesiyle yapılır :

ê ku anî (getirdiği)

a ku istand (satın aldığı) ...

Etken ortaç [participium praesents].

199. Herhangi bir kipin tekil veya çoğul üçüncü şahıslardan önce yukarıda beyan olunan edatlar getirilir :

ê dı şine (gönderen) [şimdiki zamanda]

ê dı gihên (erişenler) [şimdiki zamanda] ...

Edilgen ortaç [geniş zaman ortacı, ism-i mef'ûl].

200. Bu da aynı eklerle yapılır :

ê gotîye (söylemiş «olan»)

ê kırîye (yapmış «olan»)

ê kuştî (öldürmüş, öldürülmüş)

ê diyî (görmüş, görülmüş) ...

Netice : Hangi zamanın ortacı yapılacaksa o zamanın şahıslarından, yukarıdaki misâllerde görüldüğü veçhiyle, ê/a/êd... edatları yardımıyla yapılır.

G E R U N D İ U M L A R

201. Kürmanççada gerundiumlar [ulaç, bağ-fiil, sıla, rabıt sığası, zarf-fiil] hareket hâli ifade eden fiil şekilleridir. Bunlar ne fiil çekimleri gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir hareket, ne de partisipler gibi nesne ifade ederler. Gerundiumlar şahsa ve zamana bağlı olmayan mücerret bir hareket hâli karşılırlar. Hâl ve durum karşılayan kelimelere zarf diyoruz. Şu hâlde gerundiumlar fiillerin zarf şekilleridir. Onun için partisiplere isim-fiil dediğimiz gibi gerundiumlara da zarf-fiil diyebiliriz.

Gerundiumlar mâna bakımından partisiplerden çok farklı olarak isim değil, fiil olan hareketlerdir. İsim gibi kullanılmaz, isim gibi çekim ve işletme ek ve edatlarını almazlar.

Fiil çekimlerine fiillerin hareket kipleri, partisiplere vasıf, yani nesne kipleri, gerundiumlara da hâl kipleri diyebiliriz.

Kürmanççada başlıca gerundiumlar :

1. ATIF SİGASI [rabita-i atfiye]. Ü bağlama edatı [M. 211] ile yapılır :

hat û çû (gelip gitti. Kk : geldi ve gitti)

2. HÂL SİGASI [rabita-i hâliye]. Buna hâl-ı terkiбі de denir.

a) Hîn ku (iken) ile : Hîn ku hatiye (gelmişken, henüz gelmişken), Hîn ku t'ere [dı herre] (gidiyorken), hîn ku t'ere (tokken, daha acıkmamışken) ...

b) Evvele getirilen bı∞ ile yapılır : Bı rev herre (koşarak git) ...

3. TÂKİP SİGASI [rabita-i tâkibiye]. Ku ile yapılır : Ku hat (gelince), ku çû (gidince) ...

4. İPTİDAİYE SİGASI [rabita-i iptidaîye]. Ü vir da [-den beri] ile yapılır : çûye û/çûye'w vir da (gittiğinden beri), hatiye û vir da (geldiğinden beri), xwar û vir da (yediğinden beri) ...

5. SONUÇ SİGASI [rabita-i intihafye]. Heta ku/heyya ku ile yapılır : Hetta ku dı şine (gönderinceye kadar), heyya ku t'ine (getirinceye kadar) ... Bazan da hettani/heyyani ku de kullanılır : Hettani ku çû (gidinceye kadar).

6. TEVKİT SİGASI [rabita-i tevkitiye]. Her ku ile yapılır : Her ku hat (geldikçe), her ku çû (gittikçe) ...

7. TÂYİN SİGASI [rabita-i tâyiniye]. Ê/yê ku, a/ya ku ile yapılır : Hespê ku dî (gördüğü at), ava ku dî ke ve xwe (içeceği su) ...

8. ZAMAN SİGASI [rabita-i zamanîye]. Hîn ku, bî şûn da ile yapılır : Hîn ku ne hatîye (henüz gelmemişken, gelmemişken), çû bî şûn da (gittikten sonra). Pêş, ber (ön) yer zarflarının tamlama şekliyle : berê hatnê (gelmeden önce), pêş çüyînê (gitmezden önce). Bazan da tamlama olmadan : ber hatna te (senin gelmeden önce) ...

Sekizinci Bölüm

E D A T

202. Edatlar mânaları olmayan, sadece gramer vazifeleri olan kelimelerdir. Tek başlarına bir mâna ifade etmeyen edatlar, mânalı kelimelerle birlikte kullanılırken bir dereceye kadar mânalanırlar, bir ifade kazanırlar, böylece bir gramer vazifesi yapacak duruma gelirler. İçlerinden bir kısmı tek başına da bir ifadeye sahip olabilirler. Fakat bu ifadenin anlaşılabilmesi için de diğer kelime, kelime gurupları ve cümlelere bağlanmaları icap eder. Diğer bir kısmı ise, birlikte buldukları unsurlardan ayrı bir şey ifade etmez, ifade bakımından sıkı sıkıya onlara bağlı kalırlar. Edatlar kullanıldıkları kelimelerin, kelime guruplarının ve cümlelerin kullanılışlarına ve ifade kabiliyetlerine yardım ederler. Bu bakımdan isim ve fiillere asıl kelimeler, edatlara ise yardımcı kelimeler denebilir.

Asıl edatların yanında edat gibi kullanılan diğer kelimeler olduğu gibi edat iken isim durumuna geçmiş kelimeler de vardır. Edatlar kelime yapımına elverişli değildirler. Ancak isimleşenlerinden kelime yapılabilir. Esas itibariyle dilin eksiz unsurlarıdır.

Kürmanççada edatlar dört türlüdür : 1) Ön-edatlar, 2) Son-edatlar, 3) Ünlem edatları, 4) Bağlama ve ulama edatları.

1. **ÖN-EDATLAR** [praeposition]. İki kısma ayrılırlar.

a) **GERÇEK ÖN-EDATLAR**. Şunlardır :

bê (-sız, -den başka, -den gayrı) : **bê mın** (benden başka, bensiz)

bı (-e, -ye, ile, vasıtasıyla, -ce) : **bı mın** (benimle, bence)

dê/tê (ta) : **dê çû gund** (ta köye gitti)

dı (-de) : **dı gund** (köyde)

ji (-den) : **ji gund** (köyden)

ji (de, dahi) : **Ew ji hat** (O da geldi)

lı (-e, -de) : **Lı hespê bı nêr** (Ata bak), **Lı gund ma** (Köyde kaldı)

Üçüncü gurup bileşik fiillerdeki ön-edatlar da bu arada sayılabilir.

b) ÖN-EDAT OLARAK kullanılan ZARF veya İSİMLER.

Zarflar doğrudan doğruya, isimler de tamlanan şeklinde yanlarındaki kelimelere birleşirler, bundan başka önlerinde gerçek bir ön-edat bulunabilir. Bir isim zarf olarak kullanıldığında tamlanan şeklinde değil, doğrudan doğruya birleşir. Birleştikleri kelimeleri genel ilal ile ilal ederler.

Meselâ :

hundur (iç) bir isimdir. Bu hâliyle tamlanan şeklinde birleşir :
hundurê malê (evin içi). Fakat zarf olarak kullanıldığında ise doğrudan doğruya birleşir :
Herre hundur keve (Git içeri gir).
Herre hundur (İçeri git) ...

aa) ÖN-EDAT OLARAK KULLANILAN ZARFLAR :

bin (alt) : **Herre bin** (alta git), altına.
der (dışarı) : dışında, dışarıya.
dû (geri) : gerisinde, sonunda.
dor (etraf) : etrafında.
dawî (geri) : gerisinden, sonunda.
hundur (iç) : içinde, -e, -ye.
ber (ön) : önünde, önüne.
jêr (aşağı) : aşağıya.
jor (yukarı) : yukarıya, üstüne.
paş (arka) : arkasında, gerisinde, sonunda.
pê (geri) : gerisinde, sonunda.
pêş (ön) : önüne, önünde.
ser (baş, üst) : üstüne, üzerine.

bb) ÖN-EDAT OLARAK KULLANILAN İSİMLER :

bo, bon (için, hatır için, sebebiyle).
cem (yan, ind, nezd).
cî (yer) : **bî cî** [bî cî kırm : tesbit etmek, tahkik etmek], **dî cî** [dî cî kırm : yerine koymak]
dor (çevre) : etrafında.
hember (mukabil) : mukabil, karşısında.
bergend (mukabil) : **bergendê gundeki** (bir köye mukabil, bir köy karşısı).
hêl (yan, taraf).
seb : b. bo
paş (arka) : **dî paş, dî paş da** (arkasında, arkasından)
par (parça, hisse, kısım) : için.

mekr : b. bo
nav (iç) : içinde, ortasında.
nêzik (yakın) : yanında, yakınında.
pê (iz) : arkasında.
war (maha!, yer) : hususunda, mevzuunda.

2. SON-EDATLAR.

Bunların bir kısmı müstakil hüviyetli, bir kısmı da gerçek ön-edatların parçalarıdır :

da : dı ... da (-de).
ve : bı ... ve (ile, içine taraf).
va : jı ... va, bı ... va (-den taraf).
ra : bı ... ra (ile), jı ... ra (-e, için).

3. ÜNLEM EDATLARI.

205. Bunlar his ve heyecanları, sevinç, teessür, keder, iztirap, nefret, hayıflanma, coşkunculuk v.b. ruh hâllerini, tabiat seslerini, seslenmeleri, tasdik, ret, sorma, gösterme v.b. beyan şekillerini ifade eden edatlardır. Bunlar ya sesler, veya böyle yerlerde kullanılan kelimelerdir. Bunlar arasında Arapçadan alınmış ünlem edatları ve ünlem şekilleri de vardır.

Ünlemler cümle içinde geçmedikleri, tek başlarına kullanılmadıkları zaman yazıda sonlarına umumîyetle ünlem işareti [!] konur. Başlıca beş kısma ayrılırlar.

a) ÇAĞIRMA. Şunlardır :

206. **Lo** : Tekil eril olan muhatap içindir. Muhatabın ismiyle kullanıldığında ismin kendisi de -o alabilir, veya bu kullanılmadan sadece muhatabın ismi -o alır. Yalnız, muhatabın çoğul olduğu hâllerde behemhâl -o gelir. Anlamı «ey!», «bire!»'dir :

Lo were vır (Ey! buraya gel)
Lo Hesso were vır (Ey Hasan buraya gel!)
Lo Hes tu çitonıy (Ey Hasan sen nasılsın?)
Lo Hesno! (Ey Hasanlar!)
Lo çêleno! (Ey çocuklar!)

Lê : lo 'nun dişilidir : **Lê Fatê!** (Ey Fatma)

Gıdı : Genellikle gayrı muayyen muhatap içindir. Gine genellikle muhatabın ismi kullanılmaz :

Gıdı ra be (Ey! kalk).

-no : İsimlerin sonuna ilâve olunur. **İsim çoğuludur** :

Lo Kurmaneno! (Ey Kürmançlar!)

-o : b. lo.

-ê : b. lê.

Gıdıyano : **Gıdı** 'nin çoğul şeklidir : **Gıdıyano werın!** (Ey! gelin)

Gel : Çoğul muhatap için, tamlanan şekilde kullanılır :

Gellê peyyan! (Ey adamlar). Asıl mânası (sürü) olup **gıdıyan**, **gıdıyano** ile de kullanılır :

Gellê gıdıyan/gıdıyano bı lezzının (Ey yiğitler acele ediniz!)
Lo ile de kullanılır. Bu takdirde muhatap tekil olabilir :

Lo gello kî hat? (Ey! kim geldi?).

Sadece **-o** alarak kullanılır : **Gello were em herrın** (Haydi gel gidelim)

Hekkê : [hek (bacı)] : Dişil muhataplar içindir :

Hekkê b'ê vır (Ey bacı buraya gel)

Kurro : [kur : oğul, oğlan, erkek çocuk] : Eril muhatap içindir :

Kurro m'erre (Ey oğul gitme)

İHTAR. — Bu çağırma edatı çok defa **kero** şeklinde kullanılır. **Ker** (eşek) demektir. Fakat **kero** 'yu (eşek!) mânasında ve şeklinde değil, **kurro!** 'nun şekil ve anlamında anlamak icap eder.

Êy, hêy : Arapça'dan. Bazan yalnız başına ve bazan da diğerleriyle birlikte kullanılır : **Ey meriyo** (Ey adam) ...

b) **SAKINDIRMA.**

207. Bunlara tenbih edatları da denir :

Aman, aman ha (aman!)

BE ĞENME, TAKDİR, HAYRET.

208. Başlıcaları :

Eferım (aferin),
Bijji (yaşa, varol)

Bire/bire bire (öf).

Er (öf)

Maşella (Maşallah)

Ox (oh)

Şabaş (sağ ol, var ol, aferin) ...

T E E S S Ü F.

209. Başlıcaları :

Ax (ah), **hêy, hê hêy** (hey), **heyf** (yazık), **lı mın** (ah bana, yazık bana), **wax, wax wax** (vah), **wax lı mın** (ay bana, yazık bana), **wêy** (vay) ...

K I Z G I N L I K.

210. Başlıcaları :

De (işte), **of** (of), **tıf, tıffû** (tıf), **ewz bılle/bıllah** (auzı bil-Lah) ...

4 BAĞLAMA VE ULAMA EDATLARI.

Kürmanççada bağlama gösteren edatlar şunlardır :

211. a) BAĞLAMA GÖSTEREN EDATLAR :

Û (ve, ile) :

aa) **Û** 'dan sonra çok defa hafif bir **w** (**v**) telâffuz edilir :

Ez û tu [ok : ezûw tu] (ben ve sen, benimle sen)

bb) Önceki kelimenin son harfi konsonantsa bununla ulanır :

ez û tu [ok : ezûw tu]

cc) Sonu vokalle biten bir kelimedden sonra araya **y** veya **w** yardımcı sesleri girer :

dê û bav [ok : dêyû bav/dêwû bav] (anne ile baba). Bu yardımcı sesler yazıda değil telâffuzdadır.

dd) Vokalle biten bir kelimedden sonra bazan kendisi **y** veya **w** olur. Bu takdirde yazıda behemhâl apostrof kullanılmalıdır [Ayrıca, M. 225, ihtara bakınız] :

dê û bav - dê'y bav veya **dê'w bav** [ok : dêy, dêw]

Hum/hem (de, dahi), **hum jî** (hem de)

Hum ... hum ... (hem ... hem de)

Dûra (sonra, şu hâlde)

b) TERDİT GÖSTEREN EDATLAR :

an ... an (ya ... ya)

ne ... ne (ne ... ne)

ya ... ya/yan ... yan (ya ... ya)

c) İSTİDRAK GÖSTEREN EDATLAR :

Belê, lê, lebelê (amma, fakat)

Belkum (belki)

Bı vê/vî va/ve, bı vî va jî (bununla beraber, bununla da beraber)

Dı be, dı be ku (olur, olur ki, olabilir ki)

Emma (amma, fakat)

Lakım (lâkin)

Meğer (meğer)

Na bê (meğer, deme ki)

Ne be (olmaz mı, olmaz mı ki)

Tu na bê (meğer) ...

d) ŞART GÖSTEREN EDATLAR :

er/eger/ege/hege/eg/heg/heger (eğer)

wer (eğer)

we ne (öyle değil, öyle değilse) ...

e) KARŞILIK GÖSTEREN EDATLAR :

gerçî (gerçe)

her çend, her çend ku (gerçe, her ne kadar) ...

f) SEBEP GÖSTEREN EDATLAR :

Bes (yeter, yeter ki)

Çumkî, çumkil (çünkü)

jî wê (o sebepten, o sebeple)

jî lewra (zira, çünkü)

ku (ki) :

1 — İki cümleyi birbirine bağlar [vasla edatı].

2 — Bir hükmü açıklayan cümlenin başında gelir [beyan edatı].

3 — Dua veya yeminden önce gelir [dua veya yemin edatı]. Olmaya

da bilir.

Lewra (zira. çünkü)

g) DİLEK GÖSTEREN EDATLAR :

Xwezî/xwezîl/xweska/xwezîka (kaşki, bari) ...

Dokuzuncu Bölüm

K E L İ M E Y A P I M I

212. Kürmanççada kelimelerin önüne veya sonuna ilâve edilen edatlarla veya iki ve daha çok kelimelerin bir araya getirilmesiyle yeni yeni kelimeler yapılabılır. Örneğin :

- pıstmêr** [isim + isim] (hâmi, arka)
bıdıl [edat + isim] (cesur)
bêdıl [edat + isim] (korkak)
pirbêj [sıfat + emir] (geveze)
dengbêj [isim + emir] («kelam» söyleyen halk şairi, ozan)
serşo [isim + emir] (mesbah, hamam)
dubendî [sayı sıfatı + isim + edat] (partizanlık) ...

Bu misâllerde görüldüğü üzere, her cins kelimedenden böyle birleşmeler yapmak mümkündür. Bununla beraber bilhassa emir, etken ortağ, edilgen ortağlardan istifade edilir. Kelime yapımı bakımından Kürmançça gayet müsait bir özelliği haizdir. Kelime yapımı birkaç gurupta mütâlaa edilebilir.

B İ L E Ş M E L E R

[T e r k i p]

A. U L A M A B İ L E Ş M E L E R İ.

213. Bu bileşmelerde iki kelime arasında u l a m a [liyezon, vasl]'dan başka bir ilgi yoktur. Genellikle arada bir edat olmadığı gibi, bazan da ulama edatları bulunur.

1. DOĞRUDAN DOĞRUYA BİLEŞME.

İki kısım arasında hiç bir edat yoktur :

kevirkani [taş + pınar] (sapantaşı)

darber [ağaç + meyve] (ormanlık, meşelik, ağaçlık)

2. Ü ve DİĞER ULAMA EDATLARIYLA BİLEŞMELER.

a) Kök bakımından birbirinin aynı olan iki kelimenin bileşmesi ki buna eskiden **terkib-i tecanüsi** veya **terkib-i teradüfi-i lâfzî** denirdi :

da'w ıstandın (alış-veriş)

b) Anlamları birbirine yakın kelimelerin bileşmesi ki eskiden buna **terkib-i teradüfi-i mânevî** denirdi :

best û newal (dere tepe)

çiya û bani/çiya û qulaç (dağ taş, dere tepe)

dar û ber (ağaçlık, ormanlık)

hay û bay (haber, mâlumat)

kevır û kuç (taş yağmuru)

zêr û ziv (altın gümüş) ...

c) Anlamları birbirine zıt kelimelerin bileşmesi [**terkib-i tebayüni**] :

dan û ıstandın (vermek-almak)

şev û ro (gece gündüz)

heyîn û neyîn (varlık yokluk)

jêr û jor (aşağı yukarı)

ser û bın (altı üstü, alt üst) ...

d) Anlamlı bir kelimenin, yalnız başına bir anlamı olmayan diğer bir kelime ile bileşmesi [**terkib-i ihmalî, elfaz-ı ittiba**] :

çêle çûk (çoluk çocuk)

fera fol (kap kacak)

gend û gemar (toz toprak)

qırş û qal (çır çöp)

kel û kût (kör topal)

zaro zêç (çoluk çocuk) ...

Burada **fol, gend, qal, kel, zêç** kelimeleri birer **m ü h m e l**, yani yalnız başlarına bir anlamı olmayan kelimelerdir.

3. BI ve -E İLE OLAN BİLEŞMELER.

bere bere (yavaş yavaş)

dest bı ūest (el ele, doğrudan doğruya)

deste next (el be el)

güre gır (ekabir, ilerde gelenler)

rast bı rast (doğrudan doğruya, açıkça) ...

B. BELİRTME GÖSTEREN BİLEŞMELER.

214. Bunlar da yan yana gelmiş iki kelimededen ibaret olup, birinci kelime ikincisini belirtir, veya anlamını daraltır. Birinci kısım isim, zarf ve nadiren bir sayı sıfatıdır. İkinci kısım ise, isim, emir hâlinde isim ve etken ortağ olabilir. Bileşme tümü bakımından, bir isim veya bir sıfat olabilir. Bu sıfatların da tekrar isim olarak kullanıldığı vardır. Bu türlü bileşmeler, yapıışlarına göre şu zümrelere ayrılabilirler :

1. İsim + edilgen ortağ veya edilgen ortağ + isim :

serberdayi (başboş)

2. İsim, sıfat veya zarf + emir :

serhung (kocabaş)

serşo (baş yıkanan yer, mesbah)

xwelîbêj/xwelîbor/xulîbor (kalbur) [kk : kül, ince toz geçirici]

rêber (rehber)

rêbir (yol kesici, eşkiya)

mêrkuj (çok adam öldürücü, yiğit)

pirbêj (geveze)

dûrbîn (dûrbün) [dûr : uzak, bîn, diyın (görmek)'ten emir]

çolbir (kesme, çöl kesme) ...

Bu şekilde yapılmış bazı bileşmeler isim olarak kullanılır [yukarıdakilerin çoğu].

3. İsim veya sayı sıfatı + isim şeklinde, veya isim tamlamalarında kelimelerin yerini değiştirmek suretiyle meydana gelmiş olanlar. Bunlar ekseriya isimdirler :

avzêr (altın suyu)

nehberk (dokuz taşla oynan bir oyun)

4. İsim + sıfat, yani belirtilenin ilaldan tecrit edilmesiyle :

bejna zırav (ince boy) - **bejnızırav** (ince boylu)

berê gund (köyün önü) - **bergund** (köyünü)

şeva reş (siyah gece) - **şevreş** (gece karanlığı) ...

C. B İ L E Ş İ K S İ F A T L A R .

215. İkinci parçası daima isim olan bileşmeler, ki hepsi birden bileşik sıfat anlamını verirler. Bunlar da iki kısımdır.

1. İYELİK GÖSTERENLER.

Kuruluşları bakımından şu zümelere ayrılırlar :

a) Sıfat + belirteni, yani bir sıfat takımında belirtilen ile sıfatın yerlerini değiştirmek suretiyle :

rêya rast (doğru yol) - raste-rê (doğrulama, kısıdan)

hêjayê gıran (pahalı değer) - gıranhêja (pahalı) ...

b) İyelik veya belirtme tamlamasında tamlanan ile tamlayanın yerlerini değiştirmek suretiyle :

bezza pır (çok kaçış) - pırbez (çok kaçıcı)

c) Benzetme gösteren tamlamada tamlananın ilaldan tecridi suretiyle :

dêla gur (kurdun dişisi) - dêlegur (dişi kurt)

dîlê şêr (aslanın yüreği) - dîlşêr (aslan yürekli)

d) Hev (hem, beraber) + isim. Bir şeyde ortaklık gösteren sıfatlar teşkiline yarar :

hev alî - hevalî (arkadaşlık) [kk : bir tarafhlık]

hev deng - hevdeng (koro)

hev rê - hevrê (yoldaş)

2. BİRİNCİ PARÇASI ÖN-EDAT OLANLAR.

a) Bı ile. Türkçedeki -lı eki ile yapılan sıfatlar anlamını veren sıfatlar yapılmasına yarar ki buna ism-i mâlik denir :

bı aqıl - b'aqıl (akıllı)

bı dar (ağaçlı, ağaçlık)

bı dîl - bîdîl (cesur, yürekli)

bıar (ateşin)

bı nav (mâruf, adlı)

bı xûn (kanlı)

bı kevir (taşlı) ...

b) Bê , ne ile. Bir isim önüne gelince, o isimden Türkçedeki -sız ile yapılan sıfatlara benzer anlamda sıfat yapılmış olur :

bê aqıl (akılsız)
bê bext (vicdansız)
ne mêr (alçak, korkak)
ne zan (cahil) ...

T Ü R E M E

[İ ş t i k a k]

216. Bir kısmı özel bahislerinde zikredilmiş **-m/-n** [masdar eki], **-e**, **-î**, **-a**, **-î**, **-e** 'lerden başka [ilal, birlik v.b. ek ve edatları] yeni kelimeler yapımına yarayan başlıca ekler şunlardır :

- A. **-Dan** : xoy (tuz) - xoydan (hayvanların tuzlanması mahalli)
-Gûn : ar (ateş) - argûn (ocak)

İHTAR. — Kürmanççada zaman isimleri genel olarak, hiç bir ek almadan kullanılırlar :

sube (yarım), serê subê (sabahın erken vakti), taştê (kuşluk vakti), birgang/ ∞ î kûr (gün doğumundan hemen önceki zaman), esir (ikinci vakti), nîvro (öyle vakti), êvar (akşam) ...

Gün isimleri :

Şemî/Şenbe/Paşîni (Cumartesi),
Bazar/Yekşem (Pazar)
Duşem (Pazartesi)
Sêşem (Salı)
Çarşem (Çarşamba)
Pênşem (Perşembe)
Îni (Cuma)

Ay isimleri :

Mard/Adar (Mart), Nisan, Gulan (Mayıs), Hezîran, Temmûz, Tebbax/Axistos, Îlon, Çîriya pêşın (Ekim), Çîriya Paşın (Kasım), Kanûna pêşın, Kanûna paşın.

B. **-Van, -vanî** : Bir şeyi muhafaza eden kimseleri gösteren isimler yapar :

berx (kuzu) - **berxvan/berxvanî** (kuzu çobanı)

ga (öküz) - **gavan** (davar çobanı) ...

C. **-Ok** : Türkçedeki **-lı** ekiyle yapılan sıfatların anlamında sıfat yapar :

fedî (haya, utanma) - **fedok** (utangaç, hayalı)

ger (gezme) - **gerrok** (gezegen, gezici) ...

D. Diğer ekler :

1. Küçültme şekilleri : [M. 56]

İHTAR. — Küçültme şekilleri Türkçede de görüldüğü gibi **sevgi, acıma** veya **tahkir** de ifade eder :

Hes (hasan) - **Hesık** (yerine göre hem sevgi ve hem de küçümseme/tahkir ile, Hasancık, Hasancağız) ...

2. **-în** : Şu yerlerde kullanılır :

a) Madde gösteren bir isme gelerek, ondan yapılmış bir şeye delâlet eder, ki eskiden bunlara ism-i mâmul denirdi :

dar (ağaç) - **darîn** (ağaç, tahta «'dan mâmul bir şey»)

hesin (demir) - **hespê hesmîn** (demir at, pisiklet)

b) Zaman isimlerine gelerek onları sıfat yapar :

şev (gece) - **şevîn** (geceye mensup)

sal (sene) - **du salîn** (iki senelik) ...

E. Şu edatlar da vardır :

1. **-E** : **du sale** [**sal - e**] (iki senelik)

2. **-A** : **germ** (sıcak) - **germa** (sıcaklık), **serm** (soğuk) - **serma** (soğukluk)

3. **-An** : İsimlerin sonuna gelerek soyadı yapar :

Hesen Beg (Hasan Bey) - **Hesenbegan** (Hasanbeyliler) ...

4. -î :

a) Masdarlık î 'si adıyla bir sıfatın sonuna geldiği zaman, o sıfat anlam ismi olur :

çeleng (güzel) - çelengî (güzellik)

mêr (yiğit) - mêrî (yiğitlik)

şêr (aslan) - şêrî (aslanlık)

xurt (yiğit) - xurtî (yiğitlik) ...

b) Memleket, millet, aile isimlerine gelerek onlara ilgiyi [nisbet, nisbe] gösterir, bu hâlde buna ilgi [nisbet] î 'si denir :

Diyarbakır - Diyarbakırî/Diyarbakırî (Diyarbakırlı)

Türk - Türkî (Türk, Türkçe)

İHTAR. — Bazı kelimelerde -Arapça ilgi edatı olan i gibi- nisbet, yalnız Arapça kurallara göre yapılır : **Gencewî** (Genceli) gibi.

5. Bazı kelimelerde ön-ekler :

dij/duj (fena, zor) — **dujmın/dıjımın** (düşman), **dújwar** (zor, getin)

ne (değil, yok) : **nexweş** (hasta)

-e (-imsı) : **sore** (kırmızımsı), **gewre** (beyazımsı) ...

Onuncu Bölüm

S Ö Z D İ Z İ M İ

[S y n t a x]

A. C Ü M L E V E Ö Ğ E L E R İ .

217. Bir duyguyu, bir düşünceyi, bir isteği tam olarak anlatmak için kurulan kelime dizisine *c ü m l e* denir. Örneğin :

Hemü Kurd û Türk birayêd hevîn (Bütün Kürt ve Türkler birbirlerinin kardeşidirler).

Çend çiya hene yêt Kurdane (Ne kadar dağ varsa Kürtlerindir).

Du salan berê çû bûm Dîyarbekrê (İki sene önce Diyarbakıra gitmiştim).

Bir cümlenin *t e m e l* [asıl] ve *y a r d ı m c ı* [tâli] olmak olmak üzere iki çeşit *ö g e s i* [cüzü, unsuru] vardır. Temel öğeleri *ö z n e* [fail, müpteda] ile *y ü k l e m* [haber], yardımcı öğeleri de *n e s n e* [mef'ûl] ve *t ü m l e ç* [mütemmim]'lerdir.

1. C Ü M L E N İ N T E M E L Ö Ğ E L E R İ .

a) YÜKLEM.

218. Cümleyi bir hükümle sonuca hazırlayan veya cümleyi sonuca bağlayan öğedir. Bu öğe bir kelime, bir kelime gurubu, kelime niteliğinde bir hece veya harftir :

Tu pır dı gerrîy (Sen çok geziyorsun).

Mın lı hîva nuh-hulatî nêhêrrî (Ben yeni doğmuş aya baktım).

Behramê Gorê Kurd bêhûde mêrxas bû (Kürt Behram-ı Gor son derece yiğit-kahramandı)

Cümlelerinde **dı gerrıy** (geziyorsun), **nuh-hılatı** (yeni doğmuş), **mun nêhêrri** (ben baktım), **mêrxas bû** (yiğitti) kelimeleri birer yüklemidir.

b) ÖZNE.

Bir cümlede bildirilen eylemin yapıcısı veya hâlin olucusu durumunda bulunan kimse veya şeydir. Kısacası, eylemi meydana getiren, yahut bir şey olan kelime veya kelime gurubudur. Örneğin :

Hespê çê zengûyan na gîne xwe [atasözü] (İyi at üzengiyi kendine eriştirmez).

Çeko ez şandım bajêr (Çeko beni şehre gönderdi).

Hatna mêran dereng ma (Yiğitlerin gelmesi gecikti) ...

İHTAR. — İsim cümlelerinin veya etken dönüşlü ve işdeş çatılı fiillerle [M. 155, 156] kurulmuş fiil cümlelerinin öznelerine **g e r ç e k ö z n e** denir. Örneğin :

Gulçin keçekî çelenge (Gülçin güzel bir kızdır).

Yado hat (Yado geldi).

Ew kincê xwe h xwe kır (O elbisesini giydi).

Edilgen çatılı [M. 154] fiillerle kurulan cümlelerde özne gibi görünen, fakat aslında özne olmayan kelime, yahut kelime guruplarına **s ö z d e ö z n e** [naib-i fail] adı verilir. Örneğin :

Derî ve bû (Kapı açıldı).

Dar şikest (Ağaç kırıldı).

Cümlelerinde **ve bû** (açıldı) ve **şikest** (kırıldı) fiilleri edilgen çatılı fiillerdir. Burada **derî** (kapı) ve **dar** (ağaç) kelimeleri sözde öznelerdir. Zira bunlar açılma ve kırılma işlerini yapan değil, açılma ve kırılma işine mevzu olanlardır. Bu sebeple bunlar gerçek özne olamazlar.

2. C Ü M L E N İ N Y A R D I M C I Ö Ğ E L E R İ.

219. Bir cümlede öznenin eyleminden etkilenen, veya yüklemeleri çeşitli anlam ilgileriyle tamlayan, yahut berkiten kelimelere, geniş mânasiyle **t ü m l e ç** denir. Tümleçler nesne ve tümleç olmak üzere ikiye ayrılırlar.

a) **NESNE** [Dar mânasiyle nesne, düz tümleç].

Öznenin eyleminden doğrudan doğruya etkilenen kelimedir. Örneğin:

Ew dı çû Sêrtê (O Siirte gidiyordu).
Mın hespek kurrî (Ben bir at satın aldım).
Xecê dew kîya (Hatice ayran yaydı).

Cümlelerinde **Sêrt** (Siirt), **hesp** (at) ve **dew** (ayran) kelimeleri birer nesnedir.

b) **TÜMLEÇ** [geniş mânasiyle tümleş].

Cümlede yüklemi çeşitli anlam ilgileriyle tamlayan kelimedir :

Hem jî Ezrganê hat (Mehmet Erzincandan geldi).

Cümlesinde **jî Ezrganê** (Erzincandan), **hat** (geldi) yüklemnin tümlecidir.

B. YÜKLEMLERİNE GÖRE CÜMLELER.

Cümleler yüklemlerine göre isim cümlesi ve fiil cümlesi diye ikiye ayrılır.

1. İSİM CÜMLESİ [isnat].

220. Yüklemi isim soyundan [M. 13/a] bir kelime olan cümleye **isim cümlesi** denir. Burada bir isim, başka bir isme isnat edildiğinden isim cümlesine **isnat** da denir. İsnatta kendisine bir şey isnat edilene **müsnedünileyh** veya **müpteda** [özne], isnat olunan şeye de **müsnet** veya **haber** [yüklem] denir. Binaanaleyh isnat, müsnet ile müsnedünileyh arasında olan bir bağ, müsnet ile müsnedünileyhin meydana getirdiği bir takım [terkip]'dir. [Ayrıca M. 162'ye bakınız] :

Kurmanç, Zaza, Lûr, Bextiyar hemî Kurdın (Kürmanç, Zaza, Lûr, Bahtiyar hepsi Kürttürler).

Evîna welêt jî gış tıştan bılındtîre (Memleket sevgisi her şeyden üstündür).

Qewmê Kurd pır û pır kevnare (Kürt kavmi pek çok eskidir).

Son cümlede **Qewmê Kur** (Kürt kavmi) müsnedünileyh, **kevnar** (eski) de yüklemidir.

221. Kürmanççada isim cümlesinde temel öğelerden **müsnedünileyh**

önce, müsnet sonra gelir. Yüklem/müsnet, özne/müptedaya ek-fiille bağlanılır. [M. 171, 224]. Tümleçler ise, normal olarak, özne ile yüklem arasında bulunurlar. O hâlde isim cümlesinde öğelerin sırası şöyledir :

(1) özne - (2) tümleç - (3) yüklem - (4) ek-fiil.

222. İSİM CÜMLESİNDE ÖZNE [müpteda, müsnedünileyh].

a) İsim cümlelerinde özne, bir eylemin yapıcısı değil, bir hâlin olucusudur. Yani özne, bir şey yapan değil, bir şey olandır. Bu sebeptendir ki isim cümlesinde nesne [M. 229] bulunmaz. Örneğin :

Ahmed rinde (Ahmet iyidir).

Cümlesinde özne olan Ahmet bir şey yapmamaktadır. Hakkında **rind** (iyi) hükmü verilen, yani bir vasf isnat edilen kimsedir. Halbuki fiil cümlesinde özne bir şey yapandır [M. 227]. Örneğin :

Ahmed dêr şıkand (Ahmet ağacı kırdı).

Cümlesinde Ahmet [özne], **şıkand** (kırdı) işinin yapıcısıdır. Bu sebeptendir ki isim cümlelerinde özneye özne değil, müsnedünileyh veya müpteda demek daha uygundur. Zira isim cümlesindeki özne ile, fiil cümlesindeki özneler ayrı ayrı şeylerdir.

b) Özneler ilal edilemezler.

c) Şahıs zamirlerinden yalnız geçişsiz şahıs zamirleri özne olabilirler, geçişli şahıs zamirleri aslâ özne olamazlar. Örneğin :

Ew mezzine (O büyüktür) denir, fakat **wî mezzine** denemez.

d) Adıgeçen [gaip] müptedalar çoğul olamazlar. Bunların çoğullukları ek-fiillerle ifade olunur [M. 174/6] :

Hesp hat (At geldi) - **Hesp hatın** (Atlar geldiler)

e) İsim cümlesinde özneyi bulmak için **ê...dı be çıye?/a...dı be çıye?** (olan nedir?), **ê ... dı be kıye?/a ... dı be kıye?** (olan kimdir?) sorularından biri sorulur. Alınacak cevap öznedir.

223. İSİM CÜMLESİNDE YÜKLEM [Müsnet, haber].

a) İsim cümlesinde yüklem isim soyundan olan bir kelimedir. Yüklem çekimli fiil dışında, isim, hâl eki/edatı almış bir kelime, isim takım-

ları, isim gibi kullanılmış sıfat, sıfat takımı, zamirler, isim-fiil, edat v.b. kelimeler olabilir.

b) Özneler gibi yüklemeler de ilal edilemezler.

c) Şahıs zamirlerinden yalnız geçişsiz şahıs zamirleri yüklem olabilirler.

d) İsim cümlesinde birden fazla yüklem art arda gelebilir. Örneğin:

Tu her ku bı westî rê dirêj dı be û zêde dı be (Sen yoruldukça yol uzar ve fazla olur).

Her ku ew t'ê cem min ez bı wî şa dı bım û lı wî dı nihêrim
(O her yanıma geldikçe onunla neşeleniyor ve ona bakıyorum).

Mem Zîne dı evand û tım bı xeyala wê dı jî (Mehmet Zeynebi sever ve hep onun hayaliyle yaşardı) ...

e) Yüklemleri bulmak için **çı?** (ne?), **çito?** (nasıl?), **çıye?** (nedir?) v.b. suallerinden biri öznedenden sonra sorulur.

f) Yüklemeler isim cümlesinde olumlu, olumsuz, olumlu-soru, olumsuz-soru gibi dört şekilde bulunur.

aa) **Av zelale** (Su berraktır).

bb) İsim cümlesinde yüklem olumsuz şekli ne_{∞} ile olur. Bu olumsuzluk edatı yüklemden önce ve öznedenden sonra veya yüklemden sonra gelir. Sonra geldiği takdirde ek-fiil kendisine ilâve olunur. Olumsuzluk, yüklemden sonra getirilen **nî/nm** ile yapılır [M. 157 B, C] :

Sılo ne qelawe (Süleyman şişman değildir).

Sılo qelaw nîne (Süleyman şişman değildir).

Geçmiş zamana ait [M. 224] olumsuzlukta ise ne_{∞} edatının yüklemden önce, **bûym** (olmak) fiilinin de yüklemden sonra gelmesi münasiptir. Ne_{∞} edatı sonraya gelirse **bûym** fiiline aitmiş gibi bir anlam da verebilir. Bu takdirde yüklem [müsnet/haber]'lik vasfını kaybeder, cümle de **fiil** cümlesi olur :

Ez mezzım bûm (Ben büyüttüm/Ben büyüdüm).

Ez ne mezzım bûm (Ben büyük değildim).

Ez mezzım ne bûm (Ben büyümедim).

cc) Olumlu-soru, olumsuz-soru şekilleri genel kaidelere göre yapılır [M. 157, 195] :

Ma Miho lı male? (Mahyettin evde mi?).

Ma Miho ne lı male? (Mahyettin evde değil mi?).

g) Şart edatları ise isim cümlesinde de bulunabilir [M. 191].

İSİM CÜMLESİNDE EK-FİİLLER.

224. Ek-fiiller [M. 171] isim cümlesinde yükleme gelerek onu özneye bağlarlar. Bu sebeptendir ki ek-fiillere, isim cümlesinde, **haber edatları** [zemair-i nisbîye, zemair-i haberîye-i isnadîye] denir. Ek-fiilin geçmiş zamana ait kipleri **Bûyın** (olmak) fiiliyle olur [M. 172]. Bu fiilin isnattaki anlamı «idim, idin, idik...»'tir.

İSİM CÜMLELERİNDE PEKİŞTİRME [isnadın tekidi].

225. Kürmanççada isnadı pekiştirmek için yüklemden önce **dı** getirilir. Fakat bu daha çok öznenin [müptedanın] bulunmadığı hâllerde olur :

Hes mezzine (Hasan büyüktür)

Hes dı mezzine (Hasan şüphesiz büyüktür)

Dinê dı bê binateye (Dünya muhakkak temelsiz, sonsuzdur).

dı mezzine, dı bê binateye ...

İHTAR. — Pekiştirme edatı birinci şivede **û** (ve, ile) [M. 211/a] gibi bağlama ödevini de görür :

Em dı Kurdun, dı xurtın, dı camêrın (Biz şüphesiz Kürdüz ve yigitiz ve alicenabız) ...

2. F İ İ L C Ü M L E S İ .

226. Yükleme çekimli bir fiil olan cümleye **fiil cümlesi** denir. Fiil cümlesi çekimli bir fiil ile isim soylu kelimelerden kurulur.

227. FİİL CÜMLESİNDE ÖZNE [fail].

a) Fiil cümlesinde özne, bildirilen eylemin yapıcısı, yani eylemi mey-

dana getiren kimse veya şeydir. Buradaki özne, tam mânasiyle özne [fail]'dir. Örneğin :

Ferho kévır avıt (Ferhat taşı attı).

Cümlesinde **Ferho**, **avıt** (attı) fiilinin yapıcısı, öznesidir.

b) İsim cümlesinde olduğu gibi, fiil cümlesinde de özne ilal edilemez.

c) Şahıs zamirleri fiilin özelliğine göre geçişli veya geçişsiz [M. 99, 101, 174/2] olabilirler.

d) Fiil cümlesinde de adıgeçen özneler çoğul olamazlar. Bunların da çoğullukları ek-fiillerle ifade olunur [M. 174/6].

e) Özneyi bulmak için yüklemden önce **kı/kê ... ?** (kim ... ?) **çı ... ?** (ne ... ?) sorularından biri sorulur.

FİİL CÜMLESİNDE YÜKLEM [fiil].

228. a) Fiil cümlelerinde yüklem, çekimli bir fiildir. Örneğin :

Beko çû (Bekir gitti).

Cümlesinde özne **Beko**, yüklem de **çû** 'dır, ki **çûyın** (gitmek) fiilinin çekimlenmiş şeklidir.

b) Fiil olan yüklemde ilal zaten bahis mevzu olmaz.

c) Yüklem bir den fazla art arda gelebilir :

Dılvin hat, av ve xwar û ra bû çû (Dilvin geldi, su içti ve kalktı gitti).

d) Yüklemleri bulmak için öznedenden sonra ... **çı kır?** (... ne yaptı?), ... **çı bû?** (... ne oldu?) soruları sorulur.

e) Fiil cümlelerinde yüklem olumlu-olumsuz v.b. şekilleri fiilin olumlu-olumsuz v.b. şekillerine göre verir.

f) Yüklemleri geçişli bir fiil [M. 151] olan fiil cümlesinde özne [fail], fiil, nesne ve tümleçler bulunur :

Bedewê do lı bêriyê, mîyên xwe dot (Dün Bedev beri'de koyunlarını sağdı).

g) Yükleme geçişsiz bir fiil [M. 151] olan bir fiil cümlesinde ise özne, fiil ve tümleçler bulunur, fakat nesne bulunmaz :

Bedewê do h bêriyê bû (Bedev dün beri'de idi).

FİİL CÜMLESİNDE NESNE VE TÜMLEÇLER.

229. a) Nesne, öznenin yaptığı işten etkilenen kelimedir.

aa) Nesnelere [mef'ûller] genel ilalla ilal edilirler. Tümleçler ise ilal kabul etmezler.

bb) Geçişli şahıs zamirleri nesne olurlarsa da geçişsiz olanlar katiyen nesne olamazlar.

cc) Nesnelere iki türdür : 1) Belirtili, 2) Belirtisiz.

1 — Belirtili nesne, cümlede ismin -i hâlinde bulunan ve belirli bir varlık gösteren nesnedir. Buna eskiden [mef'ûl-ı bih-i sarîh] denirdi. Örneğin :

Îşev me nêh xwar (Bu gece ekmeği yedik).

2 — Belirtisiz nesne, cümlede yalın hâlde bulunan ve belirli bir varlık göstermeyen nesnedir :

Îşev me nan xwar (Bu gece ekmeği yedik).

dd) Belirtisiz nesneyi bulmak için **çî ?** (ne ?), belirtili nesneyi bulmak için de **çî ?** (neyi ?), **kî ?** (kimi ?) soruları özne ile yüklem arasına getirilerek sorulur.

b) Tümleç, yükleme çeşitli yönlerden tamlayan kelimedir.

aa) Tümleçler üçe ayrılır :

1 — Dolaylı tümleçler. Cümlede ismin -e, -de, -den hâllerinde bulunan tümleçlerdir.

a — -E'li tümleçler : **Nêrina xezala** (ceylanlara bakış), **Ew niha t'êye mala me** (O şimdi evimize geliyor), **Em dê bî çîtan Ruhayê** (Biz Urfaya gideceğiz), **Mîn ra b'îne** (Bana getir) ...

b — -De'li tümleç : **Tîrî h baxan ne ma** (Bağlarda üzüm kalmadı), **Ez h ser gîr rûniştî bûm** (Ben tepenin üzerinde oturdum) ...

c — -Den'li tümleş : **Kî ji welêt hat?** (Kim memlekettten geldi?), **Mî ji Mem reşbelekek girt** (Ben Mehmetten bir mektup aldım) ...

2 — Zarf tümleşleri. Yüklemler zaman, yön, hâl veya tarz, nicelik ilgileriyle tamlayan kelimelerdir. Yani yüklemi berkiten kelimeler, **zarf tümleşler**dir.

a — Zaman tümleşleri : **Ew par çû rehmetê** (O evvelsi sene vefat etti), **Elo zû va nayê xuyan** (Ali çoktan beri görünmüyor), **Ez nîka der ketim** (Ben şimdi çıktım), **Tu herre, ez ê jî sube werim** (Sen git, ben de yarın gelirim) ...

b — Yön tümleşleri : **Der keve jor** (Yukarı çık), **Herre hundur** (İçeri git) ...

c — Hâl ve tarz tümleşleri : **Hêdî bî çê** (Yavaş git), **Dereng ma** (Geç kaldı) ...

d — Miktar zarfları : **Ez welâtê xwe pîr dî evînum** (Ben memleketimi çok seviyorum), **Ê pîr çû hundîk ma** (Çoğu gitti azı kaldı) ...

Cümlede bu tümleşleri bulmak için yüklemden önce sıra ile **kînga?**, **kî çax ?**; **ku da ?**; **çito ?**, **çitîl ?**, **çawa ?**; **çî qas ?**, **çî qanda?** soruları sorulur, alınan cevaplar aranan tümleşlerdir.

3 — Edat tümleşler. Cümleye çeşitli anlam ilgisi getiren yardımcı öğelerdir. Bunlar **bî** ∞ , **bo** ... gibi edatlar ile birleşerek yüklemi tümleyen söz guruplarıdır.

bb) Tümleşler ilal edilemezler.

cc) Tümleşleri bulmak için her tümlecin cinsine göre yukarıda arz edilen soruların sorulması suretiyle olur.

FİİL CÜMLESİNDE ÖGELERİN SIRASI.

230. Kürmanççada fiil cümlelerinde fiilin, ismin -i veya -e **hâlinde** nesne almasına göre, nesne fiilden önce veya sonra gelir. Şöyleki :

Fiil -i'li nesne alabiliyorsa önce nesne sonra da fiil, eğer -e'li nesne alabiliyorsa önce fiil sonra da nesne gelir. Fiil hem -i'li ve hem de -e'li nesne alabilen bir fiil ise, ismin -i hâlinde olan nesne kendisinden önce, ismin -e hâlinde olan nesne de kendisinden sonra gelir [M. 55/2].

Bunun dışında öğeler, normal olarak şu sıra hâlinde bulunur :

- 1 — Zaman tümleci,
- 2 — Yer »
- 3 — Özne [fail],
- 4 — Nesne [-i'li, düz tümleç, mef'ül-ı sarih],
- 5 — Dolaylı tümleç,
- 6 — Diğer zarf tümleçler,
- 7 — Yüklem [fiil].

Eğer fiil -e'li nesne alabilen bir fiil, veya nesne -e hâlinde ise yüklem 5. inci ve nesne 6. ncı sırada bulunur.
